

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ

Ψυχολογία Β΄

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1980

18/31 Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΠΟΛΟΧΥΨ

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1980

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΣΣΟΥ

ΑΙΤΟΛΟΧΥΨ

Β. ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1980

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τό κείμενο τούτο, καρπός μακρᾶς ἀναστροφῆς μέ τά ψυχολογικά προβλήματα καί – σέ μερικά σημεία – προσωπικῶν ἐρευνῶν καί σκέψεων, ἀποτελεῖ ὁ,τι συνήθως ὀνομάζουμε «ἔγχειρίδιο», βιβλίο δηλαδή σύντομο καί εὐληπτο, μέ σημασία κατ' ἐξοχήν χρηστική.

Ἔως τώρα ἔχω δημοσιεύσει ἤ πολυσέλιδες πραγματείες ἤ ἄρθρα μέ καθαρά ἐπιστημονικό, καθώς καί γενικότερα κοινωνικό περιεχόμενο. Ἐάν σήμερα ἀποφάσισα, παραμερίζοντας τήν καθαυτό ἐρευνητική μου ἐργασία, νά γράψω μέ σκοπό διδακτικό ἕνα Ἐγχειρίδιο Ψυχολογίας (καί ἕνα Ἐγχειρίδιο Λογικῆς πού κυκλοφορεῖ ταυτόχρονα), τό ἔκαμα, ἐπειδή θέλησα νά δώσω σέ κάθε φίλο τῆς μάθησης, εἴτε σπουδαστής εἶναι ἀκόμη, εἴτε «τελειωμένος» ἐπιστήμων, τεχνικός ἢ ἐπιχειρηματίας, ἕνα εἶδος ἐγκολπίου, πού θά τόν μυήσει στά θέματα μιᾶς ἐπιστήμης ἐξαιρετικά χρήσιμης σέ κάθε μορφωμένο ἄνθρωπο, ὄχι μόνο γιά τήν ἱκανοποίηση τῆς περιέργειας, ἀλλά καί γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς.

Ἐγχειρίδια, γραμμένα μέ συναίσθημα εὐθύνης, πού περιέχουν τά ἀπαραίτητα καί δέν προδίνουν τό αὐστηρά ἐπιστημονικό πνεῦμα, εἶναι δυστυχῶς πολύ σπάνια στόν τόπο μας, μέ ὅλο πού τώρα τελευταία ρίχνονται κατά μάζες στήν ἀγορά τοῦ βιβλίου οἱ ἐκλαϊκευτικές ἐκδόσεις ὅλων τῶν εἰδῶν (μεταφράσεις ἢ προσαρμογές συγγραφῶν). Ἐντούτοις αὐτά προσφέρουν στόν πεινασμένο γιά «παιδεία» τή βασική τροφή πῶς ἀλλιῶς μπορεῖ νά δαμάσει τό πλῆθος τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, μέ τήν ἔκταση καί τό βάθος πού ἔχουν πάρει στούς χρόνους μας οἱ διάφορες ἐπιστήμες; Ἐάν συμβαίνει (ὅπως πραγματικά συμβαίνει στή σημερινή Ἑλλάδα) νά λείπουν ἀπό καλλιεργημένους κατά τά ἄλλα ἀνθρώπους στοιχειώδεις κάποτε γνώσεις ἀπάνω σέ κείρια ζητήματα τοῦ πνεύματος καί τῆς ζωῆς, τούτο ὀφείλεται ὄχι στήν ἀμέλειά τους, ἀλλά στό γεγονός ὅτι δέν ὑπάρχουν στή γλώσσα μας, στήν κλίμακα πού χρειάζονται, ἐνημερωτικά βιβλία συνοπτικά καί εὐκολοπλησίαστα πού μποροῦν νά

τούς διδάξουν χωρίς νά τούς κούράσουν. Οί ὀγκώδεις πραγματεῖες ἀπευθύνονται στούς ειδικούς, καί οἱ ἐγκυκλοπαιδεῖες τό πολύ πού μποροῦν νά δώσουν εἶναι μιά πρώτη βοήθεια σέ ὥραν ἀνάγκης. Πῶς λοιπόν νά φωτιστεῖ κανεῖς, ὅταν οὔτε τό χρόνο καί τόν ὀπλισμό ἔχει γιά νά ἐγκύψει στά πρώτα, οὔτε νά χορτάσει γίνεται μέ τά ψιχία τῶν δευτέρων;

Ἡ σκέψη μου πηγαίνει καί τώρα-ὅπως ἀνέκαθεν- στούς νέους πού φλέγονται ν' ἀκούσουν καθαρό καί ἀδέκαστο τό λόγο τῆς ἐπιστήμης. Γι' αὐτούς κυρίως προορίζεται, καί σ' αὐτούς μέ ἀγάπη ἀφιερώνεται τό βιβλίο τοῦτο.

ἌΟ «δάσκαλος» ἐλπίζω νά μέ καταλάβει καί νά ἐπιδοκιμάσει τήν πρόθεσή μου. Πολύ περισσότερο ἐκείνος πού μέ σπαραγμό ψυχῆς βλέπει σέ τί χαμηλό ἐπίπεδο, ἀπό τήν ἀποψη καί τοῦ περιεχομένου καί τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, βρίσκονται σήμερα τά «σχολικά βιβλία» καί οἱ «πανεπιστημακές σημειώσεις» στόν τόπο μας (ἐκτός, φυσικά, ἀπό σπάνιες καί τιμητικές ἐξαιρέσεις).

Ε. Π. Π.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Όρισμός τῆς Ψυχολογίας

Ψυχολογία είναι ἡ ἐπιστήμη πού ἐξερευνᾷ τόν ψυχικό μας κόσμο. Ὅσο εὐκόλα λέγεται τοῦτο, τόσο δύσκολα ἐννοεῖται μέ σαφήνεια. Ποιός εἶναι ὁ «ψυχικός» μας κόσμος; Καί πῶς μπορεῖ ὁ κόσμος αὐτός νά γίνει ἀντικείμενο «ἐπιστημονικῆς» ἔρευνας;

2. Τά ψυχικά φαινόμενα

Ὅταν, ἀπό τά μέσα περίπου τοῦ περασμένου αἰώνα, ἄρχισαν – πρῶτοι οἱ φυσιολόγοι – νά ἐξετάζουν ὄ,τι ὁ κοινός ἄνθρωπος ὀνομάζει ψυχῆ, μέ τόν τρόπο πού οἱ θετικοί ἐπιστήμονες μελετοῦν τή Φύση (γι' αὐτό καί ἕνας ἀπό τούς πρωτοπόρους, ὁ Gustav Fechner, 1801-1887, ἔδωσε στή νέα ἐπιστήμη τό ὄνομα «Ψυχοφυσική»), συμφωνήθηκε νά μιλοῦν καί σ' αὐτή τήν περίπτωση γιά φαινόμενα πού ἔπρεπε νά καταταχοῦν, νά ἀναλυθοῦν καί νά ἐξηγηθοῦν, χωρίς πλέον νά γίνεται λόγος γι' αὐτή τή μυστηριώδη ὄντοτητα, τήν «ψυχῆ», τῆς ὁποίας τίς ιδιότητες (τήν «οὐσία», τό αἶνλο, τό χωρισμό ἀπό τό σῶμα, τήν ἀθανασία κτλ.) προσπαθοῦσαν νά ἐξακριβώσουν καί μέ «λογικά» ἐπιχειρήματα ν' ἀποδείξουν οἱ φιλόσοφοι.

Ὅπως ὁ φυσικός κόσμος – εἶπαν – εἶναι ἕνα σύνολο φαινομένων πού βρίσκονται σέ ἀλληλουχία, ἔτσι καί ὁ ψυχικός ἀποτελεῖ μιά σειρά φαινομένων πού ἔχουν μεταξύ τούς ὀρισμένες σχέσεις. Ἐκεῖνα εἶναι φαινόμενα φυσικά, αὐτά ἐδῶ φαινόμενα ψυχικά. Τά φυσικά (π.χ. ἡ πτώση μιᾶς πέτρας ἢ ἡ ἔκλειψη ἑνός ἀστεριοῦ, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἢ ἡ ἔκκριση ἑνός ἀδένα*) συμβαίνουν στόν κόσμο πού μᾶς

* Τά δύο τελευταῖα λέγονται εἰδικότερα φυσιολογικά, γιατί παρατηροῦνται μόνο σέ ζωντανούς ὀργανισμούς.

περιοσιχίζει ή και στό σώμα μας, και μπορεί άμεσα νά τά άντιληφθει όποιος έχει τήν ικανότητα και τά όργανα πού χρειάζονται για νά τά παρατηρήσει. Τά ψυχικά (π.χ. οί έντυπώσεις, οί συγκινήσεις, οί σκέψεις, οί έπιθυμίες και τά όμοιά τους) είναι και αυτά φαινόμενα, πού συμβαίνουν όμως όχι «έξω» αλλά «μέσα» μας και γίνονται άντιληπτά μέ τρόπον άμεσο μόνο από έναν άνθρωπο: εκείνον πού τά αισθάνεται· οί άλλοι τά άντιλαμβάνονται έ μ μ ε σ α , από τίς χειρονομίες, τούς μορφασμούς, τίς κινήσεις, τούς λόγους μέ τούς όποιους εκδηλώνουμε ή εκφράζουμε ό,τι αισθανόμαστε.

Και όπως οί φυσικές έπιστήμες έργο τους έχουν: α. νά περιγράψουν μέ άκρίβεια τά φυσικά φαινόμενα και τήν πορεία τους· β. νά αναλύσουν τά σύνθετα σέ άπλά και αυτά νά τά κατατάξουν συστηματικά, και γ. νά διερευνήσουν τίς μεταξύ τους σταθερές σχέσεις και ν' ανακαλύψουν τούς νόμους πού τά κυβερνούν, έτσι – είπαν οί πρώτοι έπιστήμονες ψυχολόγοι – και τής Ψυχολογίας σκοπός είναι : α. νά περιγράψει μέ όλη τή δυνατή άκρίβεια τά ψυχικά φαινόμενα και του καθενός τή διαδρομή· β. νά αναλύσει τά περίπλοκα σέ άπλά, και αυτά κατά τή φύση τους νά τά κατατάξει σέ κατηγορίες, και γ. νά εξιχνιάσει τίς σχέσεις τους και ν' αναζητήσει τούς νόμους στους όποιους είναι πιθανό ό,τι ύπακούουν. Μέθοδος και αυτής όπως εκείνων: ή παρατήρηση και ό πειραματισμός.

Μέ αυτή τήν προοπτική ή Ψυχολογία φιλοδόξησε νά γίνει μιά από τίς θετικές έπιστήμες των χρόνων μας.

3. Γένεση τής «έπιστημονικής» Ψυχολογίας

Τίς έπιστημονικές βάσεις τίς έθεσαν οί Γερμανοί φυσιολόγοι Johann Müller (1801-1858) και Ernst Weber (1795-1878) και ό επίσης Γερμανός φυσικός και φυσιολόγος Hermann von Helmholtz (1821-1894). Πρώτος μεταχειρίστηκε τό πείραμα στίς ψυχολογικές έρευνες ό Γερμανός Gustav Fechner, πού δημοσίευσε τό 1860 τό πολύκροτο βιβλίο του «Στοιχεία τής Ψυχοφυσικής». Κατά τό παράδειγμα του Fechner εργάστηκε συστηματικά και επί μακρούς χρόνους δίδαξε ό Γερμανός Wilhelm Wundt (1832-1920), ό πρώτος μεγάλος ψυχολόγος, πού τό 1876 δημοσίευσε τό βαρυσήμαντο ψυχολογικό σύγγραμμα «Στοιχεία τής Πειραματικής Ψυχολογίας» και ίδρυσε τό 1878 τό πρώτο ψυχολογικό εργαστήριο στη

Λειψία. Από τότε η επιστημονική Ψυχολογία αναπτύχθηκε με ταχύ ρυθμό σε όλα τα μεγάλα πνευματικά κέντρα του (παλαιού και νέου) κόσμου, και σήμερα καλλιεργείται όχι μόνο σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και στο Στρατό και σε βιομηχανικές και εμπορικές επιχειρήσεις, όπου εφαρμόζονται πρακτικά σε μεγάλη κλίμακα οι αναλύσεις και τα πορίσματά της.

4. Μεθοδολογικά προβλήματα

Έξακολουθούν όμως να παραμένουν και ζωηρά να συζητούνται τα δύο μεθοδολογικά προβλήματα που γεννήθηκαν μαζί με το πρόγραμμα της νέας επιστήμης.

α. Είναι άραγε θεμιτό να μιλούμε για «ψυχικά φαινόμενα», όπως μιλούμε για «φυσικά φαινόμενα», αφού τα πρώτα δε γίνονται άμεσα αντιληπτά, δεν μπορούν έπομένως ν' αποτελέσουν γεγονότα ανεξάρτητα από το υποκείμενο που τα αισθάνεται, δημόσια, όπως είναι τα φυσικά;

β. Η μέθοδος με την οποία έρευνούμε για να «γνωρίσουμε» ένα αντικείμενο, πρέπει να προσιδιάζει στη φύση του· παρατήρηση και πειραματισμός έδωσαν καλά αποτελέσματα στα εργαστήρια της Φυσικής, επειδή προσιδιάζουν στα φυσικά φαινόμενα. Όταν όμως χρησιμοποιούνται και σε φαινόμενα διαφορετικής ύφης, όπως είναι τα ψυχικά, ποιές έγγυήσεις έχουμε ότι μās αποκαλύπτουν πραγματικά την «αλήθεια» τους;

Και τα δύο ζητήματα γεννούν πολλές και βάσιμες αμφιβολίες.

5. Χαρακτηριστικά του ψυχικού κόσμου

Ό,τι χαρακτηρίζει μια ψυχική ενέργεια ή κατάσταση, π.χ. μιάν εντύπωση ή μιá συγκίνηση, είναι:

α. Ο αδιάρρηκτος δεσμός της προς τό ψυχικό υποκείμενο, τό «έγώ» που τελει αυτή τήν ενέργεια ή βρίσκεται σ' αυτή τήν κατάσταση. Η εντύπωση είναι εντύπωση μου ή εντύπωση σου ή εντύπωση τού κ.ο.κ. Η συγκίνηση είναι συγκίνηση μου, ή συγκίνηση τού δεινά, όρισμένου και μοναδικού προσώπου. Ποτέ συγκίνηση ή εντύπωση γενικά και άφηρημένα. Χωρίς τό δεσμό προς όρισμένο κέντρο

ψυχικής ζωής ούτε υπάρχει ούτε νοείται κανένα ψυχικό γεγονός. Καί επειδή τό κέντρο τῆς ψυχικής ζωής δέν εἶναι ἓνα, οὔτε πάντοτε καί παντοῦ τό ἴδιο καί ἀναλλοίωτο, ἡ ψυχική πραγματικότητα ἐξαιτίας τῶν ὑποκειμενικῶν τῆς ἀποχρώσεων παρουσιάζει παραλλαγές καί ἀλλοιοῦσες πάμπολλες καί δυσκολοσύλληπτες.

β. Ἡ ἀναφορά τῆς σέ κάτι ἄλλο «ἔξω» ἀπ' αὐτήν. Τό φυσικό φαινόμενο, π.χ. μιᾶ ἠλεκτρική ἐκκένωση ἢ μιᾶ ἔνωση χημική, εἶναι αὐτό πού εἶναι καί τίποτε παραπέρα. Ἀντίθετα, ἡ ἐντύπωσή μου εἶναι ἐντύπωση ἑνός π ρ ὶ γ μ α τ ο ς πού ἔπεσε στήν ἀντίληψή μου, ἡ συγκίνησή μου εἶναι συγκίνηση ἀπό ἓνα γ ε γ ο ν ὅ ς τῆς ζωῆς μου· ἐπομένως καί τό ἓνα καί τό ἄλλο εἶναι ὅ,τι εἶναι μέ τήν ἀναφορά καί ἀπό τήν ἀναφορά τους σέ κάτι τι πιοῦ πέρα ἀπ' αὐτά τά ἴδια. Ἀπό τοῦτο τό κάτι παίρνουν τό ν ὅ η μ α πού ἔχουν. Δίχως αὐτό δέν ἐννοοῦνται, δέν «ὑπάρχουν». Τά φυσικά φαινόμενα εἶναι διαδικασίες, καί ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, αὐθύπαρκτες· δέ χρειάζεται νά κοιτάξει κανείς πέρα ἢ «ἔξω» ἀπ' αὐτές, γιά νά τίς χαρακτηρίσει. Ἀντίθετα οἱ ψυχικές ἐνέργειες καί καταστάσεις, ὅταν ἀποκοποῦν ἀπό τό ἄ λ λ ο , στό ὅποιο ἀναφέρονται (ἴσως καί ἀπό τό «ἐγώ», τό φορέα τους), ὄχι μόνο δέ σημαίνουν τίποτα, δέν «εἶναι» τίποτα.

6. Αὐτοπαρατηρησία καί ἐνσυναίσθηση

Ἀπό τή σύντομη αὐτή ἀνάλυση ἐγινε – νομίζουμε – φανερό ὅτι παρατήρηση καί πειραματισμός (=ὀργανωμένη καί προσεχτική παρατήρηση ἀντικειμένων πού «παρασκευάζονται» γι' αὐτό τό σκοπό), μέ τόν τρόπο πού ἐννοοῦνται καί ἐφαρμόζονται στίς φυσικές ἐπιστήμες, δέν χωροῦν στή διερεύνηση τοῦ ψυχικοῦ βίου. Οἱ ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ῆ ς ἐκδηλώσεις του ἐξετάζονται μέ αὐτή τή μέθοδο, ὄχι αὐτούσιο τό περιεχόμενό του. Ὁ ψυχικός μας βίος προσφέρεται (ὅταν καί ὅσο προσφέρεται) μόνο στήν α ὕ τ ο π α ρ α τ η ρ ῆ σ ῖ α , στήν ἀνίχνευση δηλαδή πού μπορούμε (ὅταν καί ὅσο μπορούμε) νά κάνουμε τοῦ ἑαυτοῦ μας ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Καί τούς «ἄλλους», τούς ὁμοίους μας, ἀ π ἄ ν ω μ α ς τούς μελετοῦμε καί τούς καταλαβαίνουμε (ὅταν καί ὅσο τούς καταλαβαίνουμε) – μέ τή λεγόμενη ἐ ν σ υ ν α ῖ σ θ η σ η (ἢ ἐμβίωση). Ἔτσι ὀνομάζουμε τήν ἐνέργειά μας, ὅταν μπαίνουμε στή θέση τοῦ «ἄλλου», ταυτιζόμεστε ψυχικά μαζί του, κάνουμε τίς ἐντυπώσεις του ἐντυπώσεις

μας, τίς κρίσεις του κρίσεις μας, τίς επιθυμίες του επιθυμίες μας κτλ. καί ἀπό τή δική μας πείρα ζωῆς ξαναζοῦμε, κατά κάποιον τρόπο, τὰ βιώματά του. Μὲ τὴν ἐνσυναίσθηση ὄχι μόνον ἀπλώνουμε καί βαθαίνουμε τὸν κύκλο τῶν ψυχολογικῶν μας «γνώσεων», ἀλλὰ καί ἐλέγχουμε τὴν ἀκρίβεια καί τὴν πληρότητά τους, τίς ἐ π α λ η θ ε ὑ ο υ μ ε .

7. Τὸ ἔργο τοῦ ψυχολόγου

Σέ τελευταίαν ἀνάλυση αὐτὴ εἶναι ἡ πειραματικὴ μέθοδος τῆς Ψυχολογίας. Καί ὅταν παρατηροῦμε τοὺς συνανθρώπους μας ἢ τοὺς ἀνακρίνουμε μὲ «ἐρωτηματολόγια», πού τοὺς καλοῦμε νὰ τὰ συμπληρώσουν, τοὺς ζητοῦμε οἱ ἴδιοι νὰ ἐμβαθύνουν στὸν ψυχικὸ τους κόσμον καί νὰ περιγράψουν τωρινὰ ἢ παλαιότερα βιώματά τους, καί παράλληλα μεταθέτουμε τὸν ἑαυτὸ μας στὶς δικές τους ἐνέργειες καί καταστάσεις, γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τί γίνεται «μέσα τους». Πράγμα βέβαια ἀρκετὰ δύσκολο, τόσο γιὰ 'κείνους ὅσο καί γιὰ μᾶς, γιατί σέ τέτοιες περιπτώσεις παρεμβαίνουν προσχηματισμένες ιδέες ἢ ψυχικὰ ἐμπόδια (ἀσύνειδες ἀναχαίσεις) καί ἀκρωτηριάζουν ἢ παραμορφώνουν τὴν πραγματικότητα. Ἐργον τοῦ ἱκανοῦ ψυχολόγου τότε εἶναι νὰ ξεχωρίζει τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὴ (θεληματικὴ ἢ ἄθελη) πλάνη – κάτι περισσότερο· μέσα ἀπὸ τὴ νοθεΐα καί τίς παραλείψεις νὰ ἀναγνωρίζει καί νὰ ἀποτυπώνει τὴ σωστὴν εἰκόνα τῶν καταστάσεων πού μελετᾷ.

Συμπέρασμα: Χωρὶς νὰ ἀμφισβητεῖται ἡ (περιορισμένη ἔστω) ἀξία τῆς κατὰ τό πρότυπον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πειραματικῆς μεθόδου στὶς ψυχολογικὲς ἐρευνες (πολλὰ ἔχουμε ὁμολογουμένως διδαχθεῖ ἀπὸ τίς μ ε τ ρ ῆ σ ε ι ς τοῦ ἐργαστηρίου καί τὰ ἀποτελέσματα καλῶν σ τ α τ ι σ τ ι κ ῶ ν), τὴν πρώτη θέσιν στή μεθοδολογία τῆς Ψυχολογίας κατέχει ἡ αὐτοπαρατηρησιὰ ἀπὸ ὀξυδερκεῖς καί γυμνασμένους ἐρευνητὲς πού καί τὴν ἱκανότητα ἀλλὰ καί τὴ θέληση ἔχουν νὰ θέτουν πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλο προσωπικὸ κίνητρο τὴν ἀγάπην πρὸς τὴ γυμνὴν ἀλήθειαν.

8. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας

Μέσα στὶς πρῶτες κιάλας δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας ἡ Ψυχολογία γινώρισε ἐκπληκτικὴν ἀνάπτυξιν ὄχι μόνον σέ βάθος, ἀλλὰ καί σέ πλάτος.

Οί έρευνές της άπλώθηκαν σέ μεγάλο πλήθος προβλημάτων, μέ άποτέλεσμα νά διαφοροποιηθεί σέ πολλούς ειδικούς κλάδους, όπως δείχνει ό παρακάτω πίνακας. Τρείς είναι σ' αυτόν οί μεγάλες τομές. Κατά τήν πρώτη διαχωρίζεται ή Ψυχολογία του κανονικού ψυχικού βίου από τήν Ψυχολογία του άνάμαλου ψυχικού βίου, από τήν έρευνα δηλαδή των ψυχικών έκτροπών και νόσων. Μέ τή δεύτερη διακρίνεται ή Ψυχολογία του ανθρώπου από τήν Ψυχολογία των άλλων ζώων, προπάντων εκείνων που κατά τήν ανατομική τους δομή και τήν όργάνωση του νευρικού τους συστήματος βρίσκονται κοντά στο ανθρώπινο επίπεδο. Τέλος, μέ τήν τρίτη τομή διαφοροποιείται από τήν Ψυχολογία του άτόμου ή Ψυχολογία των ομάδων, αυτή δηλαδή που μελετά τίς ψυχικές έκδηλώσεις των ανθρώπινων ομάδων και τά προϊόντα του κοινωνικού βίου: τή γλώσσα, τούς μύθους, τά έθιμα και τά θέσμιμα, μέ τήν προοπτική και τίς μεθόδους του ψυχολόγου (όχι του ιστορικού ή του ειδικού γλωσσολόγου, θρησκευολόγου κτλ.)

Η διαίρεση λοιπόν τής Ψυχολογίας σέ κλάδους γίνεται κατά τό έξής σχήμα:

A. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

I. Ψυχολογία του άτόμου

1. *Ψυχολογία του ανθρώπου*
 - α. Γενική Ψυχολογία
 - β. Ειδική Ψυχολογία (του παιδιού, του γέροντα, του άντρα, τής γυναίκας κτλ.)
 - γ. Ψυχολογία των διαφορών ή Χαρακτηρολογία
2. *Ψυχολογία των ζώων*
(Και αυτή διαιρείται σέ γενική και ειδική)
3. *Συγκριτική Ψυχολογία*
(Σύγκριση του ψυχικού βίου ανθρώπου και ζώων)

II. Ψυχολογία των ομάδων

1. *Κοινωνική Ψυχολογία*
2. *Έθνολογική Ψυχολογία* (έρευνα του όμαδικού ψυχικού βίου όρισμένων φυλών και λαών)
3. *Ψυχολογία των κοινωνικών τάξεων και των επαγγελμάτων.*

B. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΩΜΑΛΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Στό Έγχειρίδιο τούτο θά δώσουμε τίς μεγάλες γραμμές (τά στοι-
χεία) μιᾶς γενικῆς Ψυχολογίας τοῦ (ἀτομικοῦ καί κανονικοῦ) ἀνθρώ-
που.

9. Ἡ συνείδηση

Ἕνας τεχνικός ὅρος πού ἔχει καθιερωθεῖ ἀπό τήν ἐπιστημονική Ψυ-
χολογία, εἶναι ἡ λέξη σ υ ν ε ἰ δ ῆ σ η .

Στόν κοινό λόγο μεταχειριζόμαστε τή λέξη συνείδηση μέ νόημα
ἠθικό. Λέμε λ.χ. «κάνε ὄ,τι σοῦ ὑπαγορεύει ἡ συνείδηση», ἢ «θά ἔχεις
τύψεις συνειδήσεως», ἢ «πέρασα ἀπό μιᾶ σοβαρῆ κρίση συνειδήσεως»
κτλ. Στίς περιπτώσεις αὐτές ἐννοοῦμε ὅτι ὁ ἠθικός νόμος ἢ ἡ φωνή τοῦ
καθήκοντος ἀκούγεται μέσα μας καί μᾶς προστάζει, μᾶς ἐλέγχει ἢ μᾶς
βασανίζει, ἐπειδή ἔχουμε νά λύσουμε ἕνα δύσκολο ἠθικό πρόβλημα, ἢ
αἰσθανόμαστε ὅτι προδώσαμε τίς ἠθικές μας ἀρχές. Στήν Ψυχολογία
ὅμως (καί γενικότερα στή Φιλοσοφία) ἡ ἔννοια τῆς συνείδησης ἔχει
πολύ πλατύτερο περιεχόμενο. Σημαίνει τό ψ υ χ ι κ ὀ κ ἔ ν τ ρ ο , ἀπό
τό ὅποιο ἀναχωροῦν καί στό ὅποιο ἐπιστρέφουν (μέ τήν ἀπήχησή
τους) ὅλες οἱ ψυχικές ἐνέργειες: ἀντιλήψεις, σκέψεις , ἐπιθυμίες· αὐτό
πού δέχεται τίς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καί τίς μεταφέρει
στή γλώσσα του, τίς ἀφομοιώνει, τίς δαμάζει, τίς διατηρεῖ μέ τή μορφή
ἐντυπώσεων, ἀναμνήσεων, ἔξεων· αὐτό τέλος πού δέ ζεῖ ἀπλῶς, ἀλλά
καί τροποποιεῖ, βαθαίνει, ἢ ἀποσαφηνίζει τίς καταστάσεις (συναίσθη-
ματα, ὁρμές, πάθη) πού ἀποτελοῦν ἄλλοτε τό φῶς καί ἄλλοτε τίς σκιές
τοῦ ψυχικοῦ μας βίου.

Μέ ἄλλες λέξεις συνείδηση εἶναι τό κέντρο τοῦ ψυχικοῦ μας σύμ-
παντος, τό «ἐγώ» μας. Ὄταν θέλει νά ὀνομάσει τόν φορέα τῶν ψυχι-
κῶν ἰδιοτήτων καί λειτουργιῶν του, ὁ κοινός ἀνθρώπος λέγει: ἡ
ψ υ χ ῆ ἢ μου, ὁ ἐπιστήμονας (μένοντας οὐδέτερος ἀπέναντι στό μετα-
φυσικό πρόβλημα τῆς οὐσίας καί τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς): ἡ σ υ -
ν ε ἰ δ ῆ σ ῆ μου.

Παράλληλες ἐκφράσεις εἶναι στόν κοινό καθώς καί στόν ἐπιστημονικό λόγο:
ὁ ν ο ῦ ς , τό π ν ε ὑ μ α – ἀλλά γιά τό ἀνώτερο ἐπίπεδο, τίς κορυφαίες ἐκδηλώ-
σεις τῆς συνείδησης. Στό κατώτερο, στό «βάθος» τῆς δίνεται τό ὄνομα ὑ π ο -
σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ἢ ἄ σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο . Τίς ἔννοιες αὐτές θά ἐξηγήσουμε στό οἴ-
κειο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου.

10. 'Ο ψυχικός βίος όλον άδιαίρετο

Θά περιγράψουμε πιστά τήν ύφή του ψυχικού βίου (του όμαλου άνθρώπου στήν κατάσταση τής έγρήγορης), εάν στήν περιγραφή μας χρησιμοποιήσουμε μέ έμφραση τίς έκφράσεις: άλληλουχία άδιάσπαστη, ροή συνεχής, όλον άδιαίρετο, και τίς παρόμοιες. Γιατί ό,τι χαρακτηρίζει τόν ψυχικό μας κόσμο είναι ακριβώς ή ένότητα και ή συνοχή. Όποια-δήποτε στιγμή «σταθοῦμε», για νά παρατηρήσουμε ένδοσκοπικά τί συμβαίνει μέσα μας, θά διαπιστώσουμε ότι ένα ψυχικό θέμα ξετυλίγεται σέ μία σειρά άλλεπάλληλων καταστάσεων, πού ή μία τους είσχωρει τόσο βαθιά μέσα στήν άλλη και συνυφαίνεται τόσο στενά μαζί της, ώστε, εάν μέ μία τεχνητή τομή διαλύσουμε τίς πολλαπλές συνάφειες πού άποτελούν τό πλέγμα, τά στοιχεία του άλλοιώνονται: παύουν νά είναι αυτά πού ήσαν, άποξενώνονται από τό νόημά τους.

Ή πρώτη λοιπόν αλήθεια πού πρέπει νά τονίσει ή Ψυχολογία, είναι ότι ο ψυχικός βίος του (όμαλου και «ξυπνου») άνθρώπου παρουσιάζει μίαν άδιάσπαστη άλληλουχία. "Ότι ή συνείδηση σέ κάθε φάση τής ψυχικής ζωής δρᾶ σάν ένα άδιαίρετο όλον.

11. Τά «στοιχεία» του ψυχικού κόσμου

Κι έντούτοις άπάνω στό συμπαγές τουτο όλον ή έπιστήμη μέ τούς πρισματικούς φακούς της προβαίνει σέ άναλύσεις: διακρίνει τήν ψυχική λειτουργία πού μάς πληροφορεί, από τίς συγκινησιακές καταστάσεις και τή βουλευτική δραστηριότητα, και μιλεί για παραστάσεις, συναίσθηματα και έπιθυμίες, σάν νά πρόκειται για χωριστά περιεχόμενα ή προϊόντα τής συνείδησης.

Οι τομές αυτές και νόμιμες είναι και χρήσιμες, μέ τό ρητό όμως όρο ότι:

Κατά τήν έρευνά μας δε θά λησμονούμε ότι γίνονται μόνο από λόγους μεθοδολογικής σκοπιμότητας. Έπομένως, δέν άπεικονίζουν τήν ψυχική πραγματικότητα, αλλά επιβάλλονται από τήν ανάγκη νά τή γνωρίσουμε από «πιο κοντά» εξετάζοντας χωριστά ένα-ένα τά στοιχεία πού τήν άποτελούν.

Θά προβαίνουμε λοιπόν στίς αναλύσεις μας μέ πλήρη επίγνωση

ὅτι χωρίζουμε τεχνητά τὸ ἀπὸ τῆ φύση τοῦ ἐνιαῖο, γιὰ νὰ τὸ προσέξουμε μιά στιγμή καί ἔπειτα νὰ τὸ ἐντάξουμε καί πάλι μέσα στὴ συνεχή ροή τοῦ δίνει ζωή καί νόημα. Ἐάν μείνουμε στὰ «τμήματα» τοῦ μᾶς ἔδωσε ὁ διαμελισμός, θά ἔχουμε ὑποκαταστήσει νοητές ἀφαιρέσεις στὴ ζωντανή πραγματικότητα. Αὐτὴ δὲν γνωρίζει «παραστάσεις» ἢ «κρίσεις» χωριστὲς ἀπὸ τὰ «συναισθήματα», καί «ἐπιθυμίες» ἀνεξάρτητες ἀπὸ «ἐντυπώσεις» καί «συγκινήσεις». Ἐνιαῖα καί ἀδιάρητα εἶναι στὴ δραστηριότητά της ἡ συνείδηση: ἀντιλαμβανόμενὴ καί σ υ ν ἄ μ α συγκινούμενη, συγκινούμενη καί σ υ ν ἄ μ α ἐπιθυμούσα. Ὁ χωρισμός γίνεται μὲ πρωτοβουλία καί εὐθύνη τοῦ παρατηρητῆ, γιὰ νὰ διευκολύνει τὴ διερεύνηση τοῦ ψυχικοῦ πεδίου τοῦ εἶναι συνεχές καί ἀδιάρητο.

Λίγα παραδείγματα ἀρκοῦν γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξουν.

● Ἀπὸ τὴν αὐλή μου βλέπω στὸ διπλανὸ κῆπο ἕνα ὠραῖο τριαντάφυλλο: «μοῦ ἐπιτρέπετε», ρωτῶ τὸ γείτονα τοῦ τὸ καμαρώνει, «νὰ πλησιάσω κι ἐγὼ νὰ τὸ μυρίσω»;

● Καθὼς κοιτάζω τὸ ρολοῖ μου, θυμοῦμαι ὅτι θά μέ περιμένει σὲ λίγο ὁ φίλος μου Χ στὸ μέρος τοῦ ἔχουμε ὀρίσει γιὰ συνάντηση, καί σηκώνομαι νὰ ντυθῶ καί νὰ τρέξω.

● Μέσα στὴν κακοκαιρία ὁ κεραυνός, τοῦ ξαφνικά ἀκούγεται τόσο κοντά, μέ τρομάζει, γιὰτὶ συλλογίζομαι ὅτι τὸ σπῆτι μου δὲν προστατεύεται ἀπὸ ἀλεξικέραυνο: τὰ μέλη μου ἔχουν παραλύσει.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ ψυχολόγου δὲ δυσκολεύεται νὰ ἐπισημάνει τὰ ἀ π λ ἄ στοιχεία ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται κάθε μιά ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς ψυχικὲς ἐνέργειες. Καί στίς τρεῖς αὐτὲς περιπτώσεις μιά ἐ ν τ ὑ π ω σ η ὀπτική ἢ ἀκουστική, μέ τίς π α ρ α σ τ ἄ σ ε ι ς καί τίς κ ρ ῖ σ ε ι ς τοῦ προκαλεῖ καί τὰ σ υ ν α ἰ σ θ ῆ μ α τ α τοῦ τῆ συνοδεύουν, γίνεται ἡ ἀφετηρία σειρᾶς ψυχικῶν καταστάσεων τοῦ ἀπολήγει σὲ κάποια ἐ π ἰ θ υ μ ῖ α καί ἀ π ὀ φ α σ η , ἢ σταματᾶ στὸ στάδιο τῆς σ υ γ κ ῖ ν η σ η ς. «Ἐντυπώσεις», λοιπόν, καί «παραστάσεις» καί «κρίσεις», «συναισθήματα» καί «συγκινήσεις», «ἐπιθυμίες» καί «ἀποφάσεις» εἶναι τὰ συστατικὰ στοιχεία τοῦ ψυχικοῦ βίου. Τοῦτο ὅμως δὲ σημαίνει ὅτι τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καί νὰ δραστηριοποιηθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ψυχικὸ πεδίο τοῦ τὸ κάνει αὐτὸ τοῦ εἶναι, καί τοῦ δίνει τὸ νόημα τοῦ ἔχει.

Ορθά λοιπόν θά διατυπώσουμε τά πράγματα, εάν είποῦμε (καί γιά τά τρία παραδείγματά μας) ὅτι ἐδῶ ζεῖ καί ἐνεργεῖ μιά ἀντιλαμβανόμενη, συγκινούμενη καί ἐπιθυμούσα συνείδηση. Ὁχι τρεῖς ὑποστάσεις, ἀλλά μιά καί ἡ ἴδια πού ἐκδηλώνεται μέ τρεῖς ιδιότητες ἢ λειτουργίες τῆς ἀλληλένδετες: τήν ἀντίληψη, τή συγκίνηση καί τήν ἐπιθυμία.

12. Διάρθρωση τῆς Ψυχολογίας

Μέ αὐτή τήν προοπτική, καί μέ τίς διευκρινήσεις πού δώσαμε, μπορούμε νά διαιρέσουμε τή Γενική Ψυχολογία σέ τρία μέρη.

- Στό πρῶτο ἐξετάζονται τά ψυχικά θέματα πού σχετίζονται μέ τήν πληροφόρηση, καί γενικά τή γνώση.
- Στό δεύτερο: τό λεγόμενο «θυμικό», τά συναισθήματα.
- Καί στό τρίτο: ἡ βούληση, καί οἱ διαδικασίες πού τήν προετοιμάζουν καί τήν ἀποτελεῖνουν.

Τά Ἐγχειρίδια τῆς Ψυχολογίας συνηθίζουν νά ὀνομάζουν:

- τό 1ο μέρος: «Γνωστικόν»,
- τό 2ο μέρος: «Συναισθητικόν» καί
- τό 3ο μέρος: «Βουλευτικόν».

Ἡ τριχοτόμηση τῆς «ψυχῆς», μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη παραλλαγή, ἔχει μακράν ἱστορία (ἀνατρέχει ἕως τόν Πλάτωνα, καί πέρα ἀπ' αὐτόν ἕως τά ἱερά κείμενα τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφίας) καί θά τή σεβαστοῦμε. Γιά νά δείξουμε ὅμως ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι πάντοτε παρούσα καί ὀλόκληρη σέ κάθε δραστηριότητά της, θά δώσουμε

- στό 1ο μέρος τόν τίτλο *Ἡ συνείδηση πού ἀντιλαμβάνεται*,
- στό 2ο μέρος τόν τίτλο *Ἡ συνείδηση πού συγκινεῖται*, καί
- στό 3ο μέρος τόν τίτλο *Ἡ συνείδηση πού θέλει*.

13. Βιβλιογραφία

Ἀξιόλογες παρατηρήσεις καί ἀναλύσεις, μέ τό πρίσμα μάλιστα μιάς ἐπιστημονικῆς (κατά τή σύγχρονη ἀντίληψη) Ψυχολογίας, βρίσκονται στά συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη «Περί ψυχῆς» καί «Μικρά φυσικά». Ἐνδεικτικοί εἶναι οἱ τίτλοι τῶν δοκιμίων πού περιλαμβάνονται στό δεύτερο: «Περί αἰσθήσεως καί αἰσθητῶν», «Περί μνήμης καί ἀναμνήσεως», «Περί ὕπνου καί ἐγρηγόρσεως», «Περί ἐν-

υπνίων», «Περί τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς», «Περί μακροβιότητος καί βραχυβιότητος», «Περί νεότητος καί γήρωος», «Περί ζωῆς καί θανάτου», «Περί ἀναπνοῆς». Ἀκόμη καί στήν ἐπιστήμῃ τῆς ψυχῆς ὁ μέγας Σταγίριτης ὑπῆρξε πρωτοπόρος.

Ἀπό τό πλῆθος τῶν ξένων βιβλίων ἰδιαίτερη μνεία ἀξίζουσι τά ἑξῆς:

W i l l i a m J a m e s : «Principles of Psychology», New York 1890.

W i l l i a m J a m e s : «Psychology. Briefer Course, New York 1892.

J. F r ö b e s : «Lehrbuch der experimentellen Psychologie», 2η ἔκδοσις
Leipzig 1922/1923.

J. S e g o n d : «Traité de Psychologie», Paris 1930.

Νεοελληνικά ἐγχειρίδια Ψυχολογίας πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου:

Θ ε ό φ ι λ ο υ Β ο ρ έ α : «Ψυχολογία», 1η ἔκδοσις Ἀθήναι 1933.

Χ ρ ή σ τ ο υ Ἀ ν δ ρ ο ύ τ σ ο υ : «Γενική Ψυχολογία» Ἀθήναι 1934.

Ἰ ω ά ν ν ο υ Π α τ ρ ί κ ι ο υ : «Ψυχολογία», Ἀθήναι 1971.

Γιά τά νέα ρεύματα, τίς ψυχολογικές «σχολές» τοῦ αἰῶνα μας, βοηθήματα ἀπαραίτητα εἶναι τά ἑξῆς:

Ψυχανάλυση (καί συναφεῖς θεωρίες):

S i g m u n d F r e u d : «Εἰσαγωγή εἰς τήν Ψυχανάλυσιν», ἑλλ. μετάφρ.
Ἀ. Παγκάλου, Ἀθήναι 1960.

C a r l G. J u n g : «Αναλυτική Ψυχολογία», ἑλλ. μετάφρ. Πην. Ἱερο-
μνήμονος, Ἀθήναι 1962.

A l f r e d A d l e r : «Ἀνθρωπογνωσία», ἑλλ. μετάφρ. Γ.Ν. Παλαιολό-
γου, ἑκδ. 2η (ἀναθεωρ.), Ἀθήναι 1948.

Gestaltpsychologie (Ψυχολογία τῆς «μορφῆς»):

Γ ι ά ν ν η Ἰ μ β ρ ι ώ τ η : «Μορφολογική Ψυχολογία». Τεύχ. 1ο
Ἀθήνα 1932. Τεύχ. 2ο, Ἀθήνα 1934.

Φαινομενολογική μέθοδος (τοῦ Edm. Husserl) στήν Ψυχολογία:

M a u r i c e M e r l e a u - P o n t y : «Phénoménologie de la perception»,
Paris 1945.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΠΟΥ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ

1. Πρώτη πράξη «γνώσης»

Όταν βλέπω, βλέπω αυτό το σύννεφο στον ουρανό ή αυτό τον κωπηλάτη απάνω στο γραφείο μου (σέ μιάν επόμενη στιγμή, εάν το επιδιώξω, βλέπω χωριστά το χρώμα ή το σχήμα τους): όταν ακούω, ακούω την καμπάνα της γειτονικής εκκλησίας ή το ποτήρι που έπεσε από τα χέρια μου κι έσπασε (ύστερα, εάν το θελήσω, ακούω τον ήχο ή τον κρότο τους χωριστά): όταν γεύομαι, γεύομαι αυτό το φάρμακο που παίρνω για το στομάχι μου ή το φαγητό που έχω στο στόμα μου (σέ δεύτερη φάση την πίκρα ή την άλμύρα τους) κ.ο.κ.

Στίς περιπτώσεις αυτές λέγουμε ότι αντιλαμβάνομαστε ένα αντικείμενο (όχι ότι αισθανόμαστε κάτι τόσο άρατό, τό άκουστό, τό γευστό κτλ.).

Πρώτη λοιπόν πράξη στον τομέα της πληροφόρησης, πράξη

«γνώσης», είναι ή ά ν τ ί λ η ψ η . Μέ αυτήν ή συνείδηση πληροφορείται τί «συμβαίνει» στόν κόσμο πού τήν τριγυρίζει, άκόμα καί στό ίδιο της τό σώμα (όταν λ.χ. πεινάει, διψάει, πονάει, έχει κουραστεί, πνίγεται κτλ.).

2. Οί τρεις στοιβάδες του φαινομένου

Έάν άπομονώσουμε τήν αντίληψη άπό τίς άλλες συνειδησιακές ένέργειες ή καταστάσεις μέ τίς όποιες συνυφαίνεται, καί τήν «άναλύσουμε», θά διαπιστώσουμε ότι άποτελείται άπό τρεις στοιβάδες: Στή μία βρίσκονται όρισμένα α ί σ θ ή μ α τ α , όπτικά, άκουστικά, γευστικά, πόνου, καμάτου κτλ., προϊόντα του άισθητηριακού μας συστήματος. Στήν άλλη όρισμένες π α ρ α σ τ ά σ ε ι ς , ψυχικά δηλαδή όμοιώματα (είκονες) έντυπώσεων, πού διατηρούνται άπό τή μνήμη μας καί έρχονται στήν έπιφάνεια της συνείδησης, για νά βοηθήσουν ν' άναγνωρίσουμε αυτό πού βλέπουμε, άκούμε, γεύόμαστε κτλ. Καί στήν τρίτη ή διαδικασία όλοκληρώνεται μέ τήν κ ρ ί σ η (έπίγνωση) ότι «άπέναντί» μας ύπάρχει ένα διαφορετικό άπό μάς άντικείμενο (άντι-κείμενο) πού έρέθισε τά άισθητήριά μας, ανάδεψε τή μνήμη μας καί άφομοιώθηκε άπό τήν έμπειρία μας.

Όλη αυτή ή έπεξεργασία μιās έξωτερικής (διαμέσου των άισθητηρίων όργάνων) εισφοράς άπό τή συνείδηση γίνεται συνήθως αυτόματα καί τόσο άκαριαία, ώστε νομίζουμε ότι ή αντίληψη είναι μιá άπλή καί όμοιογενής ψυχική ένέργεια. Ύπάρχουν όμως περιπτώσεις όπου πότε ή μιá, πότε ή άλλη άπό τίς στοιβάδες πού όνομάσαμε παρουσιάζει χάσματα, μέ άποτέλεσμα ή πληροφορόρηση νά είναι άτελής καί άβέβαιη, καί τότε καταλαβαίνουμε ότι ή αντίληψη είναι μιá πολλαπλή, σύνθετη συνειδησιακή πράξη. Παραδείγματα: «Κάτι έλαμψε μπροστά στά μάτια μου, πού κατόπι χρωματίστηκε κι άρχισε νά παίρνει διάφορα σχήματα, δέν κατάλαβα όμως τί ήταν». «Άκουσα έναν περίεργο, αλλά ρυθμικό κρότο πού έρχόταν όχι άπό πολύ μακριά· νόμισα πώς ήταν ένα τραίνο πού έτρεχε, αλλά δέν ήταν δυνατόν, γιατί στό μέρος αυτό δέν ύπάρχει σιδηροδρομική γραμμή». «Αυτή ή μυρωδιά δέ μου φαίνεται άγνωστη, αλλά δέν μπορώ νά προσδιορίσω τήν προέλευσή της· κάτι ανάμεσα στις όσμές πού έχουμε άπό ένα κλειστό δωμάτιο καί άπό ένα σαπισμένο κυδώνι» – Στίς περιπτώσεις αυτές ή τά άισθήματά μας δέν είναι

έπαρκή, ή ή μνήμη μας δέ μᾶς βοηθεῖ μέ τήν παρακαταθήκη της ὅσο χρειάζεται, ή ή κριτική λειτουργία της συνείδησής μας ὑστερεῖ (ἀπό μιᾶ παραχή, λ.χ. φόβο, ὀργή κτλ.), καί ἔτσι δέν κατορθώνουμε νά σχηματίσουμε ἀντίληψη ὀρισμένου πράγματος.

3. Ὅρισμός τῆς ἀντίληψης. Ἀνώμαλες περιπτώσεις

Ἄν τ ἰ λ η ψ η λοιπόν θά ὀνομάσουμε τήν πολλαπλή ἐνέργεια μέ τήν ὁποία ή συνείδηση ἐπεξεργάζεται τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων (τά συναρμολογεῖ, τά συμπληρώνει μέ παραστάσεις, τά διευκρινίζει) καί ἀναφέρει τίς ἐντυπώσεις της σέ ὀρισμένο (ἀνάμεσα σέ ἄλλα) ἀντικείμενο, πού τό ξεχωρίζει ἀπό τόν ἑαυτό της σάν κάτι αὐθυπόστατο («πραγματικό»).

Γιά τό σχηματισμό τῆς ἀντίληψης συμπράττουν αἴσθηση, μνήμη καί κρίση. Μέ αὐτές τίς τρεῖς ιδιότητες (χωριστά τήν καθεμία θά τήν ἐξετάσουμε στά ἐπόμενα κεφάλαια τούτου τοῦ μέρους τοῦ βιβλίου) χαρακτηρίζεται καί λειτουργεῖ ή συνείδηση πού ἀντιλαμβάνεται.

Τό βρέφος, καί ὅταν ἀκόμη μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ τήν ὄραση καί τήν ἀκοή γιά τήν ἐνημέρωσή του, θά ἔχει βέβαια ἐντυπώσεις («μηνύματα» τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πρὸς τήν ἀνατέλλουσα συνείδησή του), ὄχι ὅμως καί τήν ἀντίληψη ἀντικειμένων πού ξεχωρίζουν μεταξύ τους καί διατηροῦν ἀναγνωρίσιμη τήν ταυτότητά τους, ἐπειδή ἀπό ἔλλειψη πείρας ή συνείδησή του δέν τροφοδοτεῖται ὅσο πρέπει ἀπό τή μνήμη καί ή κρίση της εἶναι ἀνώριμη. Σέ ἔλλειψη πείρας ὀφείλεται καί ή περιέργη εἰκόνα πού παρουσιάζει ὁ κόσμος σέ ὄσους γεννήθηκαν τυφλοὶ καί ἀποκτοῦν τήν ὄραση ὕστερ' ἀπό ἐγχείρηση τῶν ματιῶν. Στήν ἀρχή, ἐπειδή καί τό ὀπτικό τους αἰσθητήριο λειτουργεῖ μέ δυσκολία, καί τό κεφάλαιο τῆς μνήμης τους σέ ὀπτικές παραστάσεις εἶναι ἀνύπαρκτο, δέν μποροῦν νά διαχωρίσουν τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο μέ σαφῆ περιγράμματα τά πράγματα πού βλέπουν, οὔτε νά ὀρίσουν μέ ἀκρίβεια τή θέση καί τήν ἀπόσταση τους· τά κοντινά τους δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι ἀγγίζουν τά μάτια τους, καί γιά τά μακρινά νομίζουν ὅτι ἀρκεῖ ν' ἀπλώσουν τό χέρι τους γιά νά τά πιάσουν – δέν ἔχουν δηλαδή ἀκόμη ὀπτικά ἀντίληψη τοῦ χώρου.

Κάποτε καί αὐτός ὁ ὄριμος καί φυσιολογικός ἄνθρωπος, ὅταν οἱ

έντυπώσεις του είναι άπροσδόκητα καινοφανείς και ραγδαίες, και δεν έχει τό χρόνο και την ψυχική ήρεμία να καλέσει σε βοήθειά του τη μνήμη και με τόν έλεγχο της κρίσης να τις «αναφέρει» στα αντικείμενα όπου έχουν την πραγματική τους πηγή, πέφτει σε άμηχανία και για μία στιγμή άμφιβάλλει αν κοιμάται και όνειρεύεται ή είναι ξυπνός και «βλέπει». Τέτοιες και μεγαλύτερες άκόμη διαταραχές στην αντίληψη συμβαίνουν σε όσους πάσχουν από βαρειές ψυχικές νόσους· στην κατάσταση του παροξυσμού (των «όραμάτων» και του «παραληρήματος») δεν μπορούν να κάνουν διάκριση άνάμεσα στα πραγματικά αντικείμενα και στα πλάσματα της φαντασίας τους. Μερικοί παύουν να πιστεύουν στη συνέχεια της προσωπικής τους ύπαρξης, στην ταυτότητά τους. – Άς σημειωθεί ότι, όπως αποκτούμε αντίληψη του εξωτερικού κόσμου με την έπεξεργασία των αισθημάτων μας, έτσι αποκτούμε και την αντίληψη του σώματός μας με βάση τά μυικά, όργανικά και στατικά αισθήματα*. Κακή λειτουργία ή άναστολή των αντίστοιχων αισθήσεων δυσκολεύει ή καταλύει την αντίληψη του σώματός μας.

4. Έ κριτική λειτουργία στην αντίληψη

Άς υποθέσουμε ότι για ένα οποιοδήποτε λόγο άναστέλλεται σε έναν άνθρωπο ή ψυχική λειτουργία που όνομάζουμε κρίση. Οί συνέπειες αυτής της άνωμαλίας θα είναι οί έξης: Έο άνθρωπός μας θα μπορεί να έχει έντυπώσεις, εάν και έφόσον λειτουργούν κανονικά τά αισθητήριά του όργανα, άκόμη και να διατηρεί και να ξαναφέρει στη συνείδησή του παραστάσεις (ψυχικές εικόνες), εάν και έφόσον λειτουργεί κανονικά ή μνήμη του. Άντίληψη όμως δε θα έχει, γιατί θα είναι άνίκανος να όργα νά ν έ ι τά δεδομένα με την άναφορά τους σε όρισμένο αντικείμενο, και να πληροφορείται ότι τούτο τό αντικείμενο βρίσκεται «άπέναντί» του σαν κάτι αυθύπαρκτο («πραγματικό»), που μπορεί να τό ξεχωρίσει από τό περιβάλλον του και από τόν ίδιο τόν έαυτό του. («Νά ένα τριαντάφυλλο!» – «Άκουσε: κεραυνός!»). Έο ψυχικός κόσμος αυτού του ανθρώπου θα παρουσιάζει εικόνα χαώδη· αισθήματα διάφορα και ποικίλες παραστάσεις, άναμνήσεις και εικόνες φανταστικές, θα έμφανίζονται και θα έξαφανίζονται από τη συνείδησή

* Θα μιλήσουμε γι' αυτά στο έπόμενο κεφάλαιο 5ο.

του, χωρίς έσωτερικήν όργάνωση, χωρίς σχέση προς τήν περασμένη έμπειρία του, χωρίς άναφορά προς τόν έξωτερικό κόσμο. Ό ίδιος δέ θά είναι ποτέ βέβαιος ούτε για τήν πραγματικότητα του γύρω του κόσμου ούτε για τήν ύπαρξη τή δική του. Εικόνα κατά προσέγγιση τής κατάστασής του μάς δίνουν μερικά όνειρα, όπου οί ψυχικές εικόνες συμπλέκονται σέ άπίθανους συνδυασμούς, άλλοιώνονται καί χάνονται, για νά παρουσιαστούν καί πάλι όμοιες καί συνάμα άνόμοιες προς ό,τι ήσαν πρίν, καί έτσι ό όνειρευόμενος άνθρωπος ταλαντεύεται άμήχανος μεταξύ ύπαρξης καί άνυπαρξίας, χωρίς βεβαιότητα ούτε για τών πραγμάτων τήν ύπόσταση ούτε για τή δική του.

Τέτοια άστάθεια καί άσυναρτησία δέν παρουσιάζει ό ψυχικός βίος του κανονικού (καί στήν κατάσταση τής εγρήγορης) άνθρωπου. Άπεναντίας καί οί άπλούστερες έντυπώσεις του, πολύ περισσότερο οί διατηρούμενες άπό τή μνήμη του παραστάσεις (όπως έδειξαν οί πρόσφατες έρευνες τών όπαδών τής «Ψυχολογίας τής μορφής»), είναι έξαρχής ό ρ γ α ν ω μ έ ν ε ς σέ «μορφώματα», συγκροτημένες δηλαδή καί συμπαγείς ένότητες – χάρη στήν κριτική λειτουργία τής συνείδησης (προσθέτουμε έμεις), πού αυτόματα καί άκαριαία συντάσσει τά δεδομένα (αίσθητηριακά καί μνημονικά) καί σχηματίζει άπ' αυτά τήν αντίληψη. Θά μπορούσαμε λοιπόν νά θεωρήσουμε τήν κρίση πρώτη στή σειρά άπό τίς ψυχικές δυνάμεις πού έργο τους έχουν τό «άντιλαμβάνεσθαι», άν ήταν θεμιτό νά μιλούμε, καί σ' αυτή τήν περίπτωση, για προβάδισμα ή προτεραιότητα – καί τά δύο άνεπίτρεπτα στήν περιοχή τών συνειδησιακών λειτουργιών.

5. Ό αντίληψη τής μορφής

Είναι πλάνη νά νομίζουμε ότι οί τρεις στοιβάδες, πού διακρίναμε στό φαινόμενο τής αντίληψης, διαδέχονται ή μιά τήν άλλη σάν τρία έπάλληλα στάδια μέσα σέ μιά χρονική σειρά, όπως παρουσιάστηκαν στήν περιγραφή μας: πρώτα ή «αίσθηση», έπειτα ή «μνήμη» καί τέλος ή «κρίση». Εύθύς έξαρχής ή δέσμη είναι πλήρης: ή (άντιλαμβανόμενη) συνείδηση δραστηριοποιείται καί μέ τίς τρεις ιδιότητές της μαζί: «αίσθανόμενη», «άναθυμούμενη», «κρίνουσα». Δέν ύπάρχει αίσθημα πού δέν έχει συμπληρωθεί μέ μνημονικό ύλικό, ούτε πλουτισμένη άπό παραστάσεις έντύπωση πού δέν έχει όργανωθεί μέ τήν κρίση. Καί ή

απλούστερη αισθητηριακή εμπειρία είναι μέσα στη συνείδηση «διαμορφωμένη». (Μόνο τεχνητά και με ειδικές συσκευές αναλύεται σε «στοιχεία» μέσα στο ψυχολογικό εργαστήριο: ο αληθινός ψυχικός βίος δέ γνωρίζει τέτοια «στοιχεία»).

Τούτο αποδειχεται με τρόπο αναμφισβήτητο κατά την αντίληψη της μορφής.

Ίδου μερικά χαρακτηριστικά φαινόμενα:

● Όταν, άπάνω σε φωτιζόμενο πίνακα, παρατηρούμε τέσσερα σημεία με την έξης διάταξη:

μπορούμε να τ'α ιδούμε άλλοτε ως σταυρό

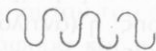

και άλλοτε ως τετράγωνο

Και στις δύο περιπτώσεις τ'α δεδομένα τ'ων αισθήσεων είναι τ'α ίδια: τέσσερις στιγμές. Έντούτοις, με τ'α ίδια αισθήματα, αντίλαμβανόμαστε δύο διαφορετικές μορφές. Άς σημειωθεί δέ, ότι μ'ας είναι αδύνατο ν'α μ'ην ιδούμε τ'α σημεία α'υτ'α οργανωμένα σέ μορφή – εκτός εάν οί στιγμές άπομακρυνθούν πολύ ή μιά από τ'ην άλλη, όποτε τό μάτι μ'ας άναζητεί άλλες συσχετίσεις, προσπαθει δηλαδή ν'α τίς ιδεί οργανωμένες σέ κάποιαν άλλη μορφή. Άκόμη και όταν από τ'α δεδομένα λείπει κάτι και ή εικόνα προβληθει με ταχύτητα,

έτσι λ.χ.

ή έτσι

ή έτσι

εΐμαστε βέβαιοι ότι έχουμε ιδεί ολόκληρο τό σχήμα, χωρίς χάσματα· ή μορφή ολοκληρώνεται σ'την αντίληψή μ'ας.

● Άλλοτε πάλι, μέ όλο πού έχουν μεταβληθεί τά άρχικά αισθήματα, έμεις εξακολουθούμε νά άντιλαμβανόμαστε τήν ίδια μορφή. Αυτό λ.χ. συμβαίνει μέ τή μελωδία. Ή περίφημη μουσική φράση από τήν 9η συμφωνία του Beethoven

επαναλαμβάνεται, μέσα στο έργο, πολλές φορές μέ ποικίλες μετατροπές καί άρμονικές συναρτήσεις. Έμεις ώστόσο τήν άκούμε καθαρά, χωρίς διόλου ν' άμφιβάλλουμε ότι είναι ή ίδια. Μέ τήν άκοή δηλαδή, όπως καί μέ τήν όραση, άντιλαμβανόμαστε όχι άπομονωμένα στοιχεία, αλλά όργανωμένες όλόκληρες «μορφές», πού διατηρούνται σταθερές, παρά τίς αλλοιώσεις πού παθαίνουν. Έκτός εάν ή μεταβολή είναι τόσο μεγάλη, ώστε νά καταλυθεί ή δομή τους (εάν λ.χ. στήν περίπτωση τής μελωδίας μεταβάλουμε πέρα από ένα όριο τίς χρονικές τιμές των ήχων), όπότε ή συνείδησή μας παύει νά τίς άναγνωρίζει.

● Ή μονότονη σειρά χτυπημάτων (όπως λ.χ. των άλλεπάλληλων κρότων πού προκαλούνται από τή λειτουργία μιάς άτμομηχανής, ή από τήν κίνηση των τροχών του τραίνου άπάνω στις σιδεροτροχιές) διαρθρώνεται αυτόματα σέ διάφορα ρυθμικά σχέδια τής μορφής:

υ-υ- / υ-υ- / υ-υ- (ϊαμβος)

ή τής μορφής: -υ/ -υ/ -υ/ -υ/ -υ/ -υ (τροχαίος)

ή τής μορφής: -υυ/ -υυ/ -υυ/ -υυ/ -υυ (δάκτυλος)

ή τής μορφής: υυ- υυ- / υυ-υυ- / υυ-υυ- (ανάπαιστος)

ανάλογα μέ τίς έγκοπές πού έπιχειρεί ή άκοή μας, - Τό άσύνταχτο πλήθος μάς ένοχλεί, κάτι περισσότερο: μάς φέρνει ζάλη καί δυσφορία. Όταν όμως, μέσα στήν άκαταστασία των έντυπώσεων, ή συνείδηση έπιτύχει νά βάλει τάξη (συμμετρία ή ρυθμό), άποχωρίζει από τό χαώδες σύνολο τά όργανωμένα σέ μορφές μέρη καί προσηλώνεται, άναπαύεται σ' αυτά. Τότε καί τό (όπτικά ή άκουστικά) άμορφο μπορεί επί λίγες στιγμές νά γίνει άνεκτό: ως προετοιμασία ή ως προϋπόθεση για νά άναδειχτεί ή μορφή πού ακολουθεί. (Μέθοδος πού εφαρμόζεται σέ μεγάλη κλίμακα από τίς καλές τέχνες.)

Τό συμπέρασμα από αυτά καί άλλα παρόμοια φαινόμενα είναι ότι μέσα στη συνείδηση πού αντίλαμβάνεται διαμορφώνονται αϋθόρμητα τά δεδομένα τών αισθήσεων· συναρμολογούνται καί συσχετίζονται, διαρθρώνονται καί συντάσσονται σέ ὅσο γίνεται καλύτερες (ἀπλούστερες καί πιά εύσύνοπτες) «μορφές».

6. Παραίσθηση καί ψευδαισθησία

Ἀδύνατες καί ὄχι εὐκρινεῖς ἐντυπώσεις, καθώς καί ζωηρές, ἐπίμονες παραστάσεις, ὅταν γιά ὅποιοδήποτε λόγο ἡ κρίση λειτουργεῖ χαλαρά, προκαλοῦν πλάνες κατά τήν ἀντίληψη: **π α ρ α ἰ σ θ ἦ σ ε ἰ ς** καί **ψ ε υ δ α ἰ σ θ ἦ σ ε ἰ ς**.

Κάποτε λ.χ. ὅταν ξυπνήσουμε ἀπό τρομακτικό ὄνειρο ἢ δυνατό κρότο, κραυγές, σεισμό κ.λ.π., καθώς βλέπουμε μέσα στό μόλις φωτιζόμενο δωμάτιό μας τό καπέλλο μας στήν κρεμάστρα καί ἀπό κάτω τά φορέματά μας, ἔχουμε τήν ἐντύπωση ὅτι μπροστά μας βρίσκεται ἕνας ἄνθρωπος ἔτοιμος νά μᾶς ἐπιτεθεῖ καί μᾶς πιάνει πανικός. Ἡ ἐσφαλμένη αὐτή ἀντίληψη λέγεται **π α ρ α ἰ σ θ ἦ σ η**, καί γεννιέται ὡς ἐξῆς: Μέ τήν ἐπίδραση τοῦ φόβου οἱ αἰσθητηριακές μας ἐντυπώσεις ἀνακαλοῦν στή συνείδηση παραστάσεις (ψυχικές εἰκόνες) μέ τίς ὁποῖες ἔχουν βέβαια ὁμοιότητες, ἀλλά λίγες καί ἐξωτερικές. Οἱ παραστάσεις αὐτές, ἐπειδή ἀντιστοιχοῦν στήν ψυχική διάθεση τῆς ὥρας, εἶναι πολύ ζωηρές καί καθώς συγχωνεύονται μέ τίς ἀδύνατες ἐντυπώσεις ἀλλοιώνουν τόν πραγματικό χαρακτήρα τών ἐντυπώσεων καί παρασύρουν τήν κρίση σέ ἐσφαλμένες μορφές.

Τών παραισθήσεων αἰτίες εἶναι, ἐκτός ἀπό τίς ψυχικές ἀρρώστιες, ὁ φόβος, ἡ κόπωση καί ἡ ἐναγώνια προσδοκία. Ὅταν λ.χ. ἐπί ὥρα πολλή προσμένουμε μέ ἀγωνία ἕνα γνώριμό μας, ἔχουμε συχνά τήν ἐντύπωση ὅτι ἀκοῦμε κίόλας τῆ φωνή του, ἐνῶ πραγματικά κάποιος ἄλλος μιλεῖ ἐκεῖ κοντά, ἢ νομίζουμε ὅτι τόν ἀναγνωρίζουμε σέ πρόσωπα πού ἔρχονται ἀπέναντί μας· ὅταν αὐτά μᾶς πλησιάσουν, ἀνακαλύπτουμε τήν πλάνη μας.

Στήν **ψ ε υ δ α ἰ σ θ ἦ σ ἰ α** πάλι συμβαίνει τοῦτο· ἐπειδή μιᾶ μνημονική ἢ φανταστική εἰκόνα σχηματίζεται μέ ἐξαιρετική σαφήνεια καί ζωηρότητα μέσα στή συνείδησή μας, ἡ κρίση μας χάνει τόν ἐλεγχό, καί νομίζουμε ὅτι ἔχουμε μπροστά μας τό ἴδιο τό ἀντικείμενο, ἐνῶ στήν

πραγματικότητα μόνο ή παράστασή του έχει ανασυρθεί και δεσπόζει μέσα στη συνείδησή μας. Οί ψευδαισθησίες προκαλούνται από ψυχικές αρρώστιες, χρήση τοξικών ουσιών (μορφίνης, όπιου, αιθέρα, χλωροφόρμιου), από έντονη προσδοκία, βαριά νευρική κόπωση και παρόμοιες αιτίες. Έπειτα από μακρά και εξαντλητική εργασία οί καταπονημένοι ζωγράφοι έχουν κάποτε όπτικές ψευδαισθησίες, και οί καταπονημένοι μουσικοί άκουστικές ψευδαισθησίες: «βλέπουν» όράματα ή «άκούουν» φωνές πού βρίσκονται μόνο μέσα στη συνείδησή τους ως παραστάσεις. Ψυχασθενείς πού πάσχουν από ψευδαισθησίες τρόμου (εϊκόνες καταδίωξης κτλ.) έχουν κάποτε τή συναίσθηση ότι δέν είναι πραγματικά όσα βλέπουν ή άκούνε, δέν μπορούν όμως ν' άπαλλαγούν από τά όράματα ή τά άκούσματά τους.

ΠΑΡΑΙΘΗΞΗ → Αιθέρα (άσαφές) - Ήρεθισμα
(ύδαρτικό) - Παραστάσεις (κυρ)

ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. Τό αΐσθημα

Γιά νά σχηματιστεί αντίληψη συμπράττουν – είπαμε – αΐσθηση, μνήμη καί κρίση, απαιτούνται δηλαδή αισθήματα, παραστάσεις καί σκέψεις. Τώρα θά εξετάσουμε χωριστά τό καθένα απ' αὐτά τά συστατικά.

Αἰσθήματα ὀνομάζουμε τά προϊόντα τῶν αισθήσεων. (Ἡ λέξη στήν κοινή γλῶσσα ἔχει ἄλλη σημασία, καί ὁ ἀναγνώστης δέν πρέπει νά παρασυρθεῖ απ' αὐτήν· λ.χ. «ἄνθρωπο μέ αισθήματα» λέγουμε τόν εὐαίσθητο ἢ τό συναισθηματικό. Γιά τήν Ψυχολογία ὅλοι εἶναι «ἄνθρωποι μέ αισθήματα», ἀφοῦ εἶναι προικισμένοι μέ αισθητήρια ὄργανα).

Ἡ ἐντύπωση ὑποθέτουμε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό ὁμοειδή αισθήματα· ἢ ὀπτική ἐντύπωση ἀπό ὀπτικά, ἢ ἀκουστική ἀπό ἀκουστικά, ἢ ὄσφρητική ἀπό ὄσφρητικά αισθήματα κ.ο.κ. Νά ἀπομονώσουμε ἕνα καί ἄπλο αἶσθημα μέσα στόν ψυχικό μας κόσμο, δέ γίνεται – ἐκτός ἂν μεταχειριστοῦμε τίς συσκευές καί τά λοιπά τεχνικά μέσα τοῦ ψυχοφυσιολογικοῦ ἐργαστηρίου. Γιά τοῦτο λέγουμε ὅτι τό αἶσθημα εἶναι ἀποτέλεσμα τεχνητῆς ἀνάλυσης, ἀφαίρεση ἢ κατασκευή ἐπιστημονική. Τά μάτια μας βλέπουν ὄχι ἕνα κόκκινο π.χ. χ ρ ὦ μ α ἢ ἕνα καμπυλόγραμμο σ χ ἦ μ α, ἀλλά πάντοτε ἕνα ἀντικείμενο κόκκινο, στρογγυλό κτλ. Στό ἐργαστήριο ὅμως μπορούμε πειραματικά νά προσεγγίσουμε τό αἶσθημα τοῦ ἄλφα χρώματος ἢ τῆς δεινά καμπύλης, σέ μίαν ἀκαριαία στιγμή, χωρίς ταυτόχρονα νά γίνεται ἀντιληπτή ὀρισμένη ἐπιφάνεια ἢ ὕλη.

Τά αισθήματα ἀποτελοῦν τό λεγόμενο ἐπιπτικὸ περιεχόμενο τῆς συνείδησης καί παράγονται μέ τήν παρεμβολή ἑνός σωματικοῦ μη-

ται σέ κ υ ρ ί ω ς σ υ μ π α θ η τ ι κ ό (γαγγλιακά κύτταρα, τοποθετημένα σέ δύο στοίχους γύρω από τή σπονδυλική στήλη, μέ τίς παραφυάδες καί τίς ίνες τους) καί σέ π α ρ α σ υ μ π α θ η τ ι κ ό (ίνες πού φυτρώνουν από τό μέσο ἐγκέφαλο, τόν προμήκη καί τό κάτω μέρος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ).

Τά δύο ἡμισφαίρια τοῦ μπροστινοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τό ὄργανο τῶν σπουδαιότερων ψυχικῶν λειτουργιῶν (αἴσθησης, μνήμης, φαντασίας, κρίσης, θέλησης κτλ.). Ὅταν τό τμήμα τοῦτο ὑποστεῖ ἀτροφία ἢ παθολογικές ἀλλοιώσεις, διαταράσσεται σοβαρότατα ὁ ψυχικός βίος.

Ἐνωτιαῖος μυελός (πού βρίσκεται μέσα σέ σωλήνα τῆς σπονδυλικῆς στήλης) εἶναι ὄργανο τῶν ἀντανακλαστικῶν λειτουργιῶν, δηλαδή διάφορων κινήσεων καί ἐκκρίσεων πού ἐκτελοῦνται χωρίς τή συμμετοχή τῆς θέλησης.

Τό συμπαθητικό νευρικό σύστημα ρυθμίζει τή λειτουργία τῶν ὀργάνων (τῶν σπλάχνων καί τῶν ἀγγείων) τοῦ σώματος. Ἡ σημασία του γιά τίς συναισθηματικές καταστάσεις (συγκινήσεις) εἶναι μεγάλη.

3. Ἐρεθισμοί. Ποιόν καί ἔνταση τῶν αἰσθημάτων

Ἐ ρ ε θ ι σ μ οί λέγονται τά φυσικά αἷτια πού προκαλοῦν τή διέγερση τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων.

Εἶναι ἄλλοτε ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ οί, δηλαδή προέρχονται ἀπό τόν κόσμο πού μᾶς περιστοιχίζει· ἄλλοτε ἐ σ ω τ ε ρ ι κ οί, ἔχουν τήν πηγή τους στά διάφορα ὄργανα τοῦ σώματός μας. Τά ὀπτικά λ.χ. αἰσθήματα προκαλοῦνται ἀπό ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς, «κυμάνσεις» πού προσβάλλουν τά μάτια μας. Ἀντίθετα τό αἶσθημα τῆς πείνας προκαλεῖται ἀπό ἐσωτερικόν ἐρεθισμό, τό αἷτιο βρίσκεται στό στόμαχό μας.

Οἱ ἐρεθισμοί διακρίνονται ἐπίσης σέ εἰ δ ι κ ο ῦ ς καί γ ε ν ι κ ο ῦ ς. Εἰδικοί λέγονται ὅσοι μποροῦν νά ἐπιδράσουν σ' ἓνα μόνο αἰσθητήριο ὄργανο· π.χ. τά ἤχητικά κύματα ἐπηρεάζουν μόνο τ' αὐτιά μας. Οἱ γενικοί ἐρεθίζουν πολλά αἰσθητήρια ὄργανα· αὐτό λ.χ. συμβαίνει μέ τό ἠλεκτρικό ρεῦμα: στά μάτια παράγει αἶσθημα φωτός, στό δέρμα αἶσθημα ἀφῆς, στή γλώσσα αἶσθημα γεύσης.

Δύο εἶναι οἱ ἰδιότητες πού ξεχωρίζουν τό ἓνα αἶσθημα ἀπό τό ἄλλο: τό π ο ι ό ν καί ἡ ἔ ν τ α σ η. Ποιόν ὀνομάζουμε τό ἰδιαίτερο περιεχόμενον, τό εἶδος κάθε αἰσθήματος. Π.χ. τό κόκκινο καί τό γαλάζιο, ὡς

αισθήματα, έχουν τό ίδιο ποιόν: είναι όπτικά· επίσης τό γλυκό καί τό πικρό: αίσθήματα γευστικά· τό θερμό καί τό ψυχρό: αίσθήματα θερμότητας κ.ο.κ. Αίσθήματα του ίδιου ποιού (φωτός, άφής κτλ.) είναι άλλοτε ισχυρά καί άλλοτε ασθενή· ή διαφορά τους βρίσκεται όχι στο περιεχόμενο, αλλά στην ένταση.

Τό ποιόν των αισθημάτων εξαρτάται καί από τή φύση των ερεθισμών πού τά προκαλούν, κυρίως όμως από τήν ειδική ενέργεια των νεύρων πού διεγείρονται καί από τή λειτουργία του μέρους του κεντρικού νευρικού συστήματος όπου μεταβιβάζεται (από τά νεύρα) ή διεύερση. Κάθε δηλαδή αισθητήριο νεύρο καί μέρος του κεντρικού νευρικού συστήματος έχει από τή φύση του προοριστεί νά δέχεται τήν επίδραση όρισμένων ερεθισμών, καί νά αντιδρά κατά όρισμένο τρόπο, ώστε κάθε φορά νά παράγεται αίσθημα όρισμένου ποιού.

Ή ένταση των αισθημάτων εξαρτάται κυρίως από τή δύναμη των ερεθισμών πού τά προκαλούν. Όσο ισχυρότερος είναι ό ερεθισμός, τόσο καί ή ένταση του παραγόμενου αίσθήματος είναι μεγαλύτερη.

4. Διάρρηση των αισθημάτων

Παλαιότερα πιστεύαμε ότι έχουμε πέντε μόνο αισθήσεις: τήν όραση, τήν άκοή, τήν όσφρηση, τή γεύση καί τήν άφή. Οί νεώτερες όμως φυσιολογικές έρευνες απέδειξαν ότι ό αριθμός τους είναι πολύ μεγαλύτερος.

Τίς αισθήσεις τίς διαιρούμε σε δύο μεγάλα συστήματα:

- α. Τό σύστημα πού δέχεται έξωτερικούς ερεθισμούς.
- β. Τό σύστημα πού δέχεται έσωτερικούς ερεθισμούς (από τό σώμα μας).

Στό πρώτο κατατάσσονται τρεις κατηγορίες αισθητηρίων όργάνων (ή δεκτών):

- Iη. Δέκτες του δέρματος (αισθητήρια όργανα θερμοκρασίας, πίεσης, πόνου). *επαφή*
- IIη. Δέκτες χημικών ερεθισμών (αισθητήρια όργανα όσφρησης καί γεύσης). *από αέρα + επάφή*
- IIIη. Δέκτες κυμάνσεων (αισθητήρια όργανα άκοής καί όρασης). *από ένα αέρα*

Τά ὄργανα τῆς πρώτης κατηγορίας δέχονται ἐρεθισμούς ἐπαφῆς.
Τά ὄργανα τῆς τρίτης κατηγορίας δέχονται ἐρεθισμούς ἀπό ἀπό-
σταση.

Τά ὄργανα τῆς δεύτερης κατηγορίας δέχονται ἐρεθισμούς καί ἐπα-
φῆς καί ἀπό ἀπόσταση.

Τό δ ε ύ τ ε ρ ο σύστημα περιλαμβάνει:

- I. Τή μιική αἴσθηση (πού μᾶς πληροφορεῖ γιά τή θέση καί τήν κί-
νηση τῶν μελῶν τοῦ σώματος).
- II. Τήν ὀργανική αἴσθηση (αἰσθήματα πείνας, δίψας, κόπωσης, κό-
ρου κτλ.).
- III. Τή στατική αἴσθηση (πού μᾶς πληροφορεῖ γιά τή μετατόπιση
καί τήν ἰσορροπία).

Ἐπομένως κατά τό ποιόν διακρίνουμε δέκα εἶδη αἰσθημάτων. Τά
ἐξῆς:

Α' Αἰσθήματα ἀπό ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς.

1. Θερμοκρασίας, } ἐξωτερ. ἡ?
2. Πίεσης, }
3. Πόνου, }
4. Ὁσφρητικά, } ἐξ' ἀποκίβω?
5. Γευστικά, } ἐξ' ἐπαφῆ?
6. Ἀκουστικά,
7. Ὀπτικά.

Β' Αἰσθήματα ἀπό ἐσωτερικούς ἐρεθισμούς:

8. Ὀργανικά, (ἐσωτερ. τῶν ὀργ.)
9. Μιικά, (ἐσωτερ. τῶν ὀργ.)
10. Στατικά. (ἐσωτερ. τῶν ὀργ.)

Στά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν θά ἐξετάσουμε τό κάθε εἶδος χω-
ριστά.

Αἰσθημάτων

1. Ἰσχύς:
2. Ὀσπικά
3. Γευστικά

✓

ΑΙΣΘΗΣΕΙΣ ΔΕΡΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΗΜΙΚΕΣ

1. Αισθήματα θερμοκρασίας (τό θερμό καί τό ψυχρό)

Μιά μόνο αίσθηση δερμική ήξερε ή παλαιότερη Ψυχολογία: τήν άφή. Σήμερα έχει διαπιστωθεΐ ότι άπάνω στό δέρμα ύπάρχουν τέσσερα αισθητήρια όργανα μέ ιδιαίτερα γιά τό καθένα νεύρα: τά όργανα τής **θ ε ρ μ ό τ η τ α ς**, τοῦ **ψ ύ χ ο υ ς**, τής **πί ε σ η ς** καί τοῦ **πό ν ο υ**. Αὐτά εΐναι χωριστά σημεΐα τοῦ δέρματος, ὅπου άπολήγουν τά νεύρα τά ειδικά γιά τό καθέν' άπό τά τέσσερα εΐδη αισθημάτων πού όνομάσαμε. Ἡ διεγερσή τους άπό όρισμένους έρεθισμούς προκαλεΐ τά αντίστοιχα αισθήματα. Τό πληθος καί ή διάταξη τών σημείων τοῦ δέρματος πού δέχονται τούς ειδικούς γιά τό κάθε εΐδος αισθημάτων έρεθισμούς, εΐναι διαφορετικά στά διάφορα τμήματα τής δερμικής επιφάνειας τοῦ σώματος· άλλου τά σημεΐα αὐτά εΐναι πυκνότερα καί άλλου άραιότερα.

Ἐάν μέ τή μύτη μολυθιοῦ κεντήσουμε έδῶ κι εκεί τό δέρμα μας, έχουμε ξαφνικά αΐσθημα **ψ ύ χ ο υ ς**. Τοῦτο συμβαΐνει επειδή άγγίξαμε σημεΐο ή σημεΐα ὅπου άπολήγει τό ειδικό γιά τά αισθήματα τοῦ ψύχους νεύρο καί τό έρεθίσαμε. Ἐάν επαναλάβουμε τό πείραμα μέ μιá ζεστή βελόνη, θά ανακαλύψουμε άπάνω στό δέρμα άλλα σημεΐα, ὅπου γίνεται ιδιαίτερα αισθητή ή θερμότητα. Ἐκει άπολήγει τό νεύρο τό ειδικό γιά τά αισθήματα τής **θ ε ρ μ ό τ η τ α ς**. Ἐπ' αὐτό συμπεραΐνουμε ὅτι ύπάρχουν άλλοι δέκτες γιά τά αισθήματα τοῦ ψύχους καί άλλοι γιά τά αισθήματα τής θερμότητας. Τών πρώτων ὁ αριθμός εΐναι μεγαλύτερος. Στο τετραγωνικό έκατοστόμετρο τής επιφάνειας τοῦ δέρματος έχουμε κατά μέσον ὄρο 12 - 13 σημεΐα γιά τήν αΐσθηση τοῦ ψυχροῦ καί μόνο 1 - 2 γιά τήν αΐσθηση τοῦ θερμοῦ. Τά πρώτα μάλιστα εΐναι πολύ πλησιέστερα πρὸς τήν επιδερμίδα, ένῶ τά δεύτερα βρίσκονται βαθύτερα. Ὁ μεγαλύτερος αριθμός καί ή θέση τών ὀργάνων πού προορίζονται γιά

τήν αίσθηση του ψυχρού, εξηγούν γιατί είμαστε πιο ευαίσθητοι στο κρύο παρά στη ζέση. Αυτή η ευαισθησία έχει και τη βιολογική της σκοπιμότητα: χρησιμεύει στην προφύλαξη του οργανισμού, αφού το ψύχος μπορεί να είναι πιο επιζήμιο από τη θερμότητα.

2. Αισθήματα πίεσης (μαλακό – σκληρό, λείο – τραχύ, όξύ – αμβλύ)

Με τα άπτικα, που λέγονται αισθήματα πίεσης όταν έχουν μεγάλη ένταση, πληροφορούμαστε εάν το αντικείμενο, που πιάνουμε ή ακουμπάμε άπάνω του, είναι μαλακό ή σκληρό, λείο ή τραχύ, όξύ ή αμβλύ. Αισθητήρια που μας δίνουν τα αισθήματα του είδους τούτου, είναι τα «άπτικά χωρία» του δέρματος, όπου καταλήγουν τα ειδικά για την αίσθηση της άφης νεύρα. Τα «άπτικά χωρία» άλλοι είναι πυκνότερα, όπως στη μέσα επιφάνεια των δακτύλων των χεριών μας, και άλλου αραιότερα, π.χ. στη ράχη μας. Στα τριχωτά μέρη του σώματος βρίσκονται κοντά στους θύλακες των τριχών. Ο έρεθισμός που διεγείρει τα ειδικά γι' αυτή την αίσθηση νεύρα, είναι μηχανικός: ή πίεση που γίνεται άπάνω στο δέρμα μας από τα αντικείμενα που πλησιάζουμε.

Η ένταση των άπτικων αισθημάτων εξαρτάται όχι μόνο από τη δύναμη του έρεθισμού που τα προκαλεί, αλλά και από την έκταση της επιφάνειας του δέρματος που τον δέχεται. Όταν όμως η επιφάνεια του δέρματος που έρεθίζεται είναι πολύ μεγάλη και ο έρεθισμός αδύνατος και ομοιόμορφος, δεν αισθανόμαστε τίποτε, γιατί τότε δεν παραμορφώνεται το δέρμα, όπως κατά τον έρεθισμό μικρών επιφανειών. Έτσι λ.χ. εξηγείται γιατί στο λουτρό δεν αισθανόμαστε την πίεση του νερού.

Αισθήματα πίεσης με μικρή ένταση δέ διατηρούνται πολύ, ακόμη και όταν εξακολουθεί να ενεργεί ο έρεθισμός που τα προκάλεσε. Γι' αυτό π.χ. δεν αισθανόμαστε την πίεση των ελαφρών φορεμάτων μας. Τα ισχυρά όμως αισθήματα πίεσης έχουν μεγάλη διάρκεια: παύει ο έρεθισμός που τα προκάλεσε και αυτά συνεχίζονται.

3. Αισθήματα πόνου

Στην αρχή είχε ύποτεθεί ότι ο πόνος δεν είναι αίσθημα, αλλά δυσάρεστη ψυχική κατάσταση που δημιουργείται από όλα τα αισθη-

ματα μεγάλης έντασης, ιδίως από ισχυρά αισθήματα πίεσης. Παρατηρήθηκε όμως ότι στις παθολογικές περιπτώσεις της αναλγησίας γίνεται αισθητή ή πίεση, όχι όμως και ο πόνος, έστω και αν ο έρεθισμός είναι πολύ δυνατός. Έξάλλου οι φυσιολόγοι ανακάλυψαν άπάνω στο δέρμα σημεία που λειτουργούν ως αισθητήρια όργανα του πόνου. Αυτά είναι διαφορετικά από 'κείνα με τα όποια γίνεται αισθητή ή πίεση και ή θερμοκρασία. Όταν και ελαφρά ακόμη τα κεντήσουμε με λεπτή βελόνη ή τρίχα αλόγου, έχουμε αίσθημα πόνου. Αντίθετα δέν πονούμε, εάν κεντήσουμε σημεία του δέρματος που προορίζονται για τήν αίσθηση του ψύχους και τής θερμότητας ή τής πίεσης, παρά έχουμε τα αντίστοιχα για τήν κάθε περίπτωση αισθήματα.

Τά σημεία του πόνου είναι άπάνω στο δέρμα πολυπληθέστερα άπ' όλα τά άλλα. Σέ επιφάνεια ενός τετραγωνικού εκατοστόμετρου ύπολογίζεται ότι υπάρχουν κατά μέσον όρο 100. Ο μεγάλος αριθμός τους είναι πολύ χρήσιμος για τήν προστασία του οργανισμού. Καί επειδή έχουν τήν ιδιότητα νά διεγείρονται άργότερα άπό τά άλλα (μέ ταυτόχρονους έρεθισμούς προκαλούνται κατά σειρά: πρώτα αίσθημα πίεσης, έπειτα ψύχους, έπειτα θερμότητας και τελευταία πόνου), δέν αισθανόμαστε τόν πόνο πολύ συχνά.

Οί έρεθισμοί που προκαλούν αισθήματα πόνου είναι μηχανικοί, χημικοί και ηλεκτρικοί.

Αναφέρονται πολλές ποικιλίες πόνου· επικρατέστερη είναι ή διάκριση των πόνων σέ όξεις και άμβλεις.

Πόνος προκαλείται και άπό τήν άνώμαλη λειτουργία των έσωτερικών οργάνων του σώματος· ή έντασή του, σ' αυτή τήν περίπτωση, έξαρτάται κυρίως άπό τόν αριθμό των έρεθιζόμενων νευρικών ίνων.

Ιδιαίτερο γνώρισμα των αισθημάτων του πόνου είναι ότι συνοδεύονται άπό συναισθήματα δυσαρέσκειας· όχι όμως πάντοτε και κατά τόν ίδιο τρόπο. Λ.χ. ελαφρές νύξεις παρά τόν πόνο τους δέν δυσάρεστούν, κάποτε μάλιστα είναι και εύχάριστες. Έξάλλου ένα αίσθημα πόνου γίνεται περισσότερο δυσάρεστο, όταν ξέρουμε ότι θά ένταθει, και λιγότερο δυσάρεστο, όταν ελπίζουμε τήν ύφεσή του.

4. Αισθήματα γεύσης

Η γεύση και ή όσφρηση λέγονται αισθήσεις χημικές, γιατί τά αι-

σθητήρια όργανά τους διεγείρονται από χημικούς έρεθισμούς (είναι δέκτες χημοπαθητικοί).

Αισθήματα γ ε υ σ η ς παράγονται, όταν μέ τό σάλιο διαλύονται μέσα στό στόμα ούσιες διαλυτές. Τά αισθητήρια όργανα τής γεύσης είναι οί λεγόμενες γ ε υ σ τ ι κ έ ς κ ά λ υ κ ε ς (έτσι ονομάστηκαν από τό σχήμα τους) και βρίσκονται στίς έντομές πού περιβάλλουν τίς θηλές τής γλώσσας. Οί κάλυκες αυτές έχουν σχήμα αυγοῦ και άποτελούνται από μακρουλά κύτταρα. Στήν κορυφή τους ύπάρχει άβαθο κοίλωμα, μέσ' από τό όποιο μπαίνουν οί διαλυόμενες μέ τό σάλιο ούσιες και έρεθίζουν τά ειδικά γιά τή γεύση αισθητήρια νεύρα πού καταλήγουν εκεί. Αυτά μεταβιάζουν τή διέγερση στό αντίστοιχο κέντρο του έγκεφάλου μέ άποτέλεσμα νά παράγεται αίσθημα γεύσης.

Οί γευστικές κάλυκες βρίσκονται κυρίως άπάνω στή γλώσσα· όλόκληρη όμως ή έπιφάνεια τής γλώσσας δέν είναι έξίσου ευαίσθητη sé γευστικούς έρεθισμούς. Ίδιαίτερη ευαισθησία έχουν οί άκριες, τά πλάγια και προπάντων τό πίσω μέρος τής έπιφανείας της. Άλλά και ό φάρυγγας και άλλα μέρη του στόματος (π.χ. τά χείλη) μπορούν νά δεχτούν έρεθισμούς γιά γευστικά αισθήματα.

Δέν είναι γευστικά όλα τά αισθήματα πού συνήθως τούς δίνουμε αυτό τό όνομα. Γιατί μαζί μέ τά καθαυτό γευστικά έχουμε ταυτόχρονα και αισθήματα πίεσης, θερμοκρασίας, και όσφρησης, και αυτά τά συγχέουμε μέ τά αισθήματα τής γεύσης. Συχνά ό,τι ονομάζουμε γεύση ενός καρπού ή ποτού είναι ή μυρωδιά του. Για τούτο κάποτε, όταν κλείνουμε τή μύτη κατά τήν κατάποση, παύει ή άηδής γεύση μερικῶν ούσιῶν.

Τέσσερις είναι οί κύριες ποιότητες τῶν αισθημάτων τής γεύσης: τό γ λ υ κ ό, τό π ι κ ρ ό, τό ξ ι ν ό και τό α λ μ υ ρ ό. Όταν ανακατεύονται, διακρίνουμε τήν κάθε ποιότητα, όπως ξεχωρίζουμε και δύο ήχους πού τούς άκούμε ταυτόχρονα. Άνακατωμένα τό γλυκό και τό άλμυρό φαίνεται ότι μπορούν νά δώσουν ένα ιδιαίτερο αίσθημα, τό «άηδές».

Είναι πιθανό ότι ύπάρχουν χωριστές νευρικές ίνες γιά τό καθένα από τά κύρια αισθήματα τής γεύσης. Τούτο τό συμπεραίνουμε από τό γεγονός ότι δέν γίνονται έξίσου αισθητές sé όλα τά μέρη τής γλώσσας οί τέσσερις ποιότητες πού ονομάσαμε. Τό γλυκό είναι πολύ αισθητό στήν κορυφή τής γλώσσας, τό πικρό στό πίσω και άπάνω μέρος της, τό

άλμυρό στά εμπρός μέρη τῶν χειλιῶν καί τό ξινό στά πλάγια. Ὑπάρχουν οὐσίες πού παράγουν στήν κορυφή τῆς γλῶσσας τό αἶσθημα τοῦ γλυκοῦ καί στό πίσω μέρος τῆς τό αἶσθημα τοῦ πικροῦ.

5. Αἰσθήματα ὄσφρησης

Αὐτά παράγονται, ὅταν ἐκτοξευόμενα σωμάτια τῶν οὐσιῶν πού ἐξαερώνονται ἐρεθίσουν τό ὄσφρητικό νεῦρο πού καταλήγει στό βλεννογόνο ὑμένα τῆς μύτης. Τοῦτο μεταβιβάζει τή διέγερση στό ἀντίστοιχο κέντρο τοῦ ἐγκεφάλου καί ὡς ἀποτέλεσμα ἔχουμε αἶσθημα ὄσφρησης.

Στόν ἄνθρωπο ἡ ὄσφρητική χώρα εἶναι πολύ μικρή. Βρίσκεται στό πάνω μέρος τῶν ἐσωτερικῶν κοιλοτήτων τῆς μύτης. Στό βλεννογόνο ὑμένα τῆς μύτης ὑπάρχουν καί αἰσθητήρια νεῦρα γιά τήν ἀφή καί τή θερμοκρασία. Γιά τοῦτο καί τά αἰσθήματα αὐτά συγχέονται μέ τά καθαυτό ὄσφρητικά, καθώς γίνονται ταυτόχρονα αἰσθητά.

Ἀντίθετα πρὸς τά γευστικά τά αἰσθήματα τῆς ὄσφρησης εἶναι πολλά καί ποικίλα, ἔτσι ὥστε δέν μπορούμε νά τά κατατάξουμε σέ σαφῶς ξεχωρισμένες ποιότητες. Συνήθως διακρίνουμε τίς μυρωδιές σέ «εὐχάριστες» καί «δυσάρεστες» (εὐωδία - δυσωδία) καί τίς ὀνομάζουμε μέ τό ὄνομα τοῦ ἀντικειμένου πού τίς προκαλεῖ: τριαντάφυλλου, καρέλλας, αἰθέρα, βενζίνης κ.τ.λ.

Γεύση καί ὄσφρηση εἶναι αἰσθήσεις σημαντικές γιά τή ζωή. Μέ αὐτές δέν ἀναγνωρίζουμε μόνο τά πράγματα, ἀλλά καί ἐλέγχουμε τίς τροφές καί τόν ἄερα πού εἰσπνέουμε, καί ἔτσι μπορούμε καί προστατεύουμε τόν ὄργανισμό μας ἀπό ἐπιβλαβεῖς οὐσίες.

Η ΑΚΟΗ ΚΑΙ Η ΟΡΑΣΗ

1. Τό αισθητήριο τής άκοής

Τό αισθητήριο τής άκοής, τό αυτί, είναι πολύ περίπλοκο όργανο. Μέ τρία μέρη. Τό έξω αυτί άποτελείται άπό τό πτερύγιο καί τόν άκουστικό πόρο πού καταλήγει στή μεμβράνη του τυμπάνου. Τό μέσο αυτί είναι κοιλότητα πού συγκοινωνεί μέ τό στόμα, γεμάτη άέρα· σ' αυτήν ύπάρχουν τέσσερα κοκκαλάκια: ή σφύρα, ό άκμων, τό φακοειδές καί ό αναβολέας (έχουν όνομαστει έτσι άπό τό σχήμα τους). Τό παραμέσα αυτί λέγεται (άπό τό σχήμα του πάλι) λαβύρινθος· είναι γεμάτο άπό ύγρό, τόν λέμφο, καί περιέχει τούς ήμικύκλιους σωλήνες, τά κυστίδια καί τόν ύμενώδη κοχλία. Άπ' αυτά μόνο ό κοχλίας (τό σχήμα του έδωσε τό όνομα) χρησιμεύει στην άκοή. Στο έσωτερικό του ύπάρχει λεπτότατη μεμβράνη πού άποτελείται άπό κύτταρα όπου είναι κολλημένο τό ειδικό γιά τήν άκοή αισθητήριο νεύρο.

Ή λειτουργία: Τά σώματα πού παράγουν ήχο θέτουν σέ παλμική κίνηση τόν άέρα. Οί δονήσεις του άέρα, τά λεγόμενα ήχητικά κύματα, είναι οί έρεθισμοί γιά τήν αίσθηση τής άκοής. Άπό τόν άκουστικό πόρο μπαίνουν στο έσωτερικό του αυτιου, φτάνουν έως τή μεμβράνη του τυμπάνου καί τή δονουν. Ή κίνηση αυτή μεταδίνεται μέ τά κοκκαλάκια του μέσου αυτιου στο ύγρό του λαβύρινθου, στον λέμφο. Καί έτσι οί δονήσεις φτάνουν έως τή μεμβράνη, πού βρίσκεται στο έσωτερικό του κοχλία, καί έρεθίζουν τό αισθητήριο νεύρο πού καταλήγει εκεί. Αυτό μεταβιβάζει τή διεγερση στα έγκεφαλικά κέντρα τής άκοής (έδρα τους οί κροταφικοί λοβοί) μέ άποτέλεσμα νά παραχθει άντίστοιχο άκουστικό αίσθημα.

Άξιοπαράτηρητο είναι τό πώς τά ήχητικά κύματα, γιά νά έρεθίσουν τό αισθητήριο νεύρο τής άκοής, ύποχρεώνονται νά διασκελίσουν

καί νά χρησιμοποιήσουν ἀλλεπάλληλα ὄργανα πού παρεμβαίνουν στό δρόμο τους. Τό ἕνα μεταφέρει τήν ἐνέργεια στό ἄλλο, ἕως ὅτου ὁ ἐρεθισμός φτάσει στόν τελικό προορισμό του. Ἡ διαδικασία αὐτή ἔχει τό νόημα καί τή σκοπιμότητά της· τά ἐνδιάμεσα στοιχεῖα δέν ἐργάζονται μόνο γιά τήν ὑποδοχή καί τό ξεδιάλεγμα τῶν ἠχητικῶν κυμάτων, ἀλλά χρησιμεύουν καί ὡς θώρακας, γιά ν' ἀναχαιτίζουν τόν εἰσβολέα καί νά προστατεύουν τό αἰσθητήριο ὄργανο ἀπό τούς ὑπέρμετρα δυνατούς ἐρεθισμούς.

2. Τά ἀκουστικά αἰσθήματα

Τά ἀκουστικά αἰσθήματα διαιροῦνται σέ κρότους καί σέ τόνοους (ἤχους). Οἱ κρότοι παράγονται ἀπό ἠχητικά κύματα πολύμορφα (διάφορου μήκους καί πλάτους) καί ἄρρυθμα. Οἱ τόνοι ἀπό κύματα τῆς ἴδιας μορφῆς καί περιοδικά, πού ἐπαναλαμβάνονται δηλαδή κατὰ ἰσόχρονα διαστήματα. Ὅταν θέτουμε σέ παλμική κίνηση τίς χορδές τῶν μουσικῶν ὀργάνων, παράγονται ὁμοίμορφα καί περιοδικά ἠχητικά κύματα, γιά τοῦτο τά ἀκουστικά αἰσθήματα πού μᾶς δίνουν εἶναι τόνοι, ὄχι κρότοι.

Οἱ τόνοι διαφέρουν μεταξύ τους κατὰ τό ὕψος, τή δύναμη καί τήν ἀπόχρωση.

Τό ὕψος τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἀπό τή συχνότητα τῶν παλμικῶν κινήσεων (τοῦ σώματος πού γεννᾷ τόν ἤχο), δηλαδή ἀπό τόν ἀριθμό τους, κατὰ δεύτερο λεπτό τῆς ὥρας. Ὅσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμός αὐτός, τόσο ὑψηλότερος εἶναι ὁ τόνος πού παράγεται. Τό κατώτερο ὄριο εἶναι 15 δονήσεις κατὰ 1'' καί τό ἀνώτατο 20.000 (ἄλλοι ἐρευνητές ἀνεβάζουν τό ἀνώτατο ὄριο σέ 50.000). Ὅταν οἱ παλμικές κινήσεις εἶναι λιγότερες ἀπό 15 κατὰ 1'', δέν ἀκοῦμε τίποτα· πάνω ἀπό 20.000 (ἤ 50.000) προκαλοῦν πόνο καί βλάβη στήν ἀκοή.

Ἡ δύναμη τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἀπό τό πλάτος τῶν ἠχητικῶν κυμάτων. Ὅσο πῶς δυνατά χτυποῦμε μιά χορδή, τόσο μεγαλύτερο πλάτος ἔχουν οἱ παλμικές κινήσεις τοῦ ἀέρα πού παράγονται, καί ἐπομένως τόσο μεγαλύτερη ἔνταση θά ἔχει τό ἀκουστικό αἶσθημα πού θά μᾶς δώσει αὐτός ὁ ἐρεθισμός.

Ἡ ἀπόχρωση τοῦ τόνου ὀφείλεται στό πλῆθος καί τή δύναμη τῶν λεγόμενων συνοδευτικῶν ἤ ἀρμονικῶν τόνων. Ὅταν χτυ-

πουόμε τή χορδή ενός μουσικού ὀργάνου, δέν παράγεται ἕνας μόνο τόνος, ἀλλά, ἐπειδή ἡ παλμική κίνηση μεταδίνεται σέ ὅλα τά μέρη τοῦ μουσικού ὀργάνου, παράγονται ταυτόχρονα καί πολλοί ἄλλοι τόνοι, ἀσθενέστατοι βέβαια, οἱ λεγόμενοι ἀ ρ μ ο ν ι κ ο ἶ (ὁ κύριος τόνος λέγεται β α σ ι κ ὸ ς). Αὐτοῖ οἱ συνοδευτικοί τόνοι δίνουν στό βασικό μίαν ιδιαίτερη ἀπόχρωση, ἀνάλογα μέ τό πλήθος καί τή δύναμη πού ἔχουν. Ἔτσι, εὐκόλα διακρίνεται ὁ τόνος μι π.χ. τοῦ βιολιού ἀπό τόν ἴδιο σέ ὕψος καί δύναμη τόνου τῆς σάλπιγγας· δέν συνοδεύουν καί τούς δύο τόνους οἱ ἴδιοι κατά τόν ἀριθμό καί τήν ἔνταση ἀρμονικοί, ἀφοῦ τά δύο ὄργανα ἔχουν διαφορετικό κατά τήν ὕλη καί τό σχῆμα ἀντηχείο. Ἡ μεταξύ τῶν δύο μι διαφορὰ εἶναι διαφορὰ ὡς πρός τήν ἀπόχρωση.

3. Ἡ ἀκοή αἴσθηση ἀναλυτική

Ἡ ἀκοή εἶναι αἴσθηση ἀναλυτική. Σέ μιά μουσική συναυλία ἀπό τά ὄργανα τῆς ὀρχήστρας παράγονται ταυτόχρονα διάφοροι τόνοι. Τόν καθένα ὅμως κι ἐμεῖς (καί προπάντων ὁ διευθυντής τῆς ὀρχήστρας πού προσέχει στήν ἀκρίβεια καί στό συντονισμό τῶν ὀργάνων) τόν ἀκοῦμε χωριστά, καί μπορούμε νά διακρίνουμε καθαρά τόν ἕναν ἀπό τόν ἄλλο. Δυσκολία (στή μή ἐξασκημένη ἀκοή) παρουσιάζει μόνο ἡ διάκριση τῶνων προκαλούμενων ἀπό παλμικές κινήσεις πού οἱ συχνότητές τους ἔχουν μεταξύ τους σχέση ἐκφραζόμενη μέ μικροῦς ἀκέραιους. Τέτοιοι λ.χ. τόνοι εἶναι ἐκεῖνοι πού ἀποτελοῦν τή λεγόμενη στή γλώσσα τῆς Μουσικῆς ὁ γ δ ὀ η (ἡ σχέση ἐδῶ εἶναι 1 πρὸς 2), π ἔ μ π τ η (2 πρὸς 3) καί τ ε τ ἄ ρ τ η (3 πρὸς 4). Τούτους τούς ἀκοῦμε στενά ἐνωμένους. Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις μιλοῦμε γιά σ υ γ χ ῶ ν ε υ σ η τῶν τόνων.

4. Τό αἰσθητήριο τῆς ὄρασης

Τό αἰσθητήριο τῆς ὄρασης, τό μάτι, εἶναι ἕνα λεπτό καί θαυμαστό γιά τήν τελειότητα τῆς κατασκευῆς του ὄργανο. Μοιάζει μέ σκοτεινό φωτογραφικό θάλαμο, καί ὅπως ὅποτε ἐκτελεῖ ἀνάλογο ἔργο. Οἱ φωτεινές ἀκτίνες (ἠλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις) πού ἐκπέμπονται ἀπό τά φωτιζόμενα ἀντικείμενα, εἶναι ὁ ὀπτικός ἐρεθισμός. Αὐτές μπαίνουν ἀπό τήν κ ὀ ρ η, διαθλῶνται ἀπό τόν κ ρ υ σ τ α λ λ ὶ δ η φακό, πού εἶναι ἀμφίκυρτος καί διαφανῆς (βρίσκεται πίσω ἀπό τό κυκλικό διά-

φραγμα πού ονομάζεται ἴρις), καθώς και από τὰ ἄλλα διαθλαστικά μέσα τοῦ ματιοῦ, κυρίως από τὸ ὑελῶδες ὑγρό, πού γεμίζει τὸν πίσω ἀπὸ τὴν ἴριδα θάλαμο, καί φτάνουν στὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα. Ὁ χιτῶνας αὐτός (ἀμφιβληστροειδῆς θά πει: μοιάζει μὲ δίχτυ) εἶναι λεπτή μεμβράνη πού ἀπλώνεται στό βάθος τοῦ ματιοῦ, καί παίζει τὸ ρόλο τῆς εὐαίσθητης στό φῶς φωτογραφικῆς πλάκας: ἀπάνω του σχηματίζονται τὰ «εἶδωλα» τῶν ἀντικειμένων. Ὅταν ἐξετάζουμε τὸν ἀμφιβληστροειδῆ στό μικροσκόπιο, βλέπουμε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλές νευρικές στοιβάδες. Ἐκείνες πού διεγείρονται ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων, εἶναι ἄθροισμα νευρικῶν κυττάρων ἰδιόμορφων: οἱ ἀποφυάδες τους καταλήγουν σέ σωμάτια διαφορετικά κατὰ τὸ σχῆμα, τὰ λεγόμενα ραβδία καί κωνία· μὲ αὐτὰ συνδέεται τὸ ὀπτικό νεῦρο. Εἶναι πιθανόν ὅτι μὲ τίς ἠλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις (τίς φωτεινές ἀκτίνες) προκαλοῦνται στὰ ραβδία καί στὰ κωνία χημικές μεταβολές πού διεγείρουν τίς ἴνες τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου. Μὲ τὸ νεῦρο τοῦτο μεταδίνεται ἡ διέγερση στό εἰδικό γιὰ τὴν ὄραση ἐγκεφαλικό κέντρο, πού βρίσκεται στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἰνιακοῦ λοβοῦ τοῦ ἐγκέφαλου, καί ἔτσι γεννιῶνται τὰ ὀπτικά αἰσθήματα.

Ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα δέν εἶναι ἐξίσου εὐαίσθητη στοὺς ὀπτικούς ἐρεθισμούς. Τῆ μεγαλύτερη εὐαισθησία ἔχει ὁ ἀμφιβληστροειδῆς σέ ὀρισμένη θέση κοντὰ στὸν πίσω πόλο τοῦ ματιοῦ. Ἡ θέση αὐτὴ ονομάζεται ὠχρὴ κηλίδα, ἔχει ἔκταση 1 - 2 χιλιοστόμ. καί ἀποτελεῖται σχεδόν μόνο ἀπὸ κωνία. Εἶναι ἡ θέση τῆς πῖο καθαρῆς ὄρασης. Γι' αὐτό, ὅταν παρατηροῦμε, περιστρέφουμε τοὺς βολβοὺς τῶν ματιῶν μας ἔτσι, ὥστε τὰ «εἶδωλα» τῶν ἀντικειμένων νά σχηματιστοῦν ἀκριβῶς ἀπάνω στὴν ὠχρὴ κηλίδα. Τότε τὰ βλέπουμε μὲ μεγάλη σαφήνεια.

Θὰ ἐπαναλάβουμε καί γιὰ τὸ μάτι ὅ,τι εἶπαμε παραπάνω (§ 1 τοῦ του κεφ.) γιὰ τὸ αὐτί: εἶναι ὄργανο ὑποδοχῆς ἀλλὰ συνάμα καί ἄμυνας τοῦ ὀργανισμοῦ ἀπέναντι στίς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος. Περιλαμβάνει ἀλλεπάλληλα διαθλαστικά καί διακριτικά μέσα, πού σκοπὸ ἔχουν νά ξεδιαλέγουν τοὺς ἐρεθισμούς, ἀλλὰ καί νά ἀναχαιτίζουν τοὺς ὑπέρμετρα δυνατοὺς, καί ἔτσι νά προστατεύουν τὸν ὀργανισμό μας.

5. Ὀπτικά αἰσθήματα: τὰ χρώματα

Τό χρώμα δέν εἶναι ιδιότητα τῶν ἀντικειμένων, ἀλλά ποιότητα τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων. Μέ ἄλλους λόγους: χωρίς τὰ μάτια μας καί τό μηχανισμό τους τὰ ἀντικείμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου θά μπορούσαν νά ἔχουν τίς ἄλλες ιδιότητές τους, ὄχι ὅμως καί χρώμα. Παίρνουν χρώμα, ὅταν β λ έ π ο ν τ α ι. Τοῦτο γίνεται ὡς ἑξῆς: Τά ἀντικείμενα πού θρίσκονται σέ τελείως ἀφώτιστο χῶρο, μᾶς φαίνονται μαύρα. Τό μ α ὕ ρ ο δέν εἶναι αἶσθημα χρώματος, ἀλλά στέρση κάθε παρόμοιου αἰσθήματος. Ὄταν φωτιστοῦν (μέ φυσικό ἢ τεχνητό φῶς) πέφτουν ἀπάνω τους ἠλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις. Τά σώματα, ἀνάλογα μέ τή σύστασή τους, ἄλλες ἀπό τίς κυμάνσεις αὐτές τίς ἀπορροφοῦν καί ἄλλες τίς ἀνακλοῦν. Οἱ ἀνακλόμενες, ὅταν ἔρχονται στά μάτια μας, ἐρεθίζουν τόν ἀμφιβληστροειδή χιτῶνα τους καί, ἀνάλογα μέ τό μήκος τους, προκαλοῦν τό αἶσθημα ὀρισμένου χρώματος. Σέ μήκος κύματος 700 μ.μ. ἀντιστοιχεῖ τό κ ό κ κ ι ν ο χρώμα, 580 μ.μ. τό κ ί τ ρ ι ν ο, 500 μ.μ. τό π ρ ά σ ι ν ο, 480 μ.μ. τό γαλάζιο κ.ο.κ. Κυμάνσεις μήκους πάνω ἀπό 750 μ.μ. καί κάτω ἀπό 330 μ.μ. δέν ἐρεθίζουν τόν ἀμφιβληστροειδή, ἐπομένως δέν προκαλοῦν ὀπτικά αἰσθήματα. Ὄταν ἕνα σῶμα ἀνακλά χωρίς διάκριση ὅλες τίς ἠλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις πού δέχεται μόλις φωτιστεῖ, τότε γίνεται ὄρατό ὡς ἄ σ π ρ ο. Τό ἄσπρο εἶναι σύνθεση ὅλων τῶν χρωμάτων· τό ἡλιακό φῶς ἀναλυόμενο πρισματικά ἀποδείχεται ὅτι περιέχει ὅλα τὰ χρώματα. Ἀντίθετα, ὅταν ἕνα σῶμα ἀπορροφᾷ ὅλες τίς ἠλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις πού δέχεται καί δέν ἀνακλᾷ καμιά, εἶναι σάν νά μή φωτίζεται· ἐπομένως μᾶς δίνει τήν ἐντύπωση τοῦ μαύρου. Γιά τοῦτο, τό ἄσπρο καί τό μαύρο, καθῶς καί τό φαιό (γκρίζο) πού γίνεται μέ τήν ἀνάμειξή τους, ὀνομάζονται χρωματισμοί ο ὕ δ έ τ ε ρ ο ι.

6. Διάγραμμα τῶν χρωμάτων

Τέσσερα εἶναι τὰ β α σ ι κ ᾶ χρώματα: τό κόκκινο, τό κίτρινο, τό πράσινο καί τό γαλάζιο. Ἀπό τήν ἀνάμειξή τους παράγονται ὅλα τὰ ἄλλα.

Ἀπό τήν ἀνάμειξη:

τοῦ κόκκινου καί τοῦ κίτρινου – τ ὀ π ο ρ τ ο κ α λ ί .

Τοῦ κόκκινου καί τοῦ γαλάζιου – τ ὀ π ο ρ φ υ ρ ὀ καί τ ὀ μ ῶ β
(ί ὠ δ ε ς).

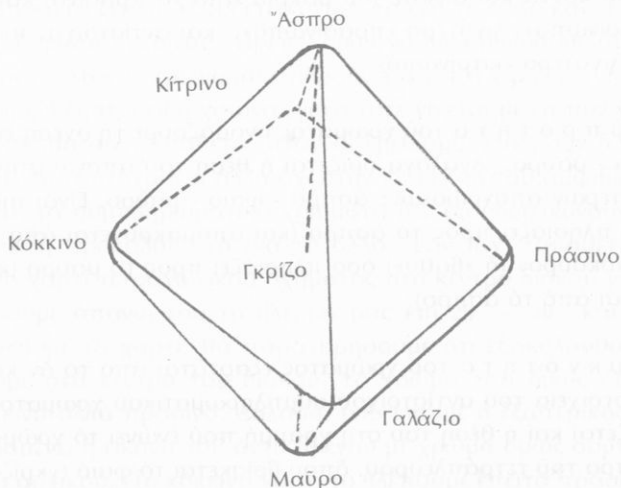
Τοῦ γαλάζιου καί τοῦ πράσινου – τ ὀ γ α λ α ζ ο π ρ ᾶ σ ι ν ο .

Τοῦ πράσινου καί τοῦ κίτρινου – τ ὀ κ ι τ ρ ι ν ο π ρ ᾶ σ ι ν ο .

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἐδῶ μιλοῦμε γιά ἀνάμειξη ὄχι χρωστικῶν οὐσιῶν, ἀλλά τῶν χρωμάτων ὡς ὀπτικῶν αἰσθημάτων. Ὡς χρωστικές οὐσίες, ὅταν λ.χ. ἀνακατώνονται τὸ κίτρινο καί τὸ γαλάζιο, μᾶς δίνουν τὸ πράσινο. Ὡς ὀπτικά ὁμως αἰσθήματα δίνουν τὸ φαιό (γκρίζο). Γιά ν' ἀναμείξουμε τὰ χρώματα ὡς αἰσθήματα, μεταχειριζόμαστε τήν ἐξῆς μέθοδο: Σκεπάζουμε ἕνα κυκλικό δίσκο μέ χαρτί π.χ. κόκκινου χρώματος· στό κέντρο τοῦ δίσκου κολλᾶμε ἕνα μικρότερο κυκλικό χαρτί χρώματος π.χ. κίτρινου. Ὅταν μέ εἰδικό μηχανήμα περιστρέφουμε γρήγορα τὸ δίσκο, τόν βλέπουμε νά ἔχει χρώμα πορτοκαλί. Τό κόκκινο καί τὸ κίτρινο ἀναμείχθηκαν ὡς ὀπτικά αἰσθήματα καί μᾶς ἔδωσαν τὸ πορτοκαλί.

Κόκκινο καί πράσινο – κίτρινο καί γαλάζιο μέ τήν ἀνάμειξή τους ἐξουδετερώνονται ἀμοιβαῖα καί δέ δίνουν ἄλλο χρώμα, ἀλλά τὸ σūδέτερο φαιό (γκρίζο). Γιά τοῦτο λέγονται σ υ μ π λ η ρ ω μ α τ ι κ ᾶ : συμπληρωματικό τοῦ κόκκινου τὸ πράσινο, καί τοῦ πράσινου τὸ κόκκινο· συμπληρωματικό τοῦ κίτρινου τὸ γαλάζιο, καί τοῦ γαλάζιου τὸ κίτρινο.

Μποροῦμε λοιπόν νά κατατάξουμε τὰ χρώματα σ' ἕνα ὀκτάεδρο, γιά νά δείξουμε τίς μεταξύ τους σχέσεις. Ὡς ἐξῆς:

Στις τέσσερις γωνίες του τετράπλευρου που σχηματίζεται στη μέση, τοποθετούμε τὰ τέσσερα βασικά χρώματα: τὸ κόκκινο ἀπέναντι στοῦ πράσινο, καί τὸ κίτρινο ἀπέναντι στοῦ γαλάζιο (διαγώνια). Στὴ γραμμὴ που περνάει ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ τετράπλευρου (πηγαίνει ἀπὸ τὴ μιά κορυφή τοῦ ὀκτάεδρου, τὴν ἄπάνω, στὴν ἄλλη, τὴν κάτω) τοποθετούμε ὅλες τὶς ἀποχρώσεις τοῦ οὐδέτερου φαιοῦ (γκρίζου), ἀπὸ τὸ ἄσπρο ἕως τὸ μαῦρο (κατακόρυφος ἄξονας). Στὸ κέντρο εἶναι ἡ θέση τοῦ καθατοῦ φαιοῦ. Σ' αὐτὸ καταλήγουν μὲ τὴν ἀνάμειξή τους κατὰ ζεύγη τὸ κόκκινο καί τὸ πράσινο, τὸ κίτρινο καί τὸ γαλάζιο, τὸ ἄσπρο καί τὸ μαῦρο. Στὸ ὀκτάεδρο τοῦτο μποροῦν νὰ καταταχθοῦν ὅλοι οἱ χρωματισμοὶ ἀνάλογα μὲ τὶς ιδιότητές τους.

7. Ἰδιότητες τῶν χρωμάτων

Αὐτές εἶναι τρεῖς: ἡ π ο ι ό τ η τ α, ἡ λ α μ π ρ ό τ η τ α καί ἡ π υ κ ν ό τ η τ α.

Π ο ι ό τ η τ α τοῦ χρώματος εἶναι ἡ σχέση του πρὸς τὰ τέσσερα βασικά. Ἀνάλογα ὀρίζεται ἡ θέση του ἄπάνω στοῦ ὀκτάεδρο τῶν χρωμάτων. Π.χ. τὸ κίτρινοπράσινο κατὰ τὴν περιεκτικότητά του σὲ πράσινο τοποθετεῖται στὴ γραμμὴ που ἐνώνει τὸ κίτρινο καί τὸ πράσινο ἄλλοτε πιὸ κοντὰ καί ἄλλοτε πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὸ πράσινο, καί λέγεται πιὸ «πρασινωπό», λιγότερο «πρασινωπό»; καί ἀντίστοιχα: πιὸ «κιτρινωπό» ἢ λιγότερο «κιτρινωπό».

Λ α μ π ρ ό τ η τ α τοῦ χρώματος ὀνομάζουμε τὴ σχέση του πρὸς τὸ ἄσπρο - μαῦρο. Ἀνάλογα ὀρίζεται ἡ θέση του ἄπάνω στὴν εὐθεία τῶν οὐδέτερων ἀποχρώσεων: ἄσπρο - φαιό - μαῦρο. Εἶναι πιὸ «ἀνοιχτό» ὅσο πλησιάζει πρὸς τὸ ἄσπρο (καί ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ μαῦρο)· πιὸ «σκοῦρο» (ἢ «βαθύ») ὅσο πλησιάζει πρὸς τὸ μαῦρο (καί ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ ἄσπρο).

Ἡ π υ κ ν ό τ η τ α τοῦ χρώματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν καί πόσα περιέχει στοιχεῖα τοῦ ἀντίστοιχου συμπληρωματικοῦ χρώματος. Ἀνάλογα ὀρίζεται καί ἡ θέση του στὴ γραμμὴ που ἐνώνει τὸ χρῶμα τοῦτο μὲ τὸ κέντρο τοῦ τετράπλευρου, ὅπου βρίσκεται τὸ φαιό (γκρίζο). Γιατί

όσο πιά πολύ περιέχει κάτι από τό συμπληρωματικό του, τόσο πλησιάζει πρὸς τό φαιό (γκρίζο)· όσο λιγότερο, τόσο ἀπομακρύνεται ἀπὸ τό φαιό (γκρίζο), ἀφοῦ – καθὼς εἴπαμε – ἡ ἀνάμειξη τῶν συμπληρωματικῶν χρωμάτων μᾶς δίνει τό οὐδέτερο φαιό (γκρίζο). Πυκνότερο εἶναι λοιπὸν τό «καθαρότερο» κόκκινο ἢ κίτρινο· ἐκεῖνο πού ἔχει λιγότερο ἀνάμειχτῆ μέ τό συμπληρωματικό του (πράσινο στήν πρώτη περίπτωση, γαλάζιο στή δευτέρα).

Ἡ ποιότητα τοῦ χρώματος εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μήκους τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων πού προκαλοῦν τό αἶσθημα. Ἡ λαμπρότητα ἀποτέλεσμα κυρίως τοῦ πλάτους αὐτῶν τῶν κυμάνσεων. Καί ἡ πυκνότητα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἄν ὁ ἐρεθισμὸς πού προκαλεῖ τό αἶσθημα, εἶναι κυμάνσεις μέ τό ἴδιο μήκος καί πλάτος (τότε τό χρῶμα εἶναι «καθαρό») ἢ πλήθος κυμάνσεων διαφορετικοῦ μήκους καί πλάτους (τότε τό χρῶμα δέν εἶναι «καθαρό»). – Ἄς σημειωθεῖ ὁμως, ὅτι καί τό πλάτος τῶν κυμάνσεων ἐπηρεάζει τήν ποιότητα τοῦ χρώματος, καί τό μήκος τους τή λαμπρότητά του.

8. Τά φαινόμενα τῆς ἀντίθεσης τῶν χρωμάτων

Εἴπαμε παραπάνω (§ 6) ὅτι τά συμπληρωματικά χρώματα, ἐάν ἀνάμειχτοῦν κατὰ ζεύγη, ἐξουδετερώνουν τό ἓνα τό ἄλλο καί δίνουν τό αἶσθημα τοῦ φαιοῦ (γκρίζου). Πρέπει ὁμως νά διευκρινίσουμε ὅτι τοῦτο συμβαίνει μόνο ὅταν οἱ ἐρεθισμοί ἐπιδρῶν τ α υ τ ὁ χ ρ ο ν α στήν ἴδια θέση τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα, γιατί τότε γίνεται μείξη τῶν χρωμάτων ὡς αἰσθημάτων. Ἀντίθετα, ὅταν οἱ ἐρεθισμοί ἐπιδρῶν δ ι α δ ο χ ι κ ἄ, ἢ εἶναι ταυτόχρονοι ἀλλά ὄχι στήν ἴδια θέση τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα, τά συμπληρωματικά χρώματα δέν ἐξουδετερώνουν, ἀλλά δυναμώνουν ἢ προκαλοῦν τό ἓνα τό ἄλλο. Ἐάν π.χ. τοποθετήσουμε ἓνα κόκκινο χαρτί τετραγωνικοῦ σχήματος στό κέντρο δίσκου γκρίζου, προσηλώσουμε ἀπάνω του τό βλέμμα μας ἐπί 20'' - 30'' καί ἔπειτα ἀπομακρύνουμε τό χαρτί, θά παρατηρήσουμε ὅτι ἐξακολουθοῦμε νά τό βλέπουμε στό κέντρο τοῦ δίσκου, τό χρῶμα του ὁμως δέν εἶναι πλέον κόκκινο ἀλλά πράσινο. Δηλαδή, ἐνῶ ἔπαψε ὁ ἐξωτερικός ἐρεθισμός, παραμένει ἡ εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου μέ χρῶμα ὁμως συμπληρωματικό τοῦ ἀρχικοῦ. (Τό κόκκινο χαρτί τό βλέπουμε ἔπειτα πράσινο, καί

τό πράσινο κόκκινο· τό κίτρινο χαρτί τό βλέπουμε έπειτα γαλάζιο, και τό γαλάζιο κίτρινο). 'Η εικόνα αυτή ονομάζεται μ ε τ ε ί κ α σ μ α*.

Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τούς ούδέτερους χρωματισμούς. 'Όταν προσηλώνουμε τό βλέμμα μας επί 20'' - 30'' άπάνω σέ μιά μαύρη μορφή σέ άσπρο φόντο και έπειτα κοιτάξουμε μιά άσπρη επιφάνεια, ξαναβλέπουμε τή μορφή, αλλά τώρα είναι φωτεινή και τό φόντο σκοτεινό. Στην περίπτωση αυτή τό μετείκασμα μοιάζει μέ τό άρνητικό μιάς φωτογραφικής πλάκας.

'Εκτός από τή διαδοχική ύπάρχουν δύο ακόμη αντίθεσεις όπτικων αισθημάτων: ή σ ύ γ χ ρ ο ν η, και ή ά ν τ ί θ ε σ η τ ή ς λ α μ π ρ ό τ η τ α ς.

'Όταν στό κέντρο δίσκου κ ό κ ι ν ο υ στό χρώμα τοποθετήσουμε φύλλο χαρτιού γκριζου, σκεπάσουμε ολόκληρο τό δίσκο μέ πολύ λεπτό διάφανο χαρτί (γιά νά μή φαίνεται καθαρό τό περίγραμμα του σκεπασμένου φύλλου) και κοιτάξουμε προσηλωμένοι τό δίσκο επί μερικά δευτερόλεπτα, θά παρατηρήσουμε ότι τό γκριζο χαρτί παίρνει μιά π ρ ά σ ι ν η απόχρωση. 'Εάν ό δίσκος έχει χρώμα πράσινο, ή απόχρωση θά είναι κόκκινη. 'Ομοίως στον κίτρινο δίσκο είναι γαλάζια, και στό γαλάζιο δίσκο κίτρινη. Οί χρωματισμένες δηλαδή επιφάνειες έχουν τήν τάση νά προκαλούν τριγύρω τους τά χρώματα τά συμπληρωματικά πρós τό δικό τους. Τοῦτο είναι τό φαινόμενο τής σύγχρονης αντίθεσης.

'Η αντίθεση τής λαμπρότητας παρουσιάζεται στην έξης περίπτωση: 'Εάν πάρουμε δύο φύλλα χαρτιού γκριζου (τής ίδιας πυκνότητας) και τά τοποθετήσουμε τό ένα άπάνω σέ φόντο μαύρο, τό άλλο άπάνω σέ φόντο άσπρο, θά παρατηρήσουμε ότι τό πρώτο φύλλο φαίνεται πιό

* Τό μετείκασμα παίζει σημαντικό ρόλο στην όρασή μας. 'Όταν πάψει ό εξωτερικός έρεθισμός, δέ σταματά άμέσως ή διέγερση των κυττάρων του άμφιβληστροειδή χιτώνα· αυτά εξακολουθούν επί 1/10 περίπου του 1'' νά διεγείρονται, μέ αποτέλεσμα νά συνεχίζεται τό όπτικό αίσθημα ως μετείκασμα. Αύτός είναι ό λόγος που δέν ξεχωρίζουμε τή μιά εικόνα από τήν άλλη, όταν μάς προβάλλονται σέ μιάν όθόνη μέ χρονική απόσταση μεταξύ τους μικρότερη από 1/10 του 1''. Τοῦτο συμβαίνει λ.χ. στον κινηματογράφο· εκεί μάς παρουσιάζονται μέ μεγάλη ταχύτητα οι άλλοτεάλληλες εικόνες μιάς σκηνής, και έτσι δέν προφταίνουμε νά ιδούμε τή μιά χωριστά από τήν άλλη, αλλά έχουμε τήν έντύπωση ενιαίας εικόνας σέ συνεχή κίνηση.

«άνοιχτό» γκρίζο, τό δεύτερο πιό «σκοῦρο» (βαθύ). Τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδή τό μαῦρο, ὅπως καί τό ἄσπρο φόντο, προκαλεῖ τό συμπληρωματικό του χρώμα, αὐτό ἐνώνεται μέ τό γκρίζο τοῦ χαρτιοῦ καί μεγαλώνει ἢ μικραίνει τή λαμπρότητά του.

Στό φαινόμενο τῆς ἀντίθεσης ὀφείλεται ἡ σαφήνεια μέ τήν ὁποία διαγράφεται τό περίγραμμα τῶν ἀντικειμένων πού βλέπουμε· χάρη σ' αὐτήν ξεχωρίζουμε καθαρά μέ τήν ὄραση τό ἕνα ἀντικείμενο ἀπό τό ἄλλο. Γιατί δέν ἀφήνει νά γίνεται μαλακά καί ἀδιόρατα ἡ μετάβαση ἀπό τή μίαν ἀπόχρωση στήν ἄλλη, κι ἔτσι νά σβήνουν τά «σύνορα» τῶν πραγμάτων· καθώς ἐμφανίζεται τό συμπληρωματικό χρώμα ἐμποδίζει τή σύγχυση.

9. Ἡ ἀχρωματοψία

Ἀχρωματοψία ὀνομάζουμε τήν πάθηση ὅπου ὁ ἄρρωστος δέ βλέπει τά χρώματα ὅπως οἱ φυσιολογικοί ἄνθρωποι.

Δύο εἶναι τά εἶδη τῆς: ἡ γ ε ν ι κ ἡ καί ἡ μ ε ρ ι κ ἡ ἀχρωματοψία. Στήν πρώτη περίπτωση ὁ ἄρρωστος βλέπει ὅλα τά χρώματα σάν ἀποχρώσεις διάφορες τοῦ φαιοῦ (γκρίζου), ἀπό τό ἄσπρο ἕως τό μαῦρο. Ἡ πάθηση εἶναι σπάνια· συνηθέστερη εἶναι ἡ δεύτερη: ἡ μερική ἀχρωματοψία. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἄρρωστος δέ βλέπει ὅπως ἐμεῖς τό κόκκινο καί τό πράσινο, ἤ τό κίτρινο καί τό γαλάζιο χρώμα. Ἡ ἀναισθησία ἀπέναντι στό πρῶτο ζευγάρι χρωμάτων εἶναι συνηθέστερη (4 - 5% τῶν ἀνδρῶν πάσχουν ἀπ' αὐτήν· στίς γυναῖκες παρουσιάζεται σπανιότερα) καί λέγεται δ α λ τ ο ν ι σ μ ό ς, ἀπό τό ὄνομα τοῦ Ἄγγλου φυσικοῦ John Dalton (1766 - 1844) πού ἔδωσε πρῶτος τήν ἀκριβή περιγραφή τῆς. Ὅσοι πάσχουν ἀπό δαλτονισμό αἰσθάνονται τό κίτρινο καί τό γαλάζιο χρώμα ὅπως οἱ φυσιολογικοί ἄνθρωποι, τό κόκκινο ὁμως καί τό πράσινο τά βλέπουν σάν ἀποχρώσεις διάφορες τοῦ φαιοῦ (γκρίζου). Πάντως ἡ ἀχρωματοψία (ιδίως ἡ μερική) δέ γίνεται σοβαρό ἐμπόδιο στή ζωὴ ἐκείνων πού τήν ἔχουν· ἡ ὄρασή τους διακρίνει τίς χρωματικές διαφορές τῶν ἀντικειμένων μέ τό δικό της τρόπο. Γι' αὐτό ἄλλωστε οἱ ἴδιοι δέν ἔχουν ἐπίγνωση τῆς ἐλαττωματικότητάς τους.

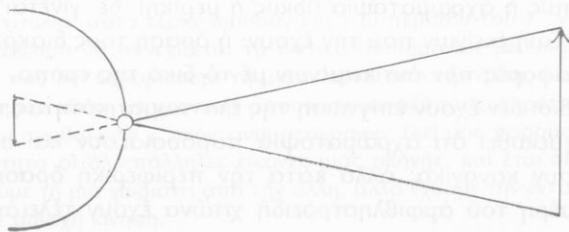
Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀχρωματοψία παρουσιάζουν καί οἱ ἄνθρωποι πού βλέπουν κανονικά· ἀλλά κατὰ τήν περιφερική ὄραση. Μόνο τά κεντρικά μέρη τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦ χιτώνα ἔχουν τέλειαν εὐαισθησία

στά χρώματα. Οί πρὸς τήν περιφέρεια ζῶνες εἶναι ἀπέναντι στά χρώματα τυφλές. Οί ὀπτικοί ἐρεθισμοί πού πέφτουν στίς ζῶνες αὐτές, προκαλοῦν αἰσθήματα οὐδέτερων χρωματισμῶν (τῆς κλίμακας ἄσπρο - φαιο - μαῦρο). Ἀνάμεσα σέ αὐτές καί τίς κεντρικές θέσεις τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ ὑπάρχει διάμεση ζώνη, ὅπου παρατηρεῖται μερική ἀχρωματοψία. Οί τρεῖς περιοχές δέν εἶναι μέ πολλή σαφήνεια χωρισμένες. Τά φαινόμενα αὐτά διαφεύγουν τήν προσοχή μας ἐξαιτίας τῆς συνήθειας πού ἔχουμε νά προσέχουμε πάντοτε ὅ,τι βλέπουμε μέ τήν κεντρική ὄραση.

Ἐχει ἀπό μερικούς φυσιολόγους διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ ἀχρωματοψία σχετίζεται μέ τό πλῆθος, τήν κατανομή καί τή λειτουργία τῶν ρ α β δ ϵ ζ η θ ι κ λ μ ν , στά ὁποῖα (ὅπως εἶπαμε στήν § 4) καταλήγουν οἱ ἀποφυάδες τῶν νευρικών κυττάρων τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα. Τά ραβδία φαίνεται ὅτι εἶναι τό ὄργανο μέ τό ὁποῖο βλέπουμε, ὅταν τά ὄρατά ἀντικείμενα φωτίζονται παραπολύ ἀδύνατα. Μέ τή διέγερσή τους προκαλοῦνται αἰσθήματα ὄχι χρωμάτων, ἀλλά μόνον διάφορων ἀποχρώσεων τοῦ φαιοῦ (γκρίζου). Γιά τοῦτο, στό ἀμυδρό φῶς δέ διακρίνουμε τά χρώματα, καί ὅλα μᾶς φαίνονται λιγότερο ἢ περισσότερο γκρίζα. Μέ τό δυνατό φωτισμό παύουν νά λειτουργοῦν τά ραβδία, καί ἡ ὄραση γίνεται μέ ὄργανο τά κωνία, ὅποτε ἔχουμε αἰσθήματα χρωμάτων. Ὑποτίθεται λοιπόν ὅτι σέ ὅσους πάσχουν ἀπό ἀχρωματοψία τά ραβδία δεσπόζουν (ὅπως κατὰ τήν περιφερική ὄραση τοῦ κανονικοῦ ἀνθρώπου) καί τά κωνία ἀδρανοῦν (ἡ λειτουργοῦν ἀνάμυα).

10. Πῶς δέν βλέπουμε ἀνάποδα τά ἀντικείμενα

Ἀφοῦ οἱ φωτεινές ἀκτίνες πού ἐκπέμπονται ἀπό τά φωτιζόμενα ἀντικείμενα, γιά νά φτάσουν στόν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα, διασταυρῶνται στό κεντρικό σημεῖο τῆς κυρτῆς ἐπιφάνειας τῶν ματιῶν μας καί περνοῦν ἀπό τήν κόρη στό βάθος τους, τά εἶδωλα τῶν πραγμάτων πού βλέπουμε πρέπει νά σχηματίζονται ἐκεῖ ἀνάποδα, κατὰ τό ἐξῆμα:

Ἡ σκέψη αὐτὴ θέτει τὸ ἐρώτημα: πῶς, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀντικείμενα ἐντυπώνονται ἀνάστροφα (τὰ «ἀπάνω» «κάτω» καὶ τὰ «κάτω» «ἀπάνω», τὰ «δεξιὰ» «ἀριστερά» καὶ τὰ «ἀριστερά» «δεξιὰ»), ἐμεῖς τὰ βλέπουμε «σωστά»; Ὅσοι ὅμως διατυπώνουν αὐτὴ τὴν ἀπορία, λησμονοῦν ὅτι ἡ ἀ ν τ ι λ η ψ η (ὅπως ἐξηγήσαμε στὸ κεφ. 10) τελεῖται ὄχι μόνο μὲ μιάν αἴσθηση, ἀλλὰ μὲ ὀλόκληρο τὸν αἰσθητηριακὸ ὄπλισμό τῆς συνείδησης, καὶ συνάμα μὲ τὴ σύμπραξη τῆς μνήμης καὶ τῆς κριτικῆς λειτουργίας. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς λοιπὸν (καὶ μάλιστα νωρὶς ὄχι μόνο στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ στὴ ζωὴ τοῦ γένους, «ὄντογενετικά» λοιπὸν καὶ «φυλογενετικά») τὰ διάφορα σημεῖα τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ «ἐκπαιδεύονται» κατὰ κάποιον τρόπο καὶ μὲ τὴ συνήθεια ἀποκτοῦν τὶς τ ι μ ἔ ς θ ἔ σ η ς πού ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν καθιερωμένη ὄψη τῆς πραγματικότητας. Ἔχουμε δηλαδή ἐδῶ ἓνα εἶδος ἀ γ ω γ ῆ ς τῶν ματιῶν μας νὰ βλέπουν «ἀπάνω» ὅ,τι θρῖσκεται κοντὰ στὴ γραμμὴ τῆς κεφαλῆς μας, «κάτω» ὅ,τι θρῖσκεται κοντὰ στὴ γραμμὴ τῶν ποδιῶν μας, «δεξιὰ» πρὸς τὸ δεξιὸ μας χέρι, «ἀριστερά» πρὸς τὸ ἀριστερὸ – σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες πού ἔχουμε ἀπὸ τὶς ἄλλες αἰσθήσεις, καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴν πείρα (τὴ δική μας καὶ τῶν συνανθρώπων μας).

Τὴν ἀπόδειξη μᾶς ἔχει δώσει ἓνα πείραμα πού ἔκανε ἀπάνω του ὁ Ἀμερικανὸς ψυχολόγος George Stratton: Κράτησε κλειστὸ τὸ ἓνα τοῦ μάτι καὶ φόρεσε στὸ ἄλλο ἓνα φακὸ πού ἀναποδογύριζε τὰ εἶδωλα τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ. Στὴν ἀρχὴ ἔβλεπε ἀνάστροφα τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντός του. Ἐπειτα ὅμως ἀπὸ μερικές ἡμέρες ἡ ὄρασή του προσαρμόστηκε στὶς νέες συνθήκες καὶ παρὰ τὴν παρέμβαση τοῦ φακοῦ ἔβλεπε τὰ πράγματα «σωστά» – τὰ «ἀπάνω» ἀπάνω, τὰ «κάτω» κάτω, τὰ «δεξιὰ» δεξιὰ καὶ τὰ «ἀριστερά» ἀριστερά. Καὶ ὅταν ὅμως ἀργότερα ἀφαίρεσε τὸν τεχνητὸ ὄπλισμό τοῦ ματιοῦ του, ὁ Stratton ἄρχισε πάλι νὰ βλέπει τὸν κόσμον ἀνάποδα, μόνο γιὰ λίγο ὅμως: γρήγορα ἡ ὄρασή του ξαναγύρισε στὶς παλαιές της συνήθειες.

ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΩΜΑ ΜΑΣ

1. Όργανικά αισθήματα

Όργανικά λέγονται τα αισθήματα που μας πληροφορούν για την έσωτερική κατάσταση του σώματός μας. Τέτοια είναι ή πείνα και ή δίψα, ή άκμή των δυνάμεων και ή κόπωση, ο κόρος και ή στενοχώρια (από δύσπνοια, καρδιακή πάθηση κ.τ.λ.) και άλλα. Σπουδαιότερα θεωρούνται ή πείνα, που γίνεται αισθητή στο στόμαχι, και ή δίψα, που την αισθανόμαστε στη γλώσσα, στον ουρανίσκο και στο λάρυγγα.

Η βιολογική σκοπιμότητα των όργανικων αισθημάτων είναι φανερή: αυτά μας ειδοποιούν για τις ανωμαλίες που παρουσιάζονται στα όργανα του σώματός μας και μας παρακινούν (όπως και τα αισθήματα του πόνου) να προνοήσουμε εγκαίρα για την αποκατάσταση της κανονικής λειτουργίας τους. Έχουν επίσης μεγάλη σημασία και για τη συναισθηματική μας ζωή (καθώς θά ιδούμε στα επόμενα, μέρος Δεύτερο, κεφ. 1ο, § 2).

Δέν έχει εξακριβωθεί εάν υπάρχουν ειδικά αισθητήρια για τα όργανικά αισθήματα.

2. Μυϊκά αισθήματα

Είναι εκείνα που μας δίνουν πληροφορίες για τη θέση των μελών του σώματός μας, τις κινήσεις τους και την αντίστασή τους απέναντι στα αντικείμενα του φυσικού κόσμου (π.χ. όταν προσπαθούμε να σηκώσουμε ένα βάρος). Χάρη στα μυϊκά αισθήματα μπορούμε με κλειστά μάτια να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη θέση και τις κινήσεις των χεριών, των ποδιών, της κεφαλής και των λοιπων μελών μας. "Οτι

τοῦτο τό ὀφείλουμε σέ ἰδιαίτερην αἴσθηση, τό βεβαιωνόμαστε ἀπό τίς παθολογικές περιπτώσεις ὅπου ὁ ἄρρωστος ὅταν δέν βλέπει, κινεῖ π.χ. τόν βραχίονά του ἀλλά δέν μπορεῖ νά καθορίσει τή θέση καί τίς κινήσεις του. Γι' αὐτό καί τόν ἀφήνει ἐπί μακρό χρόνο σέ στενωχῶρες θέσεις πού δίνει στό χέρι του ὁ γιατρός.

Τά εἰδικά γιά τά μυϊκά αἰσθήματα αἰσθητήρια βρίσκονται στούς μῦς, στούς τένοντες καί στίς ἄρθρώσεις.

Ἡ σημασία τους γιά τήν ὑγεία καί τήν προστασία τοῦ σώματος εἶναι φανερή.

3. Στατικά αἰσθήματα

Μέ τά στατικά αἰσθήματα μαθαίνουμε πῶς εἶναι τοποθετημένο ἢ πῶς κινεῖται (ὄχι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό μέλος ἀλλά ὀλόκληρο) τό σῶμα μας, ἐάν ἰσορροπεῖ ἢ ὄχι.

Στήν περίπτωση αὐτῆ αἰσθητήρια ὄργανα εἶναι οἱ ἡμικύκλιοι σωληνες καί τά λιθοφόρα κυστίδια πού βρίσκονται στό μέσα μέρος τῶν αὐτιῶν. Στήν ἀρχή οἱ φυσιολόγοι ὑπέθεταν ὅτι καί τά ὄργανα αὐτά μαζί μέ τόν κοχλία χρησίμευαν γιά τή λειτουργία τῆς ἀκοῆς. Ὅταν ὅμως πειραματικά ἀφαιρέθηκαν ἀπό ζῶα καί παρατηρήθηκαν οἱ ἀνωμαλίες πού ἐπακολούθησαν, ἀποδείχτηκε ὅτι σ' αὐτά ὀφείλονται τά στατικά αἰσθήματα πού μᾶς πληροφοροῦν γιά τήν ἰσορροπία τοῦ σώματος, τή θέση καί τίς κινήσεις του.

Οἱ ἡμικύκλιοι σωληνες εἶναι τρεῖς καί ἔχουν μέ τέτοιο τρόπο τοποθετηθεῖ, ὥστε ν' ἀποτελοῦν τρία ἐπάλληλα ἐπίπεδα πού ἀντιστοιχοῦν στίς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου (μῆκος, πλάτος καί βάθος). Οἱ σωληνες αὐτοί εἶναι γεμάτοι ἀπό λεμφατικό ὑγρό καί ἀπό τά τοιχώματά τους φυτρώνουν τριχίτσες πού εἰσδύουν μέσα στό ὑγρό. Ὅταν κινούμαστε πρὸς τά ἔμπρός, τό λεμφατικό ὑγρό τοῦ ὀριζόντιου σωληνά ἐξαιτίας τῆς ἀδράνειας φέρεται πρὸς τά πίσω καί πιέζει τίς τριχίτσες πού βρίσκονται σ' ἐκεῖνο τό μέρος· αὐτές διεγείρουν ἕνα εἰδικό αἰσθητήριο νεῦρο· καί ἔτσι ἀντιλαμβανόμαστε τήν κίνηση πού ἔκανε τό σῶμα μας, ἀκόμη καί στήν περίπτωση πού ἔχουμε κλειστά τά μάτια καί ἄλλοι μᾶς μετακινοῦν (π.χ. ὅταν βρισκόμαστε μέσα σέ κινούμενο ἀνελκυστήρα ἢ σέ ταλαντευόμενο πλοῖο). Τό ἴδιο συμβαίνει καί κατά τίς κινήσεις τοῦ

σώματός μας προς τά άπάνω καί προς τά κάτω, ή προς τά δεξιά καί προς τά άριστερά, αλλά στους άλλους δύο σωλήνες.

Τών λιθοφόρων κυστιδίων ή λειτουργία είναι πιθανότατα ή εξής: Μέσα σέ κάθε κυστιδίο υπάρχει στερεό σωματίο πού ονομάζεται ω τ ό λ ι θ ο ς καί στηρίζεται πάλι άπάνω σέ τριχίτσες. Οί κινήσεις του σώματος μεταβάλλουν τή θέση των ώτολίθων στή σχέση τους μέ τίς τριχίτσες, καί έτσι προκαλείται νευρική διέγερση πού μέ ειδικά νεύρα μεταβιβάζεται στα αντίστοιχα έγκεφαλικά κέντρα (στόν προμήκη μυελό καί στήν παρεγκεφαλίδα). Έκεί γίνεται αισθητή καί ρυθμίζεται ή ισορροπία του σώματος.

Έτσι εξηγείται τό φαινόμενο ότι κουφοί χωρίς λαβύρινθο (στ' αυτιά) δέν αισθάνονται τόν ήλιγο πού παθαίνουν οί κανονικοί άνθρωποι όταν στριφογυρίζουν πολλές φορές· ούτε, βυθισμένοι στό νερό, μπορούν νά προσδιορίσουν τή θέση του σώματός τους. Ό λόγος είναι ότι δέν υπάρχει σ' αυτούς όργανο γιά στατικά αισθήματα.

Τή σημασία των ώτολίθων μέσα στό αισθητηριακό σύστημα απέδειξε ό Γερμανός φυσιολόγος Α. Kreide (1906) μέ τό εξής πείραμα:

Οί καρβίδες χάνουν μερικές φορές τούς ώτολίθους τους καί άποκτούν άλλους από τά υλικά του περιβάλλοντός τους. Ό Kreide στό εργαστήριό του πέτυχε τά πειραματόζώα του νά βάλουν στή θέση των χαμένων ώτολίθων τους σφαιρίδια από σίδηρο. Όταν έπειτα πλησίαζε ένα μαγνήτη στή μία πλευρά του ζώου, έκείνο γύριζε από τήν άλλη, έπειδή είχε τό αισθημα ότι έπεφτε προς τή διεύθυνση του μαγνήτη. Εάν τά σφαιρίδια, αντί νά βρίσκονται μέσα, ήσαν κοληλημένα απέξω στήν κεφαλή του, τό ζώο ή έμενε αδιάφορο στήν έλξη του μαγνήτη, ή συρότανε παθητικά προς αυτόν. Έπομένως τά αισθήματα τής κίνησης καί τής ισορροπίας του σώματός του τά είχε μέ τήν παρέμβαση των ώτολίθων (των φυσικών ή των τεχνητών) πού έθεταν σέ διέγερση τό αντίστοιχο αισθητήριο νεύρο.

ΝΟΜΟΙ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

1. Ἡ προσαρμογή

Ἡ πειραματική ψυχολογική ἔρευνα τῶν σχέσεων μεταξύ ἐρεθισμῶν καί αἰσθημάτων ἔχει καταλήξει σέ ἀξιοσημείωτα πορίσματα, πού ἐξηγοῦν τή στάση τοῦ ὄργανισμοῦ ἀπέναντι στό περιβάλλον καί διαφωτίζουν ἀπ' αὐτή τήν πλευρά τόν ψυχικό μας βίο. Ἴδου μερικά:

Διαπιστώθηκε ὅτι οἱ αἰσθήσεις μας λειτουργοῦν μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ν' ἀντιλαμβανόμαστε τελειότερα ὅ,τι κινεῖται καί μεταβάλλεται παρά τό ἀκίνητο καί ἀναλλοίωτο. Ὅταν λ.χ. οἱ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων σχηματίζονται ὄχι στό κέντρο τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα (δηλαδή στή θέση τῆς σαφέστατης ὄρασης) ἀλλά στήν περιφέρεια, καί τά ἀντικείμενα πού βλέπουμε μένου ἀκίνητα, δέν μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε τό μέγεθός τους οὔτε νά προσδιορίσουμε μέ ἀκρίβεια σέ τί ἀπόσταση βρίσκονται. Ἀντίθετα, ὅταν κινοῦνται, τά ἀντιλαμβανόμαστε μέ εὐκολία καί σαφήνεια, ἀκόμα καί μέ τήν περιφερική ὄραση. Ὡστε μικρό μόνο μέρος τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα προορίζεται γιά τήν ἀντίληψη ἀκίνητων, ἐνῶ ὀλόκληρος ἔχει τήν ιδιότητα νά ἀντιδρᾷ σέ ἐρεθισμούς πού προέρχονται ἀπό κινούμενες μορφές. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τίς ἄλλες μεταβολές. Ὅταν λ.χ. προσηλώσουμε τό βλέμμα μας ἀπάνω σέ μιά καί τήν ἴδια θέση, πού φωτίζεται σταθερά καί μέ τήν ἴδια ἔνταση, θά παρατηρήσουμε ὅτι σιγά - σιγά εξαφανίζονται ὅλες οἱ διαφορές λαμπρότητας καί χρωμάτων: τό σκοτεινό φωτίζεται, ἀντίθετα τό λαμπρό σκοτεινιάζει καί τά χρώματα πηγαίνουν πρὸς τό γκριζο. Δηλαδή τά μάτια μας ἐξοικειώνονται στήν ἐπίδραση τοῦ φωτός καί δέν ἀντιδρῶν πιά στίς διαφορές.

Τό φαινόμενο τοῦτο λέγεται π ρ ο σ α ρ μ ο γ ῆ .

Ἡ προσαρμογή παρατηρεῖται ὄχι μόνο στήν ὄραση, ἀλλά καί στίς

Άλλες αισθήσεις· περισσότερο στις αισθήσεις της θερμότητας και της πίεσης και στην όσφρηση, ελάχιστα στην ακοή. Όταν μπαίνουμε σε δωμάτιο κλειστό, αισθανόμαστε τη μυρωδιά του· έπειτ' από λίγο δέ μās μυρίζει τίποτα – προσαρμόστηκε ή όσφρησή μας. Επίσης, μόλις τό βάζουμε, αισθανόμαστε τό βάρος του καπέλου μας· έπειτα δέν τό νιώθουμε πιά – έγινε κι' εδω προσαρμογή.

Μέ την προσαρμογή των αισθητηρίων όργάνων μας στους έρεθισμούς του περιβάλλοντος, τό σταθερό και άμετάβλητο χάνουν σιγά-σιγά την άξία τους για την αντίληψη μας, ενώ αντίθετα τό νέο και διαφορετικό γίνονται αισθητά μέ μεγαλύτερη ένταση. Η βιολογική σκοπιμότητα αυτής της τακτικής είναι φανερή· ό όργανισμός μας έχει πολύ μεγάλη ανάγκη νά αντιλαμβάνεται άμέσως τό νέο και άπροσδόκητο, γιατί άπ' αυτά συνήθως άπειλείται, εάν δέν προλάβει νά αντιδράσει, ενώ τό παλαιό και άμετάβλητο τόν ενδιαφέρουν λιγότερο ή καθόλου, άφου άπ' αυτά δέν μπορεί πιά νά διατρέξει κίνδυνο.

2. Ό νόμος του Weber

Γιά κάθε είδος έντυπώσεων πρέπει ό έρεθισμός, ό ικανός νά διεγείρει τό αντίστοιχο αισθητήριο όργανο, νά ύπερβεί όρισμένην ελάχιστη τιμή έντασης, για νά κατορθώσει νά προκαλέσει αίσθημα. Τούτο τό επιβεβαιώνει ή καθημερινή πείρα. Φωνές λ.χ. στό περιβάλλον μας, πού είναι παραπολύ αδύνατες, δέν άκούγονται· και ύπάρχουν πιέσεις άπάνω στό δέρμα μας, μέ τόσο μικρήν ένταση, πού δέν γίνονται αισθητές. Η ελάχιστη τιμή έντασης του έρεθισμού πού μπορεί νά δώσει αίσθημα όνομάζεται, στή γλώσσα της έπιστήμης, κ α τ ώ φ λ ι. Τό κατώφλι τούτο, πού άποτελεί τό μέτρο ευαισθησίας του κάθε αισθητηρίου όργάνου (όσο χαμηλότερο είναι για ένα όργανο, τόσο τό όργανο τούτο έχει μεγαλύτερη ευαισθησία), είναι διαφορετικό για τίς διάφορες αισθήσεις και ποικίλλει κατά τούς όργανισμούς – ό άλφα μπορεί νά έχει μεγαλύτερη ευαισθησία άπό τόν θήτα στην όσφρηση π.χ. ή στην αίσθηση της θερμότητας.

Κ α τ ώ φ λ ι δ ι α φ ο ρ ά λέγεται τό μέγεθος (ή ελάχιστη τιμή) πού πρέπει νά έχει ή διαφορά έντασης δύο όμοειδών έρεθισμών, για νά προκαλέσουν δύο χωριστά αισθήματα. Όταν λ.χ. βρισκόμαστε σε δω-

μάτιο πού φωτίζεται από ένα κερί, και ανάψουμε ένα δεύτερο κερί, άμέσως θά άντληφθοϋμε τή διαφορά στόν φωτισμό. Έαν όμως τό δωμάτιο φωτίζεται από έκατό κεριά και προστεθεί σ' αυτά άκόμη ένα, μέ όλο πού και σ' αυτή τήν περίπτωση ή ένταση του φωτισμού αύξηθήκε άντικειμενικά τόσο όσο και στην προηγούμενη (κατά μία μονάδα), δέν θά αιστανθοϋμε καμιά διαφορά. Τά άστέρια τά βλέπουμε τή νύχτα όχι όμως και τήν ήμέρα, αν και ή άκτινοβολία τους παραμένει νύχτα - μέρα ή ίδια. Επίσης τόν ήχο του ρολογιού τόν άκούμε μόνο όταν επικρατεί τριγύρω ήσυχία· στό θόρυβο δέν τόν άκούμε. Κ.ο.κ. Από τά παραδείγματα αυτά συμπεραίνουμε ότι μία και ή ίδια αύξηση έντασης του έρεθισμού άλλοτε γίνεται και άλλοτε δέν γίνεται αισθητή. Η πειραματική έρευνα έδειξε ότι, όσο πιό δυνατός είναι ένας έρεθισμός, τόσο περισσότερο πρέπει νά αύξηθει ή δύναμή του, για νά γίνει αισθητή κάποια διαφορά. Μέ άλλα λόγια:

Η αύξηση τής δύναμης ενός έρεθισμού, για νά προκαλέσει αισθητήν αύξηση στην ένταση του αισθήματος, πρέπει νά είναι άνάλογη προς τόν άρχικό έρεθισμό.

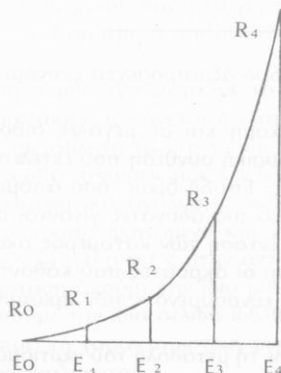
Αυτόν τό νόμο τόν διατύπωσε πρώτος ό φυσιολόγος Ernst Weber, και για τούτο φέρει τό όνομά του.

Μέ βάση τό νόμο του Weber, ό G. Th. Fechner έδωσε στή σχέση έρεθισμού και αισθήματος τή μαθηματική διατύπωση:

$$E = K \cdot \log.R$$

(όπου E σημαίνει τό αίσθημα και R τόν έρεθισμό).

Ο τύπος έρμηνεύεται: τό αίσθημα αύξάνεται σέ ένταση άνάλογα μέ τό λογάριθμο τής δύναμης του αντίστοιχου έρεθισμού. Ένώ δηλαδή τά αισθήματα δυναμώνουν κατά άριθμητική πρόοδο, οι αντίστοιχοι έρεθισμοί μεγαλώνουν (ως προς τήν ισχύ) κατά γεωμετρική πρόοδο, κατά τό άπέναντι σχήμα:

Μέ αυτή τή διατύπωση ό νόμος ονομάζεται νόμος του Fechner.

Ή ακριβέστερες παρατηρήσεις και μετρήσεις απέδειξαν ότι ο νόμος του Weber (και πολύ περισσότερο ο αντίστοιχος τύπος του Fechner) ισχύει κατά προσέγγιση και με μεγάλα περιθώρια μόνο για τὰ αισθήματα όρασης, άκοής, βάρους, πίεσης και κινήσεων. Ή εφαρμογή του στή γεύση και στήν όσφρηση είναι άμφιβολη. Ήπειτα, γενικά, οί παραπολύ άδύνατοι, όπως και οί παραπολύ δυνατοί έρεθισμοί, δέν ύπακούουν σ' αυτόν. Άποδειχτηκε άκόμη ότι ή άναλογία πού τονίζει ο νόμος, μεταξύ έρεθισμών και λογαρίθμων τών αισθημάτων δέν είναι για όλες τις αισθήσεις ή ίδια.

Όπωςδήποτε ο νόμος του Weber έχει μεγάλη σημασία. Βεβαιώνεται με αυτόν, ότι τὰ αισθητήρια όργανά μας έχουν τήν ικανότητα νά προσαρμόζουν τήν ευαισθησία τους προς τή δύναμη τών έρεθισμών. Είναι πολύ ευαίσθητα άπέναντι στους άδύνατους έρεθισμούς και συνάμα λιγότερο ευαίσθητα άπέναντι στους δυνατούς. Όταν ο έρεθισμός είναι δυνατός, πρέπει νά αύξηθει κατά πολύ ή δύναμή του, για νά αντιληφθούμε τή διαφορά, ενώ στους άδύνατους έρεθισμούς και μικρή μόνο αύξηση τής έντασης γίνεται άμέσως αισθητή.

Ή βιολογική σκοπιμότητα αυτής τής ιδιότητας είναι φανερή. Μία ευαίσθητη στά μικρά βάρη ζυγαριά είναι άχρηστη, όταν πρόκειται νά ζυγίσουμε μ' αυτήν βαριά αντικείμενα· από τό άλλο μέρος οί ζυγαριές για τὰ μεγάλα βάρη (όπως λ.χ. τών τελωνείων, πού έλέγχουν τό βάρος μεγάλων φορτίων) δέν έχουν ένδείξεις για μικρά μεγέθη. Άντίθετα τὰ αισθητήριά μας έχουν κατασκευαστεί έτσι, ώστε νά εκτελούν τό έργο τους και με άδύνατους και με δυνατούς έρεθισμούς.*

* Ίδου δύο άξιοπρόσεχτα φαινόμενα:

I. Άκόμη και σε μεγάλες αίθουσες συναυλιών οί άκροατές άκούνε τήν ίδια μουσική σύνθεση πού εκτελείται από τήν όρχήστρα, άνεξάρτητα από τή θέση τους. Ήπειδή όμως, όσο άπομακρύνεται κανείς από τήν πηγή τών έρεθισμών, τόσο πιο άδύνατες γίνονται οί έντυπώσεις του, θά περιμέναμε (άφού ή άπόλυτη ένταση τών καταμέρους άκουστικών αισθημάτων μεταβάλλεται με τήν άπόσταση) οί άκροατές πού κάθονται στις πίσω θέσεις νά άκούνε κάτι «άλλο» από τούς εύνοουμένους τών πρώτων καθισμάτων.

II. Με τή μεταβολή του φωτισμού ή ένταση τών άκτίνων πού εκπέμπουν τὰ διάφορα αντικείμενα αύξομειώνεται. Έντούτοις, και με τό περισσότερο και με τό

3. 'Η ειδική ενέργεια τών αισθητηρίων. Νόμος του Müller

Κάθε αισθητήριο όργανο δέχεται όρισμένο είδος έρεθισμών, ενώ σέ άλλους έρεθισμούς μένει άναίσθητο ή έλάχιστα αντίδρά. Π.χ. τό αισθητήριο τής όρασης έρεθίζεται από τίς ήλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις, τής άκοής από τίς παλμικές δονήσεις του άέρα κ.ο.κ. Έκτός όμως από τούς ειδικούς έρεθισμούς υπάρχουν και οί γενικοί, πού μπορούν νά επιδράσουν άπάνω σέ πολλά αισθητήρια όργανα, π.χ. τό ήλεκτρικό ρεύμα. Στίς περιπτώσεις αυτές τό ποιόν του αισθήματος πού προκαλείται, δέν εξαρτάται από τό είδος του έρεθισμού αλλά από τή φύση του αισθητηρίου όργάνου πού έρεθίζεται, και από τή λειτουργία του μέρους του κεντρικού νευρικού συστήματος όπου μεταβιβάζεται ή διεγερση.

Π.χ. ό άμφιβληστροειδής χιτώνας τών ματιών έρεθίζεται όχι μόνο από τίς ήλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις του φωτός, αλλά και από τό ήλεκτρικό ρεύμα, άκόμη και όταν πιέσουμε τά βλέφαρα. Πάντοτε όμως μέ τούς έρεθισμούς τούτους προκαλούνται μόνο όπτικά αισθήματα. 'Η λεγόμενη χορδή του τυμπάνου τών αυτιών, πού περνάει από πίσω του, περιλαμβάνει μερικές ίνες του νεύρου τής γεύσης. Έάν άποκοπεί ή

λιγότερο φώς, έμεις έξακολουθούμε νά βλέπουμε τά πράγματα γύρω μας μέ τούς ίδιους χρωματισμούς. 'Ο Γερμανός ψυχολόγος Ewald Hering (1905) μέ ειδικές μετρήσεις διαπίστωσε ότι ή αντικειμενική λαμπρότητα τών μαύρων γραμμάτων ενός τυπωμένου βιβλίου είναι τό μεσημέρι τρεις φορές μεγαλύτερη από τή λαμπρότητα του άσπρου χαρτιού τό πρωί· παρά τό γεγονός τότο έμεις βλέπουμε μαύρα τά γράμματα και τό μεσημέρι, άσπρο τό χαρτί και τό πρωί.

'Η παλαιότερη Ψυχολογία έξηγοüse τά φαινόμενα αυτά μέ τό νόμο του Weber. "Έλεγε δηλαδή ότι και στίς δύο περιπτώσεις αύξάνεται ή ελαττώνεται ή ένταση τών έρεθισμών, παραμένουν όμως άμετάβλητα τά πηλίκα τών εντάσεων, δηλαδή οί σχέσεις τους, και γιά τότο οί έντυπώσεις μας δέν αλλάζουν.

Σήμερα, χάρη στά πειράματα και στίς θεωρητικές αναλύσεις τής «μορφολογικής Ψυχολογίας», γνωρίζουμε ότι και τό πρώτο φαινόμενο και τό δεύτερο όφείλεται στή μεγάλη στερεότητα πού έχουν οί μορφές στήν αντίληψή μας (βλ. τήν § 5, του 1ου κεφ.). Παρά τήν άπόσταση άκούμε τήν ίδια μουσική συμφωνία, και μέ όλους τούς φωτισμούς βλέπουμε τήν ίδια σελίδα βιβλίου, επειδή τόσο ή μία μορφή όσο και ή άλλη διατηρεί τή χαρακτηριστική φυσιογνωμία της· παρά τήν άλλοίωση πού παθαίνουν δέν διαλύονται.

χορδή (όποτε τό νεύρο δέν μπορεί νά φτάσει ἔως τή γλώσσα) καί ἐρεθιστεί τό ἄκρο της μέ πίεση ἢ μέ ἠλεκτρικό ρεῦμα, γεννιέται αἴσθημα γεύσης ὅμοιο πρὸς ἐκεῖνο πού προκαλεῖ ἀπάνω στή γλώσσα μιὰ οὐσία ξινή. Ἐπίσης, ἐάν μέ βελόνη ζεστή (θερμοκρασία 35°) ἐρεθίσουμε σημεῖο ψύχους ἀπό κεῖνα πού βρίσκονται σκορπισμένα σέ ὅλη τήν ἐπιφάνεια τοῦ δέρματος, θά ἔχουμε αἴσθημα ὄχι θερμότητας, ἀλλά ψύχους.

Ἀπ' αὐτά καί παρόμοια ἄλλα φαινόμενα συμπεραίνουμε ὅτι:

Διάφοροι κατὰ τό εἶδος ἐρεθισμοί, ὅταν ἐπιδρῶν ἀπάνω στό ἴδιο αἰσθητήριο ὄργανο, προκαλοῦν πάντοτε τά ἴδια κατὰ τό ποιόν αἰσθήματα.

Καί ἀντίστροφα:

Ὁ ἴδιος κατὰ τό εἶδος ἐρεθισμός, ὅταν ἐπιδρῶ ἀπάνω σέ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανα, προκαλεῖ διάφορα κατὰ τό ποιόν αἰσθήματα.

Π.χ. τό ἠλεκτρικό ρεῦμα στά μάτια προκαλεῖ αἰσθήματα ὀπτικά, στό δέρμα αἰσθήματα ἀφής, στό νεύρο τῆς γεύσης αἰσθήματα γεύσης.

Αὐτόν τό νόμο πού λέγεται νόμος τῆς εἰδικῆς ἐνέργειας τῶν αἰσθητηρίων, τόν διατύπωσε πρῶτος ὁ φυσιολόγος Johann Müller (1826).

Γιά νά δεῖξει τή σημασία τοῦ νόμου τούτου, ὁ Ἀμερικανός ψυχολόγος William James (1842-1910) λέγει: Β λ έ π ο υ μ ε τόν ἥλιο, ἐπειδή τό ὄργανο πού δέχεται τίς κυμάνσεις τοῦ φωτός συνδέεται μέ τό ὀπτικό νεύρο πού μεταβιβάζει τή διέγερση στό ὀπτικό κέντρο τοῦ ἐγκεφάλου. Ἄ κ ο ὕ μ ε τόν κεραυνό, ἐπειδή τά κύματα τοῦ ἀέρα, πού γεννοῦν τόν ἦχο, φτάνουν ἔως τό ἔσωτερικό τῶν αὐτιῶν μας καί ἐρεθίζουν ἐκεῖ τό ἀκουστικό νεύρο πού μεταβιβάζει τή διέγερση στό ἀκουστικό κέντρο τοῦ ἐγκεφάλου. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως, ὅτι κατορθώνουμε νά ἀλλάξουμε τούς συνδέσμους μέ τέτοιο τρόπο ὥστε τό ἔσωτερικό τῶν αὐτιῶν μας νά συνδεθεῖ μέ τό ὀπτικό νεύρο καί τό ὀπτικό ἐγκεφαλικό κέντρο, καί ὁ ἀμφιβληστροειδῆς χιτώνας νά συνδεθεῖ μέ τό ἀκουστικό νεύρο καί τό ἀκουστικό ἐγκεφαλικό κέντρο, χωρίς νά διαταραχθεῖ ἡ λειτουργία τῶν ὀργάνων μέ αὐτή τήν ἀλλαγῆ. Τότε, σύμφωνα μέ τό νόμο τοῦ Müller, θά σχηματιστεῖ στή συνειδησῆ μας μιὰ εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐντελῶς διαφορετικῆ ἀπό ἡμῶν πού ἔχουμε τώρα: θά ἄ κ ο ὕ μ ε τόν ἥλιο καί θά β λ έ π ο υ μ ε τόν κεραυνό!

Ὁ νόμος λοιπόν τῆς εἰδικῆς ἐνέργειας τῶν αἰσθητηρίων ἀποδείχνει πόσο ἡ εἰκόνα τοῦ κόσμου, πού ἔχουμε σχηματίσει μέ τήν ἀντίληψή μας, ἐξαρτᾶται ἀπό τή σύσταση καί τή λειτουργία τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος. Τό ζήτημα τοῦτο ἔχει πολύ μεγάλη σπουδαιότητα γιά τή φιλοσοφία. Θέτει ἕνα ἀπό τά σοβαρότερα φιλοσοφικά προβλήματα: ἐάν δηλαδή ἡ ἐμπειρία καί ἡ ἐπιστήμη πού στη-

ρίζεται σ' αυτήν, είναι ικανές νά μᾶς δώσουν πιστήν εικόνα τῆς πραγματικότη-
τας. Γιατί δέν ἀποκλείεται, ὄντα μέ ἄλλα μέσα καί μέ ἄλλην ὀργάνωση τοῦ νευρι-
κοῦ τους συστήματος νά βλέπουν ἕνα κόσμο ἐντελῶς διαφορετικό ἀπό τόν δικό
μας, ἐπομένως νά ἔχουν καί μιάν ἐπιστήμη ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τή δική
μας.

ΟΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ἡ παράσταση

“Όταν γιά πρώτη φορά ἀντίκρισα ἀπό τό πλοῖο τήν προκουμαία καί τά γραφικά σπιτάκια τῆς Ὑδρας, ἡ ἐντύπωσή μου σχηματίστηκε (ὅπως λέγει τά πράγματα στή γλώσσα τῆς ἨΨυχολογία τῶν αἰσθημάτων) ἀπό τό πλήθος καί τήν ποικιλία τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων, πού τά εἶχαν προκαλέσει οἱ ἀντίστοιχοί ἐξωτερικοί ἐρεθισμοί καί τά εἶχε συνθετικά συλλάβει (σέ ἐνότητα μορφῆς) ἡ ἀντίληψή μου. Τώρα ὁμως πού ἐδῶ στήν Ἀθήνα ἀκούω τόν συνομιλητή μου νά ὀνομάζει τό ὁμορφο νησί (χρόνια πολλά ὕστερ' ἀπό 'κείνη τή μοναδική μου ἐπίσκεψη), πῶς γίνεται νά τό ἀναπολῶ καί νά ἔχω μέσα μου ὀλοζώντανη τήν εἰκόνα του, ὅπως τό πρωτοεῖδα, ἀφοῦ δέν ἔχω μπροστά μου τό ἴδιο τό ἀντικείμενο, γιά νά προσβάλλει τά αἰσθητήριά μου ὄργανα;

Ἡ ἐξήγηση πού δίνει ἡ ἐπιστήμη (χωρίς καί νά μπορεῖ νά τή διασαφήσει περισσότερο στίς λεπτομέρειες) εἶναι ἡ ἐξῆς:

Καί ὅταν ἀκόμη πάψουν νά ἐνεργοῦν οἱ ἐξωτερικοί ἐρεθισμοί πού τίς εἶχαν προκαλέσει, οἱ εἰκόνες τῶν πραγμάτων δέ χάνονται γιά τή συνείδησή μας (ἐάν βέβαια μᾶς εἶχαν τ ὀ τ ε ἐντυπωσιάσει ἢ – καθῶς λέγουμε ἀλληγορικά στόν κοινό λόγο – «εἶχαν χαραχτεῖ βαθιά» μέσα μας), ἀλλά διατηροῦνται («ποῦ;» καί «πῶς;» δέν γνωρίζουμε) σέ κατάσταση ἐτοιμότητας. Καί μόλις δοθεῖ ἡ ἀφορμή (μιά συναφῆς ἐντύπωση, ἀνάμνηση, σκέψη κτλ.), ξαναγεννιοῦνται μόνες τους. Αὐτή τή φορά ἡ διέγερση δέν ἔρχεται ἀπέξω στά περιφερικά αἰσθητήρια ὄργανα, ἀλλά γίνεται ἀπευθείας στά ἐγκεφαλικά κέντρα πού εἶχαν λειτουργήσει γιά νά σχηματιστεῖ ἡ ἀρχική ἀντίληψη. Αὐτά δραστηριοποιοῦνται καί ἀναπαράγουν τήν εἰκόνα μέ τό ὕλικό πού εἶχαν ἀποθησαυρίσει.

Ἔτσι μποροῦμε καί «βλέπουμε» μέ κλειστά μάτια ἀγαπημένα μας πρόσωπα πού ἔχουν ἀπό καιρό ἐγκαταλείψει τόν κόσμο, «ἀκούμε» τή

φωνή τους, «αίσθανόμαστε» τή ζεστασιά τῶν χερῶν τους κ.ο.κ. σάν νά τά ἔχουμε πάλι μπροστά μας καί νά ἐπικοινωνοῦμε μαζί τους.

Αὐτές οἱ ὑστερογενεῖς εἰκόνες ὀνομάζονται π α ρ α σ τ ᾶ σ ε ι ς .

Οἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν τό ἐ π ο π τ ι κ ὸ κεφάλαιο τῆς πείρας, πού συσσωρεύεται μέ τή μάθηση. Ἡ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά ἀποταμιεύει τίς ἐντυπώσεις του μέ τή μορφή παραστάσεων καί νά ἔχει τίς πληροφορίες τοῦ εἶδους τούτου στή διάθεσή του, ὅταν τίς χρειάζεται. γιά ν' ἀντιμετωπίζει δύσκολες καταστάσεις, εἶναι ἕνα ἀπό τά πνευματικά προσόντα πού ἔδωσαν στόν ἄνθρωπο τό προβάδισμα μέσα στό βασίλειο τῶν ζῶων.

εἶκόνα
τῶ κόσμου
καί τῆς
ἐαυτοῦ

Ἐ ἀναγνώστης πρέπει νά συνηθίσει ν' ἀκούει τή λέξη π α ρ ᾶ σ τ α σ η μέ τό νόημα πού τῆς δίνει ἡ γλῶσσα τῆς Ψυχολογίας, καί νά μή παρασύρεται ἀπό τή χρήση τῆς στόν κοινό νεοελληνικό λόγο, ὅπου σημαίνει τή θεατρική παράσταση ἢ τήν παράσταση τοῦ δικηγόρου στόν κατηγορούμενο πού ὑπερασπίζει, ἢ ἀκόμη τίς διπλωματικές παραστάσεις (=διαμαρτυρίες). Ἐ Ἄριστοτέλης ὀνομάζει τίς παραστάσεις «φαντάσματα» – λέξη πού δέν μπορούμε νά τή μεταχειριστοῦμε στή νεοελληνική μέ αὐτή τή σημασία.

Τά στοιχεῖα ἀπό τά ὅποια σχηματίζονται οἱ παραστάσεις (ἢ «ὕλη» τους) μᾶς εἶναι, κατά κανόνα, γνωστά ἀπό προηγούμενες ἐντυπώσεις. Ἐπομένως εἶναι εὐλόγο ὅτι ὁ γεννημένος τυφλός δέν μπορεῖ νά ἔχει ὀπτικές παραστάσεις· ἐπίσης ὁποῖος πάσχει ἀπό δαλτονισμό μπορεῖ νά ἔχει παραστάσεις μέ ὅλα τά ἄλλα χρώματα ἐκτός ἀπό τό κόκκινο καί τό πράσινο τοῦ φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου.

2. Εἶδη παραστάσεων

Δύο εἶδη παραστάσεων διακρίνουμε: τίς μ ν η μ ο ν ι κ ῆ ς καί τίς φ α ν τ α σ τ ι κ ῆ ς . Οἱ πρῶτες ἀναφέρονται σέ ἀντικείμενα πραγματικά, πού ἔπεσαν στήν ἀντίληψή μας· οἱ δευτέρες σέ ἀντικείμενα φανταστικά, πλάσματα τῆς φαντασίας μας. Καί τῶν φανταστικῶν παραστάσεων ἢ «ὕλη» μᾶς εἶναι γνωστή ἀπό προηγούμενες ἐντυπώσεις· ὁ σκεπτικισμός ὅμως τῶν στοιχείων πού τήν ἀποτελοῦν, δηλαδή ἡ «μορφή» τῆς εἰκόνας, εἶναι δημιουργήμα τῆς δικῆς μας αὐτενέργειας. Συγκροτημένα μέ αὐτόν τόν τύπο δέν τά εἶχαμε ἔως τώρα γνωρίσει μέ τήν ἀντίληψή μας. Ἀ.χ. ἡ εἰκόνα ἑνός πεθαμένου φίλου πού διατηρεῖται μέσα

στή συνείδησή μας, είναι παράσταση μνημονική· ή νέα μελωδία, πού σχηματίζεται ως ακουστική εικόνα με τή δημιουργική φαντασία ενός μουσικοσυνθέτη, είναι παράσταση φανταστική. Αυτούς τούς ήχους έτσι συνδυασμένους δέν τούς είχε ακούσει ποτέ· τόν καθένα χωριστά, μέσα σέ άλλες τονικές καί ρυθμικές σχέσεις, τόν εγνώριζε. Τό νέο τώρα είναι ή μορφολογική τους συγκρότηση σέ πρωτότυπη μουσική φράση.

Τίς παραστάσεις τίς ονομάζουμε από τήν αίσθηση πού μᾶς έδωσε τίς αντίστοιχες έντυπώσεις. Έχουμε λοιπόν παραστάσεις οπτικές, ακουστικές, κινητικές (από αίσθήματα μυικά). Η παράσταση π.χ. τής "Υδρας είναι οπτική, ή παράσταση τής μελωδίας ακουστική. Κινητικές είναι π.χ. οί παραστάσεις τών λέξεων πού μπορούμε νά τίς γράψουμε μέ μάτια κλειστά, έπειδή μάθαμε τή γραφή τους μέ τήν άσκηση· οί αντίστοιχες έντυπώσεις έχουν σχηματιστεί μέ μυικά αίσθήματα κατά τήν αντίγραφή. Όσφρητικές, δερμικές καί παραστάσεις γεύσης σπανιότατα παρατηρούνται, τουλάχιστο στόν ώριμο άνθρωπο.* Τοῦτο εξηγείται: καθώς προχωρούμε στήν ήλικία (μέ τήν εξέλιξη πού έδωσε στόν άνθρωπο ό τεχνικός πολιτισμός), οί ανάγκες τής ζωής έξυπηρετούνται σχεδόν αποκλειστικά μέ τήν όραση, τήν άκοή καί τήν μυική αίσθηση· γιά τοῦτο οί άλλες αίσθήσεις μας ύστέρησαν, καί γίναμε φτωχότεροι ως πρός τίς αντίστοιχες παραστάσεις.

3. Παράσταση καί έντύπωση

Οί συνηθισμένες παραστάσεις διαφέρουν από τίς έντυπώσεις:

α. Κατά τήν ένταση καί τή ζωηρότητα. Οί έντυπώσεις είναι έντονότερες καί ζωηρότερες· οί παραστάσεις άμυδρότερες, άσθενέστερες. Δέν έχει τήν ίδια ένταση καί ζωηρότητα ή παράσταση ενός τοπίου ή μιᾶς μουσικής φράσης πού διατηρεῖται μέσα στή συνείδησή μου, όσσην καί ή έντύπωση πού είχα όταν είδα τό τοπίο εκείνο ή άκουσα εκείνη τή μουσική φράση.

* Χωρίς βέβαια νά λείπουν, όταν εύνοούνται από τή φυσική προδιάθεση καί τή μακράν άσκηση, όπως συμβαίνει στους λεγόμενους έμπειροτέχνες τούς ειδικευμένους στήν ποιοτική έκτίμηση όρισμένων γεωργικών προϊόντων: π.χ. στους *dégustateurs* (γιά τή γεύση τών κρασιών καί τών τυριών) καί στους *classificateurs* (γιά τήν όσφρηση του καπνού ή τήν άφή του βαμβακιού).

β. Κατά τήν ἀκρίβεια καί σαφήνεια. Συγκρινόμενες μέ τις αντίστοιχες έντυπώσεις οί παραστάσεις είναι λιγότερο άκριβείς καί σαφείς. Παρουσιάζουν συνήθως κενά καί άοριστία, πού δέν τήν είχαν οί πρωτογενείς εικόνες, οί έντυπώσεις. 'Η παράσταση λ.χ. ένός ζώου τών τροπικών χωρών, πού τό είδα πρίν από καιρό σ' ένα ζωολογικό κήπο, είναι άσαφής καί έχει χάσματα (ώς πρós όρισμένα χαρακτηριστικά πού δέν τά θυμούμαι πιά, γιατί ίσως τότε δέν ενδιαφέρθηκα νά τά παρατηρήσω), ένώ ή έντύπωση (όταν ιδίως ένισχύεται καί κατευθύνεται από τήν προσοχή) μπορεί νά έχει μεγάλην άκρίβεια καί σαφήνεια.

γ. Κατά τή σταθερότητα. Οί έντυπώσεις, εάν άνανεώνονται μέ τήν παράταση τών έρεθισμών πού τις προκαλούν, είναι σταθερότερες από τις παραστάσεις, άκόμη καί όταν ή συνείδηση προσπαθεί νά τις κρατήσει στήν επιφάνειά της. 'Ενόσω λ.χ. παρατηρώ τό ρολόγι πού βρίσκεται άπάνω στό γραφείο μου, ή έντύπωσή του είναι σταθερή. 'Όταν κλείσω τά μάτια καί φέρω στή συνείδησή μου τήν παράστασή του, αυτή μένει γιά μιά στιγμή, αλλά γρήγορα γίνεται όλοένα πιό θαμπή καί εξαφανίζεται, γιά νά πάρει τή θέση της άλλη. Οί παραστάσεις φεύγουν ή μιά πίσω από τήν άλλη, όπως οί εικόνες στήν όθόνη του κινηματογράφου.

Οί διαφορές αυτές δέν ισχύουν άπόλυτα. 'Η ψυχολογική έρευνα έδειξε, ότι κάποτε οί παραστάσεις έχουν τήν ίδια μέ τις έντυπώσεις ένταση, σαφήνεια καί σταθερότητα. 'Υπάρχουν τύποι άνθρώπων, πού από προδιάθεση καί άσκηση έχουν τήν ικανότητα νά σχηματίζουν μνημονικές παραστάσεις ζωηρότατες καί χωρίς χάσματα. 'Αναφέρεται τό παράδειγμα Γάλλου ζωγράφου πού έφτανε μόνο γιά μισή ώρα νά συναναστραφεί έναν άνθρωπο καί νά παρατηρήσει τό πρόσωπό του, γιά νά ζωγραφίσει κατόπιν τήν εικόνα του, χωρίς πιά νά τόν βλέπει, μέ πολύ μεγάλην άκρίβεια: τέτοιες προσωπογραφίες έκανε γύρω στίς 300 κάθε χρόνο... 'Αποδείχτηκε άκόμη πειραματικά (άπό τούς άδελφούς Erich Richard καί Walter Jaensch 1925, 1926), ότι τήν ικανότητα νά σχηματίζουν έντονες καί σαφείς όπτικές παραστάσεις τήν έχουν πολλοί άνθρωποι (ιδίως έφηβοι στήν ηλικία τών 11 έως 15 ετών). Οί τύποι αυτοί όνομάστηκαν εϊδητικοί. 'Ο είδητικός έχει τόσο ζωηρές καί σαφείς όπτικές παραστάσεις, ώστε μπορεί νά περιγράψει σύνθετα

ἀντικείμενα ή περίπλοκες σκηνές από τίς μνημονικές παραστάσεις του, μέ μεγαλύτερη κάποτε ακρίβεια καί ζωηρότητα παρά εάν είχε μπροστά του καί παρατηρούσε τά ίδια τά πράγματα ή γεγονότα.

Έξαιρετική ζωηρότητα καί σαφήνεια παρουσιάζουν κάποτε καί οι φανταστικές παραστάσεις τών μυθιστοριογράφων καί τών δραματικών συγγραφέων. Περιγράφουν τούς ήρωες πού δημιουργούν μέ τή φαντασία τους μέ τόσην ακρίβεια καί συμμετέχουν σέ τέτοιο βαθμό στό παθήματά τους, ώστε νομίζει κανείς ότι αναφέρονται σέ πραγματικά πρόσωπα πού έζησαν μαζί τους επί πολλά χρόνια.

Ακριβώς, επειδή δέν υπάρχει μεταξύ τους καμμιά ψυχολογική διαφορά πού νά ίσχυεί απόλυτα, συγχέονται σέ μερικές ανώμαλες ψυχικές καταστάσεις οι παραστάσεις μέ τίς έντυπώσεις. (Βλ. όσα είπαμε ήδη για τήν ψευδαισθησία καί τίς παραισθήσεις στήν § 6 του 1ου κεφαλαίου). Αυτή καθεαυτή ή έντύπωση, όταν είναι αδύνατη, δέν μπορεί νά ξεχωρίσει από τήν παράσταση· ούτε καί ή παράσταση, όταν είναι έντονη καί σαφής, από τήν έντύπωση. Για τούτο, σέ τέτοιες περιπτώσεις, συχνά γελιόμαστε. Εάν π.χ. ό κρότος πού μου φάνηκε ότι άκουσα αυτή τή στιγμή, είναι πραγματικός ή πλασματικός, εάν δηλαδή έχω τώρα στή συνείδησή μου έντύπωση ή παράσταση άκουστική, πολλές φορές μπορώ νά βεβαιωθώ μόνο από τή σ υ ν έ χ ε ι α , δηλαδή από τά γεγονότα πού θα έπακολουθήσουν. Μέ τή συσχέτιση αυτών των γεγονότων προς τό άμφισθητούμενο (συσχέτιση πού κάνει ή αντίλαμβανόμενη συνείδηση μέ τήν κριτική λειτουργία της) διαπιστώνω μέ βεβαιότητα, ότι ό κρότος πού άκουσα ήταν πραγματικός, έχει δηλαδή ως έντύπωση παραχθεί από έξωτερικούς έρεθισμούς πού έφτασαν στό αισθητήριο όργανο της άκοής μου. Γιατί ή π ε ί ρ α μ έ χ ε ι δ ι δ ά ξ ε ι ότι ό πραγματικός κρότος έχει σέ παρόμοιες περιπτώσεις όρισμένες ά κ ο λ ο υ θ ί ε ς , σειράν έπόμενων έντυπώσεων, ενώ ό πλασματικός ως παράσταση δέν έχει αυτή τή συνέχεια. Έτσι μαθαίνουμε, από μικρήν ηλικία, (νά διακρίνουμε τίς φανταστικές παραστάσεις του όνειρου από τίς έντυπώσεις· σιγά-σιγά αποκτούμε τό μ έ τ ρ ο , για νά ξεχωρίζουμε τήν παράσταση από τήν έντύπωση, καί δέ γελιόμαστε πιά. Τούτο στίς άμφίβολες περιπτώσεις· όσο για τίς βέβαιες, ή αντίλαμβανόμενη συνείδηση έχει άμεσα τή συναίσθηση, ότι τό αντικείμενο πού βλέπει, άκούει, μυρίζει, γεύεται κτλ. είναι πραγματικό καί όχι πλασματικό, τής φαντασίας δημιούργημα.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι. εξαιτίας τής ψυχολογικής όμοιότητας πού έχουν, οι έντυπώσεις μπορούν, κατά τήν αντίληψη, νά συγχωνεύονται μέ τίς (άντίστοιχες) παραστάσεις σέ εικόνες, όπου ό αριθμός των έντυπώσεων είναι πολύ περιορισμένος στή σχέση του προς τό πλήθος των παραστάσεων πού έχουν ένωθεί μαζί τους. Όταν λ.χ. παρατηρούμε γνωστά μας αντικείμενα (νά διακρίνουμε τού σπιτιού μας, τό πρόσωπο ενός από χρόνια τακτικού συνεργάτη μας κ.ο.κ.)· έλάχιστα είναι τά στοιχεία πού πραγματικά βλέπουμε. Γιατί παρεμβαίνει ή

παράσταση της μορφής, πού διατηρείται σταθερή μέσα στη συνειδησή μας και συγχωνεύεται με την εντύπωση. Έτσι εξηγείται ότι δεν αντιλαμβανόμαστε τις μεταβολές πού έχουν γίνει στα αντικείμενα αυτά· τό πώς λ.χ. αποχρωματίστηκε τό επιπλό μας ή ρυτιδώθηκε από τήν ήλικίωση τό πρόσωπο τού συνεργάτη μας.

4. Ἡ έποπτεία

Ὡς πρὸς τή σαφήνεια καί τήν ἀκρίβεια οἱ παραστάσεις παρουσιάζουν διάφορες διαβαθμίσεις. Ἄλλες εἶναι ἀμυδρότερες καί ἐλλειπτικότερες, ἄλλες πιά ξεκάθαρες καί δίχως χάσματα. Γιά τό σχηματισμό σαφῶν καί ἀκριβῶν παραστάσεων οἱ προϋποθέσεις εἶναι: ἡ ψυχική ώριμότητα, ἡ προσοχή καί ἡ ἀσκηση. Τό παιδί (καί ὁ διανοητικά καθυστερημένος), ὁ ἐπιπόλαιος καί ἀπρόσεχτος, καθὼς καί ἐκεῖνος πού δέν ἀσκεῖ τήν παρατηρητικότητα καί τή μνήμη του, ἔχουν ἀσαφεῖς καί ἀνακριβεῖς παραστάσεις.

Τίς ξεκάθαρες καί ἄρτιες παραστάσεις τίς ὀνομάζουμε ἐπ ο π τ ε ῖ ε ς .

Κατά τήν προέλευσή τους διαιροῦμε τίς έποπτείες σέ δύο εἶδη: α. σ' ἐκεῖνες πού σχηματίζονται ἀπό ἄμεση ἀντίληψη τού ἀντικειμένου· καί β. σ' ἐκεῖνες πού πηγή τους ἔχουν ἀντίληψεις ἄλλων προσώπων, πού μᾶς μεταδόθηκαν («πληροφορίες»). Ὅποιος περιεργάστηκε μέ προσοχή τόν Παρθενῶνα μπορεῖ ν' ἀποκτήσει ξεκάθαρη καί ἀρκετά πλήρη παράστασή του, δηλαδή έποπτεῖαν ἀπό ἄμεση ἀντίληψη. Έποπτεία μπορεῖ νά ἔχει καί τής πυραμίδας τού Χέοπα, χωρίς νά ταξιδέψει στήν Αἴγυπτο, ὄχι ὅμως ἀπό ἄμεση ἀντίληψη ἀλλά μέ τήν ἀνάγνωση ὑπεύθυνων καί λεπτομερῶν περιγραφῶν τού μνημείου. Μέ αὐτόν τόν τρόπο σχηματίζουμε καί έποπτείες ἱστορικῶν προσώπων καί γεγονότων. Πολύτιμη, σέ τέτοιες περιπτώσεις, εἶναι ἡ βοήθεια πού μᾶς δίνουν οἱ μνημονικές παραστάσεις καί ἐντύπώσεις ἀπό συναφή (ὁμόλογα) ἀντικείμενα· μέ στοιχεῖα γνωστά συνθέτουμε τό ἄγνωστο.

5. Παραστατικοί τύποι

Μεγάλες διαφορές παρατηροῦνται ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους ὡς πρὸς τή σαφήνεια τῶν παραστάσεων πού διατηροῦν, ἀλλά καί ὡς πρὸς τό εἶδος τῶν παραστάσεων πού σχηματίζουν κατά προτίμηση. Οἱ

διαφορές αυτές όφειλονται κυρίως στή φυσική προδιάθεση του κάθε ατόμου, κατά δεύτερο λόγο σέ μακράν άσκηση (πού τήν επιβάλλουν ή κοινωνική θέση και ή επαγγελματική του άπασχόληση, γενικά ό τρόπος και οί ανάγκες τής ζωής του).

Άλλοι διατηρούν σαφείς και άκριβεις κατά προτίμηση τίς όπτικές, άλλοι τίς άκουστικές και άλλοι τίς κινητικές (μουικές) παραστάσεις. Τούς πρώτους όνομάζουμε ό π τ ι κ ο ύ ς , τούς δεύτερους ά κ ο υ σ τ ι κ ο ύ ς και τούς τρίτους κ ι ν η τ ι κ ο ύ ς τύπους. (Οί παραστάσεις από άλλες αισθήσεις είναι, όπως είπαμε στήν §2, σπάνιες και έλάχιστα καλλιεργούνται από τόν μέσο πολιτισμένο άνθρωπο).

Όσοι ανήκουν στόν ό π τ ι κ ό π α ρ α σ τ α τ ι κ ό τύπο διατηρούν ζωηρές και άκριβεις και επαναφέρουν στήν επιφάνεια τής συνείδησής τους μέ εύκολία και σταθερότητα τίς όπτικές παραστάσεις. Υπάρχουν λ.χ. ρήτορες πού μπορούν ν' άπαγγέλλουν τούς λεπτομερώς προετοιμασμένους λόγους των χωρίς νά μεταχειρίζονται χειρόγραφο· τό «διαβάζουν» μέ τό νοϋ, τόσο καθαρές και πλήρεις είναι οί όπτικές τους παραστάσεις. Στήν ίδια κατηγορία κατατάσσονται και οί λεγόμενοι όπτικοί άριθμομημονες (όπως ήταν ό Περικλής Διαμάντης)· βλέπουν γιά λίγες στιγμές σειρά όλόκληρη πολυψηφίων άριθμών και έπειτα, μέ μάτια κλειστά, μπορούν μέ τούς άριθμούς αυτούς νά εκτελέσουν όλες τίς άριθμητικές πράξεις γρήγορα και μέ άκρίβεια, σάν νά είναι μέσα τους γραμμένοι άπάνω σέ κάποιον όχι ύλικό, αλλά νοητό πίνακα.

Τήν ίδια ικανότητα, στίς άκουστικές παραστάσεις, έχουν όσοι ανήκουν στόν ά κ ο υ σ τ ι κ ό π α ρ α σ τ α τ ι κ ό τύπο. Λέγεται γιά τόν Mozart, ότι σέ ηλικία 14 έτών άκουσε δύο μόνο φορές μία δυσκολότατη εκκλησιαστική μελωδία (όκτάφωνη) και τήν έγραψε στο τετράδιό του μέ άκρίβεια, τόσο καλά τήν είχε διατηρήσει στή μνήμη του. Άκουστικοί τύποι είναι όσοι, γιά νά άπομνημονεύσουν ένα κείμενο (πεζό ή έμμετρο), προτιμούν όχι νά τό διαβάσουν οί ίδιοι, αλλά νά τό άκούσουν άπαγγελλόμενο από άλλους. Υπάρχουν και άκουστικοί άριθμομημονες (όπως ό όνομαστός άλλοτε Ίταλός Inaudi)· αυτοί άκουνε μόνο μία μακρά σειρά πολυψηφίων άριθμών και τούς διατηρούν τόσο σταθερά (σάν άκουστικές παραστάσεις) μέσα στή συνείδησή τους, ώστε μπορούν μέ αυτούς νά εκτελούν άλάνθαστα δύσκολες άριθμητικές πράξεις. Παρατηρήθηκε μάλιστα, ότι στους τύπους τούτους ή θέα των άριθμών άπάνω σέ πίνακα, αντί νά εύκολύνει, δυσκολεύει τή μνήμη τους.

“Όσοι τέλος ἀνήκουν στόν κινητικό παραστατικό τύπο είναι δεξιότητες στίς κινητικές (μουϊκές) παραστάσεις, σ’ ἐκείνες δηλαδή πού ἀναφέρονται στήν κίνηση τῶν μελῶν τοῦ σώματος (χειριῶν, ποδιῶν) καί ἰδίως τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων. Σχοινοβάτες καί χορευτές, πιανίστες καί δακτυλογράφοι κατατάσσονται σ’ αὐτή τήν κατηγορία. Ὁ κινητικός τύπος, γιά ν’ ἀποστηθίσει ἕνα κείμενο, πρέπει νά τό ἀπαγγεῖλει μεγαλόφωνα· τότε οἱ παραστάσεις τῶν κινήσεων πού κάνουν ἡ γλώσσα καί τά χεῖλη του, χαράζονται ἀμέσως μέσα του. Ὅταν ἀναπολεῖ ἕνα ποίημα λ.χ., δέ μπορεῖ νά ἀποφύγει τίς ἐλαφρές ἔστω κινήσεις τῶν φωνητικῶν ὀργάνων του. «θυμᾶται» μέ αὐτές. Καί οἱ τυφλοί πού παίρνουν τίς πληροφορίες τους ἀπό τό γύρω κόσμο μέ τήν ἀφή καί τίς κινήσεις, σ’ αὐτό τόν παραστατικό τύπο ἀνήκουν. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ τυφλοί μαθαίνουν ἀνάγνωση καί γραφή μέ εἰδικά ἀνάγλυφα σύμβολα πού τ’ ἀγγίζουν μέ τά δάχτυλα τῶν χειριῶν (μέθοδος Louis Braille, 1809-1852).

“Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ καθαροί παραστατικοί τύποι εἶναι πολύ σπάνιοι. Πλείστοι ἄνθρωποι ἀνήκουν σέ τυπούς μεικτούς καί συνήθως εἶναι: ὡς πρὸς τίς παραστάσεις τῶν πραγμάτων ὀπτικοκινητικόί, ὡς πρὸς τίς παραστάσεις τῶν λέξεων ἀκουστικοκινητικοί.

ΣΥΝΕΙΡΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

1. Ἡ σύνδεση καί ἡ ἐπαναφορά

Στόν ἐπιπόλαιο παρατηρητή (καί αὐτοπαρατηρητή) ἡ ροή τῶν παραστάσεων μέσα στή συνείδησή μας, καθῶς ἔρχονται καί φεύγουν γιά ν' ἀντικατασταθοῦν ἀπό ἄλλες, φαίνεται τυχαία καί αὐθαίρετη. Ὅταν λ.χ. σέ ὥρες ἀνάπαυσης ἀναπολοῦμε γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἢ, ὅπως λέγουμε ἀλληγορικά, «ὄνειρεύομαστε μέ μάτια ἀνοιχτά», ἡ μιά παράσταση διαδέχεται μέσα στή συνείδησή μας τήν ἄλλη χωρίς φανερόν ἀλληλουχία καί τάξη. Ὑστερ' ἀπό λίγο ἡ παράσταση πού μᾶς ἀπασχολεῖ φαίνεται τόσο ἄσχετη πρὸς ἐκείνες πού ἀρχικά εἶχαν μέσα μας σχηματιστεῖ, ὥστε ἀποροῦμε πῶς φτάσαμε σ' αὐτήν· τόσο μακριά βρισκόμαστε ἀπό τήν ἀφετηρία τῶν ἀναπολήσεών μας. Ἐν τούτοις ἡ ψυχολογική ἀνάλυση ἔδειξε ὅτι ἡ διαδοχή σέ μιά σειρά παραστάσεων (τοῦ φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου) δέν εἶναι ὅσο φαίνεται συμπτωματική καί ἀνεξήγητη, ἀλλά ρυθμίζεται ἀπό νόμους. (Τοὺς νόμους τούτους ἐξακρίβωσε καί διατύπωσε πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης).

Τίποτα μέσα στή συνείδησή μας δέν ὑπάρχει ἀπομονωμένο καί ἄσχετο μέ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς. Οἱ παραστάσεις μας συμπλέκονται ἡ μιά μέ τήν ἄλλη καί μέ τήν ἀλληλουχία τους ἀποκτοῦν δεσμούς στερεοῦς. Μόλις ἡ μιά ἀπό δύο ἢ περισσότερες τῆς σειράς πού ἔχει μέ τή συμπλοκή τους σχηματιστεῖ, ἀνακληθεῖ στήν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησης ἀπό ὅποιαδήποτε ἀφορμή, ἀμέσως καί χωρίς δική μας προσπάθεια ἀνασύρει τήν ἄλλη ἢ τίς ἄλλες πίσω της.

Τῆ σύνδεση τῶν παραστάσεων ὀνομάζουμε **σ υ ν ε ι ρ μ ὀ** καί τήν ἐπαναφορά τους **ἀ ν ἀ π λ α σ η**.

Ἡ ἀνάπλαση προϋποθέτει καί μαρτυρεῖ τήν ὕπαρξη συνειρμοῦ, ἀφοῦ μόνο συνειρμένες παραστάσεις ξαναπλάθονται. Γιά τοῦτο καί τά δύο φαινόμενα τά ἐξετάζουμε μαζί καί τά χαρακτηρίζουμε μέ τόν ἴδιο ὄρο: φαινόμενα τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων.

2. Νόμοι τοῦ συνειρμοῦ

Τέσσερις νόμους τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων ἀναφέρει ἡ κλασική Ψυχολογία: α. *τό νόμο τῆς ὁμοιότητος*, β. *τό νόμο τῆς ἀντίθεσης*, γ. *τό νόμο τῆς συνάφειας στό χῶρο* καί δ. *τό νόμο τῆς ἀλληλουχίας στό χρόνο*.

Κατά τό νόμο τῆς ὁμοιότητος, μιά ἐντύπωση ἢ παράσταση ἔχει τήν τάση νά ξαναπλάθει ὅμοιες κατά τό περιεχόμενο παραστάσεις. Τήν ὁμοιότητα πρέπει νά τήν ἐννοήσουμε ἐδῶ σέ ὅλη τήν κλίμακα τῶν διαβαθμίσεων τῆς: ἀπό τήν πλήρη ὁμοιότητα ἕως τήν ἀπλή ἀναλογία. Καθώς βλέπω τό μικρό ρολόγι περασμένο στό χέρι μου, ἔρχονται στή συνείδησή μου παραστάσεις ὁμοίων, κατά τό μέγεθος καί τόν τύπο, ρολογιῶν πού ἔχω ἰδεῖ στό χέρι φίλων ἢ οἰκείων μου. Κοντά σ' αὐτές ὅμως (ἢ καί χωρίς αὐτές) ξαναπλάθονται μέσα μου ἢ παράσταση τοῦ ρολογιοῦ τῆς ἐκκλησίας ἢ ἡ παράσταση τοῦ ρολογιοῦ τῆς πλατείας, πού ἔχουν μέ τήν τωρινή ἐντύπωσή μου ὄχι ὅλα, ἀλλά πολλά καί κ α ῖ ρ ι α γνωρίσματα κοινά. Καί ἡ ἀπλή ἀναλογία τῶν εἰκόνων εὐνοεῖ καί φέρνει τήν ἀμοιβαία τους ἀνάπλαση· π.χ. ἡ ἐντύπωση ἐνός πελαργοῦ, πού φτερουγίζει χαμηλώνοντας πρὸς τή φωλιά του, ξαναπλάθει τήν παράσταση ἀεροπλάνου πού κατεβαίνει γιά νά προσγειωθεῖ· ἡ ἐντύπωση ἐνός γλυκύφθογγου τραγουδιοῦ φέρνει τήν παράσταση τοῦ ἀηδοιοῦ κ.ο.κ. Ἀπό τέτοιους συνειρμούς ἔχουν τήν προέλευσή τους οἱ ἀλληγορίες καί οἱ μεταφορές τοῦ ποιητικοῦ λόγου: «τά ὄριμα στάχια κυματίζουν», «οἱ ἱτιές γέρνουν πένθιμα τήν κεφαλή τους», «ροδίζει ἡ ἀνατολή», «τό μάτι ἀστράφτει» κ.τ.λ.

Κατά τό νόμο τῆς ἀντίθεσης, μιά ἐντύπωση ἢ παράσταση ἔχει τήν τάση νά ξαναπλάθει παραστάσεις ἀντίθετου περιεχομένου. Τό μαῦρο πέπλο θυμίζει λευκά φορέματα, ἡ ἀκμή τῆς νεότητος τή φθορά τῶν γερατιῶν, ὁ πλοῦτος τή φτώχεια κ.ο.κ.

Κατά τό νόμο τῆς συνάφειας στό χῶρο, παραστάσεις συνείρονται καί ξαναπλάθονται ἀμοιβαία, ὅταν τά ἀντικείμενά τους βρί-

σκονται πολύ κοντά τό ένα στό άλλο (μέσα στό ίδιο τοπικό πλαίσιο). "Όταν λ.χ. περνῶ ἀπό τό σταυροδρόμι, ὅπου ἄλλοτε εἶδα τήν αίματηρή σύγκρουση δύο ὄχημάτων, ξαναγυρίζουν στή συνείδησή μου οἱ παραστάσεις ἐκείνης τῆς σκηνῆς· ἀναπολῶ τήν εἴσοδο τοῦ πατρικοῦ μου σπιτιοῦ στό χωριό, καί ἔρχεται στό νοῦ μου ἡ εἰκόνα τῆς ντυμένης μέ πράσινα φύλλα βρυσούλας πού βρίσκεται ἐκεῖ κοντά κ.ο.κ. Τά ἀντικείμενα τῶν παραστάσεων τούτων γειτονεύουν στό χῶρο, καί γιά τοῦτο ἡ μία ἀνασύρει μέσα μας τήν ἄλλη.

Τέλος κατά τό νόμο τῆς ἀ λ λ η λ ο υ χ ί α σ τ ὀ χ ρ ὀ ν ο, συνείρονται καί ξαναπλάθονται ἀμοιβαῖα παραστάσεις πού σχηματίσθηκαν ταυτόχρονα ἢ ἀμέσως ἢ μιά μετά τήν ἄλλη (μέσα στό ίδιο χρονικό πλαίσιο). "Όταν π.χ. βλέπω ἀστραπή, περιμένω τόν κεραυνό· ἡ μυρωδιά ἑνός φαγητοῦ μᾶς κάνει νά θυμηθοῦμε ἕνα στρωμένο τραπέζι· γνωστή φωνή πού ἀκούγεται στό σκοτάδι, συνοδεύεται ἀπό τήν ὀπτική παράσταση τοῦ προσώπου πού μιλεῖ. "Ο συνειρμός τῶν ψυχικῶν τούτων εἰκόνων (κατά ζεύγη) καί ἡ ἀνάπλασή τους ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἔχουν μέσα στή συνείδησή μας σχηματιστεῖ κατ' ἐπανάληψη ταυτόχρονα ἢ ἀμέσως ἢ μιά μετά τήν ἄλλη.

3. "Ο γενικός νόμος τοῦ συνειρμοῦ

"Η νεώτερη Ψυχολογία δέ δίνει καί στούς τέσσερις τούτους νόμους τήν ἴδια ἀξία. Β α σ ι κ ο ῦ ς θεωρεῖ τό νόμο τῆς ἀλληλουχίας στό χρόνο καί τό νόμο τῆς ὁμοιότητας· τούς ἄλλους δύο τούς θεωρεῖ π α ρ ἄ γ ω γ ο υ ς. Πραγματικά, ὁ νόμος τῆς συνάφειας στό χῶρο εὐκόλα μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στό νόμο τῆς ἀλληλουχίας στό χρόνο, γιατί οἱ παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων πού βρίσκονται τοπικά τό ένα κοντά στό άλλο, σχηματίζονται ἢ ταυτόχρονα ἢ ἀμέσως ἢ μιά μετά τήν ἄλλη. "Εάν λοιπόν ἡ παράσταση τῆς σκηνῆς τοῦ αὐτοκινητιστικοῦ δυστυχήματος ἀνακαλεῖται στή συνείδηση ἀπό τήν ἐντύπωση τῆς διασταύρωσης ὅπου ἔγινε, τοῦτο συμβαίνει ἐπειδή ἀρχικά οἱ δύο εἰκόνες σχηματίσθηκαν ταυτόχρονα ἢ σέ στενή χρονικήν ἀλληλουχία, καί ἡ σχέση αὐτή τίς ἔδωσε τή μιά μέ τήν ἄλλη. "Επίσης ὁ νόμος τῆς ἀντίθεσης μπορεῖ νά ἀναχθεῖ ἐν μέρει στό νόμο τῆς ἀλληλουχίας στό χρόνο καί ἐν μέρει στό νόμο τῆς ὁμοιότητας. "Όπου στό φυσικό κόσμο παρουσιάζονται μαζί ἀντιθέσεις (βουνό καί πεδιάδα, ἄσπρο χιόνι καί μαῦρος καπνός, στερεό

σῶμα καί ὑγρό στοιχεῖο κτλ.), προκαλοῦν συνήθως ζωηρήν ἐντύπωση, καί οἱ παραστάσεις τους συνείρονται σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς ἀλληλουχίας στό χρόνο. Ἐξάλλου ἡ ἀντίθεση προϋποθέτει κατά κανόνα τήν ὁμοιότητα σέ ὀρισμένα συστατικά φτοιχεῖα· ἐπομένως ἡ ἀνάπλαση, σέ τέτοιες περιπτώσεις, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ καί μέ τό νόμο τῆς ὁμοιότη-
τας.

Ἄλλά καί οἱ δύο αὐτοί βασικοί νόμοι τοῦ συνειρμοῦ, ὁ νόμος τῆς ἀλληλουχίας στό χρόνο καί ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητας, θεωροῦνται ἀπό τή νεώτερη Ψυχολογία περιπτώσεις ἑνός γενικοῦ νόμου πού μποροῦμε νά τόν διατυπώσουμε ὡς ἐξῆς:

Τά περιεχόμενα τῆς συνείδησης (ἐδῶ οἱ παραστάσεις) μέ τή σειρά πού σχηματίζονται συμπλέκονται σέ συνθέσεις, δηλαδή σέ σύνολα, πού τά στοιχεῖα τους ἀποκτοῦν τέτοιαν ἐσωτερική συνοχή, ὥστε, ὅταν ἐπειτα ἕνα μέρος τοῦ ὅλου ἐρθεῖ γιά ὀποιοδήποτε λόγο στήν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησης, ἔχει τήν τάση νά ἀνακαλεῖ καί τά ἄλλα, καί ἔτσι τό σύνολο ξαναπλάθεται μέ τή διάρθρωσή του.

4. Οἱ ὄροι τῆς ἐπιλογῆς κατά τήν ἀνάπλαση

Τό κάθε ἀντικείμενο τοῦ γύρω μας κόσμου ἔχει, σέ πολλές καί ποικίλες περιστάσεις, πέσει στήν ἀντίληψή μας. Κάθε φορά ἡ ἐντύπωσή του ἔχει συνδεθεῖ ὄχι μόνο μέ μίαν ἀλλά μέ ὀλόκληρο πλῆθος ἐντυπώσεων καί παραστάσεων ποικίλου περιεχομένου. Σύμφωνα λοιπόν μέ τό γενικό νόμο τοῦ συνειρμοῦ (§ 3), ὅταν ἡ ψυχική εἰκόνα του σχηματιστεῖ, ἀπό ὀποιαδήποτε αἰτία, μέσα στή συνείδησή μας, εἴτε ὡς νέα ἐντύπωση εἴτε ὡς ξαναπλασμένη παράσταση, θά ἔχει τήν τάση νά ἀνακαλέσει ὅλες τίς παραστάσεις πού μαζί τους ἔχει συνειρμικά ἐνωθεῖ. Ἐντούτοις, ἡ παρατήρηση βεβαιώνει: α. ὅτι μόνο περιορισμένος ἀριθμός αὐτῶν τῶν παραστάσεων ξαναπλάθεται, ἐνῶ οἱ ἄλλες δέν ἀνασύρονται στήν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησης· καί β. ὅτι αὐτές πού ξαναπλάθονται δέν εἶναι πάντοτε οἱ ἴδιες, ἀλλά διάφορες σέ διάφορες περιστάσεις. Θά γίνεται ἐπομένως, ἀνάμεσα στίς παραστάσεις πού ἔχουν τή δυνατότητα νά ξαναπλαστοῦν, κάποια ἐπιλογή ἀπό τή συνείδησή μας, χωρίς νά τήν καταλαβαίνουμε, καί γιά τοῦτο ἀπό τήν ἴδια ἀφετηρία ἄλλες ἀνακαλοῦνται καί ἄλλες ὄχι. Π.χ. ἡ ἐντύπωση τῆς μικρῆς πλατείας μέ τό παλαιό συντριβάνι, γνῶριμος καί χαρακτηριστικός χῶ-

ρος του μακρινού χωριού της καταγωγής μου, έχει συνειρμικά δεθεί με παραπολλές ψυχικές εικόνες, με τίς όποιες κατ' επανάληψη σχηματίστηκε (ταυτόχρονα ή διαδοχικά) μέσα στη συνείδησή μου κατά τά παιδικά μου χρόνια. Λ.χ. με τίς έντυπώσεις των έμπορικών καταστημάτων πού βρίσκονται τριγύρω της, του άχρηστευμένου, σιωπηλού συντριβανιού, του ήρώου πού όρθώνεται στην άκρη της, των πρασιών με τά λιγοστά λουλούδια πού τή στολίζουν, καθώς και με τήν παράσταση μιās θλιβερής σκηνής, μιās διένεξης λ.χ. των οικείων μου, πού έγινε εκεί, μπροστά στά πληγωμένα από τή ντροπή παιδικά μου μάτια. Τώρα πού άναπολώ τά περασμένα και έρχεται στη συνείδησή μου ή παράσταση τής μικρής πλατείας, όλες αυτές οι εικόνες μπορούν νά ξαναπλαστούν. Έντούτοις άλλοτε άνασύρεται μαζί της ή παράσταση του χαλασμένου συντριβανιού ή του μαρμάρινου ήρώου, και άλλοτε ή παράσταση των γύρω μαγαζιών ή τής φιλονεικίας των συγγενών μου. Κάθε φορά λοιπόν πού άναδεύονται μέσα στη συνείδηση οι μνημονικές παραστάσεις, γίνεται κάποια έπιλογή, όχι όμως πάντοτε με τήν ίδια βάση, ούτε έπομένως με τό ίδιο άποτέλεσμα.

Οί κύριοι παράγοντες πού καθορίζουν τόν τρόπο τής έπιλογής και τά προϊόντα της, είναι δύο:

α. Η δύναμη των συνειρμών, και

β. Η σχέση τους με όλόκληρη τήν ψυχική μας κατάσταση.

5. Η δύναμη των συνειρμών

Όσο ισχυρότερα έχουν συνδεθεί δύο ή περισσότερες παραστάσεις μεταξύ τους, τόσο εύκολότερα ή μιá άνασύρει στην επιφάνεια της συνείδησης τήν άλλη ή τίς άλλες. Οί ισχυρότεροι συνειρμοί επιβάλλονται στους ασθενέστερους.

Η δύναμη των συνειρμών εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Ίδού οι σπουδαιότεροι:

α. Η προσοχή. Όταν με προσοχή άποστηθίζω τούς στίχους ενός ποιήματος, οι δεσμοί ανάμεσα στις παραστάσεις μου γίνονται ισχυρότεροι, και για τούτο αυτές ξαναπλάθονται έπειτα εύκολότερα. Τήν ώρα πού διαβάζω δέχομαι και πολλούς άλλους έρεθισμούς από τό περιβάλλον, επειδή όμως είμαι προσηλωμένος στην άνάγνωση, οι δεύ-

τερες αυτές εντυπώσεις δέ δένονται μέ τίς παραστάσεις τοῦ ποιήματος (ἢ δένονται πολύ χαλαρά) καί δέ μένουν στή μνήμη μου.

β. Τά σ υ ν α ι σ θ ἦ μ α τ α πού προκαλοῦνται ταυτόχρονα μέ τίς εντυπώσεις καί ἐξαιτίας τους. Ἰσχυρότερους μεταξύ τους δεσμούς ἀποκτοῦν οἱ παραστάσεις πού μᾶς συγκινοῦν περισσότερο· οἱ συναισθηματικά ἀδιάφορες μένουν ἀσύνδετες καί γρήγορα ξεχνιοῦνται. Π.χ. ἀπό τόσα πολλά καί ποικίλα λόγια (ἀφηγήσεις, φιλοφρονήματα, πειράγματα, σχόλια κτλ.) πού ἀκούμε σέ μιά φιλική συγκέντρωση, συγκρατοῦμε διαρκέστερα καί ἀναθυμούμαστε εὐκολότερα, ἐκεῖνα πού μᾶς χαροποίησαν ἢ μᾶς λύπησαν, μᾶς ἀνησύχησαν ἢ μᾶς ἐξόργισαν.

γ. Οἱ πρόσφατοι συνειρμοί διατηροῦνται, ἀλλά μέ τόν καιρό ἀδυνατίζουν. Ὅσα ζήσαμε, καί μάλιστα έντονα αὐτή τήν ἐβδομάδα, ἔρχονται καί ξανάρχονται ζωηρά στή μνήμη μας. Σιγά-σιγά ὅμως χάνουν τήν έντασή τους καί δύσκολα ξαναπλάθονται.

Ἄπό δύο συνειρμούς πού ἔχουν τήν ἴδια δύναμη, ἀλλά διαφορετικήν ἡλικία, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου ὁ παλαιότερος ἀδυνατίζει λιγότερο ἀπό τό νεώτερο. Μέ ἄλλες λέξεις: ἡ πορεία τῆς λήθης εἶναι γοργή γιά τό κοντινό καί ἀργή γιά τό μακρινό παρελθόν.

Τοῦτο ἀποδειχεται πειραματικά ὡς ἐξῆς: Ἄρκοῦν πολύ λιγότερες ἐπαναλήψεις γιά νά ξαναφέρουμε στή μνήμη μας ἕνα ξεχασμένο ποίημα πού εἶχαμε ἀποστηθίσει στά νεανικά μας χρόνια, ἀπό ὅσες χρειάζονται γιά νά ἀπαγγείλουμε μέ ἀκρίβεια ἄλλο ποίημα (μέ τόν ἴδιο ἀριθμό στίχων) πού τό ἀπομνημονεύσαμε πρὶν ἀπό μερικούς μήνες καί τό ἔχουμε λησμονήσει.

δ. Ἐάν δύο παραστάσεις Α καί Β ἔχουν ἰσχυρά συνδεθεῖ, ὁ συνειρμός αὐτός δυσκολεύει τή σύνδεση τῆς Α μέ μιά τρίτη παράσταση, π.χ. τή Γ. Ἐάν ὅμως μέ πολλές ἐπαναλήψεις ἐπιμείνουμε νά συνδεθοῦν ἰσχυρά οἱ Α καί Γ (τό πείραμα γίνεται στό ψυχολογικό ἐργαστήριο μέ τήν ἀπομνημόνευση σειρῶν ἀπό λέξεις πού δέν ἀποτελοῦν φράσεις μέ νόημα), τότε ὁ μεταξύ Α καί Β δεσμός ἀδυνατίζει. Ἡ ἀνάπλαση τῆς Α δέν ἔχει πλέον ὡς συνέχεια τήν ἀνάπλαση τῆς Β, ἀλλά τῆς Γ. Ἐχομε λ.χ. συνηθίσει νά γράφουμε ἐσφαλμένα «διάλλεμα». Ὁ συνειρμός αὐτός μᾶς ἐμποδίζει νά γράψουμε τό ὀρθό «διάλειμμα», ἔστω καί ἂν μᾶς ὑποδειχτεῖ κατ' ἐπανάληψη τό λάθος, καί ἐξακολουθοῦμε νά γράφουμε

τή λέξη μέ δύο λ και ένα μ. Έάν όμως μέ συνεχή άσκηση δυναμώσουμε τό νέο συνειρμό, ό παλαιός αδυνατίζει και διαλύεται.

ε. Έντονη πνευματική έργασία ά μ έ σ ω ς μετά τήν άπομνημόνευση αδυνατίζει τούς συνειρμούς και δυσκολεύει τήν ανάπτυξη. Μάθαμε π.χ. τίς δύσκολες λεπτομέρειες τής λογικής κατασκευής μέ τήν όποία άποδείχεται ένα μαθηματικό θεώρημα; έπειτα, χωρίς διακοπή έργασίας, αρχίζουμε τή μελέτη ενός πολύπλοκου θέματος τής Φυσικής. Όταν τελειώσουμε, θά παρατηρήσουμε ότι δυσκολευόμαστε νά ξαναφέρουμε στό νοϋ μας χωρίς χάσματα τήν άπόδειξη του θεωρήματος. Έάν όμως αφήσουμε νά περάσει λίγος χρόνος, μέ άνάπαυση ή μέ έλαφρές πνευματικές άπασχολήσεις, τό άποτέλεσμα θά είναι πολύ διαφορετικό· ή διακοπή τής έντονης διανοητικής προσπάθειας δίνει τήν εύκαιρία στους συνειρμούς νά γίνουν ισχυρότεροι, έπομένως και μονιμότεροι.

στ. Έμμετρο κείμενο μπορούμε νά τό άπομνημονεύσουμε πολύ εύκολότερα από πεζό μέ ίσον άριθμό συλλαβών. Ό ρ υ θ μ ό ς γίνεται δεσμός συνοχής τών παραστάσεων και δυναμώνει τό συνειρμό τους. Μέ τό ρυθμό οργανώνονται οί λέξεις σέ άκουστικές «μορφές», δηλαδή σέ συμπλέγματα μέ έσωτερικήν ένότητα, και έτσι, μόλις ξαναπλαστεί ή παράσταση τής πρώτης, ανακαλούνται πίσω της μέ τή σειρά όλες οί άλλες. Άς σημειωθεί ότι ή δομή τής ρυθμικής «μορφής» μοιάζει μέ ί ε ρ α ρ χ ί α πού δέν παραβιάζεται· μόνον όταν ξεκινήσουμε από τόν πρώτο στίχο ενός ποιήματος, όχι άπ' όποιοδήποτε άλλο (πολύ λιγότερο, από τό τέλος), μπορούμε ν' άπαγγείλουμε χωρίς λάθος όλόκληρη τή στροφή ή τίς στροφές του. Η σημασία τών ρυθμικών «μορφών» για τή μάθηση γνωρίζουμε από πείρα ότι είναι πολύ μεγάλη. Δύσκολοι κανόνες τής Γραμματικής ή του Συντακτικού άπομνημονεύονται εύκολα όταν διατυπωθούν μέ μέτρο.

ζ. Καί τό ν ό η μ α, μέ τήν έσωτερική άλληλουχία πού δίνει σέ μία σειρά παραστάσεων, τίς δίνει σέ συμπαγείς ένότητες (πολύ μεγαλύτερου πλάτους από 'κείνες πού σχηματίζονται μέ τίς ρυθμικές σχέσεις), και έτσι δυναμώνει τούς συνειρμούς και διευκολύνει τήν ανάπτυξη. Εύκολα άπομνημονεύουμε όλόκληρη σελίδα κειμένου, όταν έχουμε συλλάβει τό νόημα του περιεχομένου, ενώ αντίθετα πολύ δύσκολα διατη-

ρούμε στή μνήμη καί λίγες ακόμη γραμμές, όταν αποτελούνται από φράσεις χωρίς νόημα. Στή δεύτερη περίπτωση, ή άπουσία λογικού είρου μού έμποδίζει τή συγκρότηση «μορφών».

6. Ή σχέση τών συνειρμών μέ όλόκληρη τήν ψυχική μας κατάσταση

α. Κατά τήν ανάπλαση προτιμώνται (επιλέγονται καί προβάλλονται) εκείνες οί παραστάσεις πού έχουν περισσότερες καί στενότερες σχέσεις μέ τό θέμα ή τό αντίκειμενο τών σ κ έ ψ ε ω ν μας. Έτσι π.χ. όταν μέ άπασχολεί (ή λίγο πρίν μέ άπασχόλησε) τό ζήτημα τής ποικιλίας καί τής ταχύτητας τών συγκοινωνιακών μέσων πού έχει έφεύρει ο αιώνας μας, ή θέα ενός πελαργού άνασύρει στή συνείδησή μου τήν παράσταση του άεροπλάνου. Έάν πάλι αυτή τή στιγμή συζητώ μ' ένα γνώριμό μου γιά τή σοφή σκοπιμότητα πού ύπάρχει στόν κόσμο τών έμβιων όντων, ή ίδια έντύπωση άνακαλεί στή μνήμη μου μιά πληροφορία πού πρίν από πολύν καιρό διάβασα σ' ένα έπιστημονικό περιοδικό: ότι οί πελαργοί, τό χειμώνα πού φεύγουν γιά τά θερμά κλίματα, κουβαλούν στή ράχη τους μικρά άποδημητικά πουλιά, πού έτσι ταξιδεύουν ξεκούραστα, αλλά καί άποζημιώνουν τούς μεταφορείς άπαλλάσσοντάς τους από τά ένοχλητικά παράσιτα πού χώνονται στό δέρμα τους. Καί στίς δύο περιπτώσεις, από τούς συνειρμούς τής παράστασης του πελαργού μέ άλλες προτιμήθηκε εκείνος πού σχετίζεται άμεσότερα μέ τίς σκέψεις μου. Γιά τόν ίδιο λόγο ή (όπτική ή άκουστική) έντύπωση μιάς λέξης ξαναπλάθει όχι τήν ίδια αλλά διαφορετικές παραστάσεις, άνάλογα μέ τά συμφραζόμενα. Π.χ. άλλιώτικα έννοοϋμε τή λέξη «έργο» όταν τή διαβάζουμε μέσα σ' ένα βιβλίο Πειραματικής Φυσικής, άλλιώτικα όταν τή συναντοϋμε μέσα σέ μιάν οικονομική ή κοινωνιολογική πραγματεία, καί πάλι άλλιώτικα όταν τή βρίσκουμε μέσα σ' ένα μυθιστόρημα ή κριτικό δοκίμιο. Γιατί κάθε φορά προτιμώνται κατά τήν άνάπλαση οί συναφείς πρός τό θέμα συνειρμοί.

β. Στήν έπιλογή τών συνειρμών κατά τήν άνάπλαση παίζει επίσης ρόλο ή ψυχική διάθεση, τό ποιόν τών συναισθημάτων μας. Μεγαλύτερη επίδραση έχουν οί βίαιες συγκινήσεις. Ή όργή λ.χ. πού αισθάνομαι αυτή τή στιγμή έναντίον ενός προσώπου πού μου φέρθηκε βά-

ναυσα, ἐπιδρᾶ περιοριστικά στή ροή τῶν παραστασιῶν μου: ἀποκλείει τούς ἄλλους συνειρμούς καί ἀνοίγει τό δρόμο μόνο σ' ἐκεῖνες τίς παραστάσεις πού ἀναφέρονται στό ἐπεισόδιο καί στό πρόσωπο πού τό προκάλεσε – εἶμαι γιά πολλήν ὥρα αἰχμάλωτος τῆς ὀργῆς μου, ἀναθυμοῦμαι διαρκῶς πράγματα πού τήν τρέφουν.

γ. Ἡ ἐπιλογή τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται, τέλος, ἀπό τίς φανερές ἢ κρυφές ἐπιθυμίες, τά διαφέροντα καί τίς ὁρμές μας. Ὅσο καί νά προσπαθεῖ νά κρύψει τήν ἐπιθυμία του ὁ φίλος πού ἦρθε νά μᾶς ἐπισκεφθεῖ, συχνά τή μαντεύουμε ἀπό τά λόγια πού ἔρχονται κατ' ἐπανάληψη στό στόμα του. Ἀπό πείρα γνωρίζουμε πόσο ὄχι μόνο ὁ κύκλος, ἀλλά καί ἡ ἀνάπλαση τῶν παραστάσεων ἑνός ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπό τό εἶδος τῶν διαφερόντων του· μπροστά στό ἴδιο ἀντικείμενο (π.χ. τόν ξάστερο οὐρανό τῆ νύχτα) ἄλλες, ἐντελῶς διάφορες, παραστάσεις ξαναπλάθονται στή συνείδηση τοῦ γεωργοῦ, τοῦ ναυτικοῦ, τοῦ καλλιτέχνη. Δυνατή ἐπίσης εἶναι ἡ ἐπίδραση τῶν ὁρμῶν, τῆς πείνας, τοῦ φόβου κτλ., στήν πορεία τῶν παραστάσεων· ὅταν πεινοῦμε, ξαναπλάθουμε ἐπίμονα παραστάσεις φαγητῶν· ὅταν βαδίζουμε στά σκοτεινά, μέσα σέ δρόμους ἄγνωστους, κατέχουν τή συνείδησή μας παραστάσεις σκηνῶν τρόμου κ.ο.κ.

Γενικά, ἡ ἐπιλογή τῶν συνειρμῶν κατὰ τήν ἀνάπλαση τῶν παραστάσεων εἶναι συνάρτηση τῆς ὅλης ψυχικῆς μας κατάστασης, ὄχι μόνον ὅπως παρουσιάζεται τήν ὥρα πού γίνεται, ἀλλά καί ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπό τή φυσική μας ἰδιοσυγκρασία καί ἀπό τήν ἀτομική ἐμπειρία, τίς περιστάσεις τῆς ζωῆς μας. Ὀλόκληρη ἡ προσωπικότητα, μέ τίς ὁρμές καί τά διαφέροντά της, τίς συγκινήσεις καί τίς σκέψεις της, τούς πόθους καί τίς ἐπιδιώξεις της, ἀποκαλύπτεται στό πλῆθος καί στό εἶδος τῶν παραστάσεων πού δραστηριοποιοῦνται καί ἐπιβάλλονται κατὰ τήν ἀνάπλαση. Τοῦτο ἐξηγεῖ τήν ἐξαιρετική σημασία πού δίνει ἡ Ψυχοθεραπευτική στήν ἀνάλυση τῶν ἐπίμονων συνειρμῶν, ὅταν προσπαθεῖ νά διαγνώσει ἰδιορρυθμίες καί ἀνωμαλίες δύσκολων χαρακτήρων. Τό τί ἔρχεται ἀμέσως καί κατ' ἐπανάληψη στή μνήμη μας, ὅταν μᾶς δοθεῖ ἀπό τόν ψυχοθεραπευτή τό παράγγελμα νά κάνουμε ἐλεύθερη ἀνάπλαση παραστάσεων μέ ἀφετηρία ὀρισμένη λέξη ἢ εἰκόνα, μπορεῖ κάποτε νά ἀποκαλύψει περιπλοκές πού δέν τίς ὑποπτεύομαστε, γιατί εἶναι παραχωμένες στά βάθη τῆς συνείδησης ἀπό τά πρῶτα παιδικά μας χρόνια.

ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΦΑΝΤΑΣΙΑ

1. Ἡ φυσιολογική βάση τῆς μνήμης

Τὴν ἰκανότητα νὰ διατηροῦμε τίς ἐντυπώσεις μὲ τὴ μορφή παραστάσεων καὶ νὰ τίς ξαναπλάθουμε, ὀνομάζουμε μ ν ἡ μ η.

Πῶς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ διατήρηση καὶ ἡ ἀνάπλαση τῶν παραστάσεων;

Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ψυχικὲς εἰκόνες, μετὰ τὴν παύση τῶν ἐρεθισμῶν πού προκάλεσαν τὰ ἀντίστοιχα αἰσθήματα, δὲν ἐξαφανίζονται ἀλλὰ ἀφήνουν ἀπάνω στή φαιά οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου ἴχνη πού ὀνομάστηκαν μὲ τὴν ἑλληνικὴ λέξη ἐ γ γ ρ ἄ μ μ α τ α (R. Semon). Ποιὰ εἶναι ἡ φύση αὐτῶν τῶν ἐγγραμμάτων, καὶ πῶς εἶναι δυνατόν ἀπάνω στὴν περιορισμένη ἐπιφάνεια τῶν νευρικῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου νὰ ἀποθηκευτεῖ τόσο πλῆθος καὶ τέτοια ποικιλία παραστάσεων – ὅσες διατηρεῖ ἡ μνήμη τοῦ ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου – δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἐξηγήσουμε. Πρῶτος ὁ Πλάτων (μέσα στό διάλογό του «Θεαίτητος» 191 κ.π.) παρομοίωσε τὴν ψυχὴ μὲ «κῆρινον ἐκμαγεῖον», ὅπου χαράζονται οἱ ἐντυπώσεις, ὅπως – θὰ λέγαμε σήμερα – ἀποτυπώνεται ἡ φωνὴ ἀπάνω σὲ ἓνα φωνογραφικὸ δίσκο. Ὅπως οἴδηποτε, παρὰ τίς ἀνυπερβλητὲς δυσκολίες πού παρουσιάζει, ἄλλη ἐξήγηση φ ο υ σ ι ο λ ο γ ι κ ῆ τοῦ φαινομένου δὲν χωρεῖ.

Μετὰ τὴ νευρικὴ διέγερση πού προκαλεῖ τὴν ἐντύπωση, τὸ νευρικὸ σύστημα δὲ μένει στὴν ἴδια κατάσταση ὅπου ἦταν πρὶν ἀπὸ τὸν ἐρεθισμό – ἀλλοιώνεται ἐσωτερικά. Αὐτῆς τῆς μεταβολῆς τὰ ἴχνη τὰ διατηρεῖ ἐπὶ (ἀπροσδιόριστα) μακρὸ χρονικὸ διάστημα. Καὶ ὅταν δοθεῖ ἀφορμὴ (μὲ μιά νέα διέγερση), τὰ ἴχνη πού ἀντιπροσωπεύουν τίς παραστάσεις σὲ κατάσταση ἀναμονῆς γίνονται ἐνεργά, καὶ ἔτσι ξαναπλάθονται οἱ ἀντίστοιχες ψυχικὲς εἰκόνες. Ἐπειδὴ δὲ τὰ νευρικὰ κύτταρα τοῦ συστή-

ματος συνδέονται στενά τό ένα μέ τό άλλο, ή ενεργοποίηση τῶν «έγγραμμάτων» άπάνω σέ μερικά κύτταρα μεταδίνεται διαμέσου τῶν συνδέσεων καί στά ἴχνη πού ἔχουν χαραχτεῖ άπάνω σέ άλλα μέρη τῆς κυτταρικής ἐπιφάνειας, καί ἔτσι μιά παράσταση μπορεῖ νά ανασύρει πίσω της ὁλόκληρη σειρά άλλων (σύμφωνα μέ τόν γενικό νόμο τοῦ συνειρμοῦ, § 3 τοῦ κεφ. 8).

Ἐς σημειωθεῖ ὅτι ή ἐξήγηση αὐτή εἶναι ἀπλή ὑπόθεση, πού βέβαια δέ μᾶς ικανοποιεῖ ἐντελῶς (ὅπως ἄλλωστε καί πολλές ἄλλες ἐπιστημονικές ὑποθέσεις), ἀλλά μᾶς βοηθεῖ ν' ἀντιληφθοῦμε, μέ κάποιο τρόπο, τό φαινόμενο τῆς μνήμης ἀπό ἄποψη φυσιολογική. Ἡ μνήμη εἶναι γιά τήν Ψυχολογία, ὅπως καί γιά τή φιλοσοφική ἀνάλυση τῶν σχέσεων «σώματος» καί «ψυχῆς» (καθώς ἔδειξε μέ τό φημισμένο ἔργο του «Μνήμη καί Ὑλη» ὁ Γάλλος φιλόσοφος Henri Bergson 1859 - 1941), τό κατ' ἐξοχήν πρόβλημα.

2. Ἰδιότητες τῆς μνήμης

Ἡ μνήμη ἑνός ἀνθρώπου χαρακτηρίζεται καί βαθμολογεῖται:

α. Ἀπό τό β ἄ θ ο ς της, δηλαδή ἀπό τή βαθιά χάραξη τῶν «έγγραφῶν» της.

β. Ἀπό τή δ ι ἄ ρ κ ε ι α τῶν συντηρούμενων παραστάσεων.

γ. Ἀπό τήν π ι σ τ ὄ τ η τ ἄ της, δηλαδή ἀπό τήν ἀκρίβεια τῶν ἀναπλασσομένων παραστάσεων.

δ. Ἀπό τήν ἐ τ ο ι μ ὄ τ η τ ἄ της νά δραστηριοποιεῖ τοῦς συνειρμούς. Καί

ε. Ἀπό τό π λ ἄ τ ο ς της, τόν πλοῦτο καί τήν ποικιλία τῶν θησαυρισμάτων της.

Σπουδαιότερες εἶναι οἱ τρεῖς πρῶτες ιδιότητες· τούτων παράγωγες θεωροῦνται οἱ δύο τελευταῖες.

Ὅροι εὐνοϊκοί γιά τήν ἀπόκτηση καλῆς μνήμης εἶναι:

α. Ἡ ἔντονη π ρ ο σ ο χ ή, τό ζωηρό ἐ ν δ ι ἄ φ έ ρ ο ν καί ή καλή συναισθηματική δ ι ἄ θ ε σ η κατά τό σχηματισμό τῶν παραστάσεων.

β. Ἡ πολλαπλή σ ὄ ν δ ε σ η τῶν παραστάσεων μεταξύ τους· οἱ παραστάσεις πού ἔχουν ἀποκτήσει πολλαπλές σχέσεις μέσα σέ ἕνα συνειρμικά ὀργανωμένο σύνολο, διατηροῦνται περισσότερο καί ξαναπλάθονται εὐκολότερα· γιατί πηγαίνουμε πρὸς αὐτές ἀπό πολλούς δρόμους.

γ. Ἡ κατανόηση τοῦ περιεχομένου καί τῶν σχέσεων τῶν παραστάσεων πού θέλουμε νά συγκρατήσουμε.

δ. Ἡ ἄσκηση μέ ἐπιμελείς καί μεθοδικές ἐπαναλήψεις τῶν ὄσων μαθαίνουμε.

Ἡ μνήμη εἶναι ἀπό τίς ψυχικές λειτουργίες πού ἀναπτύσσονται καί ἀποδίνουν περισσότερο ὅταν γυμνάζονται ἀπό τήν τρυφερή ἡλικία.

3. Ἡ ἀπομνημόνευση

Μέ τρεῖς τρόπους ἀπομνημονεύουμε:

α. Μ η χ α ν ι κ ἄ. Δέν κατανοοῦμε δηλαδή τό περιεχόμενο καί τή λογική συνάρτηση, ἀλλά προσέχουμε καί συγκρατοῦμε τήν ἐξωτερική σχέση, τή σειρά τῶν παραστάσεων (μ ν ἤ μ η μ η χ α ν ι κ ἣ). Εἶναι φανερό ὅτι ὅσα ἀπομνημονεύουμε μέ αὐτό τόν τρόπο δέν διατηροῦνται ἐπί πολύ χρόνο καί, τό σπουδαιότερο, δέν μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν δημιουργικά ἀπ' αὐτόν πού τά ἔμαθε. Ἐπομένως, παρά τόν κόπο πού ἀπαιτεῖ, ἡ ἀπομνημόνευση τοῦ εἶδους τούτου εἶναι ὄχι μόνο ἐφήμερη, ἀλλά καί παθητική, «νεκρή».

β. Κ ρ ι τ ι κ ἄ. Ὅταν δηλαδή κατά τήν ἀπομνημόνευση προσέχουμε στό νόημα τῶν παραστάσεων καί τίς ὀργανώνουμε σέ «μορφές» ἀνάλογα μέ τίς λογικές σχέσεις τους (μ ν ἤ μ η κ ρ ι τ ι κ ἣ). Ἐτσι μόνο ἀπομνημονεύεται σταθερά π.χ. ἡ ἀπόδειξη ἑνός μαθηματικοῦ θεωρήματος ἢ ἕνα νομικό ἐπιχείρημα. Ἡ μάθηση μέ αὐτό τόν τρόπο εἶναι ἀσφαλής καί προπάντων γόνιμη, δημιουργική.

γ. Ἐνᾶς τρίτος τρόπος εἶναι νά βρίσκουμε, ἀνάμεσα στίς νέες παραστάσεις πού θέλουμε νά συγκρατήσουμε καί σέ παλαιές (εὐμνημόνευτες ἀπό τήν πολλή χρήση), δευτερεύουσες ἀλλά εὐκόλα ἀποτυπώσιμες ὁμοιότητες (μ ν ἤ μ η ἄ γ χ ἰ ν ο υ ς). Αὐτό λ.χ. γίνεται συνήθως κατά τήν ἀπομνημόνευση ἱστορικῶν χρονολογιῶν ἢ γεωγραφικῶν σχημάτων· τό σχῆμα τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου τό θυμούμαστε εὐκόλα, ὅταν τήν παρομοιάσουμε μέ ὑπόδημα· τό ἔτος πού κατακτήθηκε ἡ Κωνσταντινούπολη ἀπό τοὺς Φράγκους, 1204, ὅταν προσέξουμε ὅτι οἱ ἀριθμοί πηγαίνουν ἀνεβαίνοντας ἀπό τό 1 ἕως τό 4, μέ τή διαφορά ὅτι στή θέση τοῦ 3 βρίσκεται τό 0.

4. Ἡ ἀνάμνηση

Δέν εἶναι ὅλες οἱ μνημονικές παραστάσεις (ἢ συμπλέγματα παραστάσεων) ἀναμνήσεις. Ἄ ν α μ ν ῆ σ ε ι ς ὀνομάζουμε ἐκείνες πού τίς ἀ ν α γ ν ω ρ ῖ ζ ο υ μ ε ὡς γεγονότα τῆς δικῆς μας ζωῆς, ὡς προσωπικά δηλαδή βιώματα, καί μπορούμε λίγο ὡς πολύ νά τίς τ ο π ο θ ε τ ῆ σ ο υ μ ε σέ ὀρισμένη χρονική θέση μέσα στό παρελθόν μας. Πολλά περιστατικά τοῦ τελευταίου μεγάλου πολέμου διατηρῶ στή μνήμη μου· ξεχωρίζω ὅμως ὅσα ὁ ἴδιος ἔζησα, τίς πρώτες λ.χ. ἡμέρες τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ ἐχθροῦ στήν ἀνύποπτη χώρα μας, ἀπό 'κεῖνα πού μοῦ διηγῆθηκαν οἱ γνώριμοί μου ἢ διάβασα ἀργότερα σέ δημοσιευμένα βιβλία. Τά πρώτα ἔχουν ἕναν ἐντελῶς ἰδιαίτερο χαρακτήρα· εἶναι κατά εἰδικό τρόπο «δικά μου βιώματα», ὅσο καί νά μέ ἐντυπωσίασαν, νά ἐπηρέασαν τίς σκέψεις καί τά συναισθήματά μου τά δεύτερα. Ἐκεῖνα λοιπόν εἶναι ἀναμνήσεις, αὐτά ὄχι.

Τό πρόβλημα πού θέτουν στόν ψυχολόγο οἱ ἀναμνήσεις, εἶναι διπλό: α. Πῶς ἀ ν α γ ν ω ρ ῖ ζ ε τ α ἰ μιά ἀνακαλούμενη στή συνείδηση παράσταση (ἢ σύμπλεγμα παραστάσεων) ὅτι ἀνήκει στήν προσωπική μας ἱστορία; Καί β. Πῶς τ ο π ο θ ε τ ε ῖ τ α ἰ μέσα στό πλαίσιο τοῦ παρελθόντος; Οἱ νόμοι τοῦ συνειρμοῦ καί τῆς ἀνάπλασης δέν ἐξηγοῦν ἐπαρκῶς οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο.

Ἦς πρὸς τό πρῶτο ζήτημα, οἱ γνώμες τῶν εἰδικῶν διχάζονται. Ἄλλοι δέχονται ὅτι οἱ ἀναμνήσεις διαφοροποιοῦνται ἀπό τό ἄλλο μνημονικό ὄντο μέ μίαν ἰδιαίτερη σ υ ν α ἰ σ θ ῆ μ α τ ἰ κ ῆ ν ἀπόχρωση, ἕναν τόνο ο ἰ κ ε ἰ ὶ τ ῆ τ α ς πού τίς χαρακτηρίζει. (Ἔτσι λ.χ. ἀναγνωρίζουμε ἕνα πρόσωπο πού συναντοῦμε στό δρόμο μέσα σέ πλῆθος ἄλλων ὡς ἕνα παλαιό μας γνώριμο, χωρίς νά μπορούμε νά θυμηθοῦμε τό ὄνομά του ἢ τίς σχέσεις πού εἶχαμε ἄλλοτε μαζί του). Ἄλλοι πάλι ὑποστηρίζουν, ὅτι ἡ ἀναγνώριση εἶναι ἀποτέλεσμα πρόσθετης ἐπεξεργασίας τῶν παραστάσεων, προϊόν τῆς κ ρ ἰ τ ἰ κ ῆ ς λειτουργίας τῆς συνείδησης· αὐτή ἀνακαλύπτει ὅτι ὀρισμένη παράσταση (ἢ σύμπλεγμα παραστάσεων) βρίσκεται σέ ὀργανική ἀλληλουχία μέ ὅ,τι ἀποτελεῖ τόν κόσμο τῆς προσωπικῆς μας ἐμπειρίας καί πρέπει ὡς δικό μας βίωμα νά διαχωριστεῖ ἀπό τίς ἄλλες πού δέν ἔχουν αὐτή τή σχέση μαζί μας. Τό ὀρθότερο εἶναι νά ὑποθέσουμε ὅτι γιά τή διαφοροποίηση τῶν ἀναμνήσεων ἀπό τίς ἄλλες ἀπλῶς μνημονικές παραστάσεις ἀπαιτοῦνται καί τά

δύο στοιχεία που κακώς χωρίζονται από τους θεωρητικούς: η συναισθηματική αποδοχή και η κριτική απόφαση. Η μία συμπληρώνει και στηρίζει την άλλη.

Όσο για την ένταξη μιας ανάμνησης μέσα στο χρόνο του παρελθόντος μας, φαίνεται ότι τούτο κατορθώνεται με μεγάλην ακρίβεια (χωρίς όμως και ν' αποκλείονται τά λάθη, όταν τά περιστατικά είναι πολύ παλαιά) με την τοποθέτησή της ανάμεσα σε άλλες που λαμβάνονται ως χρονικά όροσημα. Σημεία προσανατολισμού της μνήμης μας στά περασμένα είναι οι αναμνήσεις χαρακτηριστικών γεγονότων της ζωής μας, που αποτελούν κατά κάποιο τρόπο τούς μεγάλους σταθμούς της προσωπικής μας ιστορίας. Και επειδή αυτά εύκολα χρονολογούνται, μπορούμε ανάλογα με τή διαισθητικά ή κριτικά ύπολογιζόμενη ά π ό σ τ α σ η νά προσδιορίζουμε χρονικά τίς άλλες μας αναμνήσεις.

Άς σημειωθεί ακόμη, ότι αναγνώριση και τοποθέτηση στο χρόνο ενός βιώματος συνήθως γίνονται ταυτόχρονα (χωρίς ή με κάποια προσπάθεια). Τότε ή ανάμνηση είναι πλήρης. Όχι σπάνια όμως αναγνωρίζουμε άμέσως μία παράσταση (ή σύμπλεγμα παραστάσεων) ως γεγονός της δικής μας ζωής, αλλά άδυνατούμε νά προσδιορίσουμε με βεβαιότητα τή θέση της μέσα στο χρόνο του παρελθόντος μας. Έχουμε δηλαδή ανάμνηση άτελή.

5. Άσθένειες τής μνήμης

Παθολογικές άνωμαλίες τής μνήμης είναι ή ά μ ν η σ ί α, ή ύ π ε ρ μ ν η σ ί α και ή π α ρ α μ ν η σ ί α.

Όσοι πάσχουν από ά μ ν η σ ί α δέν έχουν πλέον τήν ίκανότητα νά διατηρούν και νά ξαναπλάθουν παραστάσεις. Η άμνησία είναι άλλοτε κ α θ ο λ ι κ ή, όποτε λησμονούνται τά πάντα· και άλλοτε μ ε ρ ι κ ή· τότε από τή συνείδηση εξαφανίζονται τά μνημονικά άποκτήματα όρισμένης μόνο περιόδου τής ζωής. Ό π ι σ θ ο χ ω ρ η τ ι κ ή λέγεται ή άμνησία, όταν στήν άρχή λησμονούνται πρόσφατες έντυπώσεις και έπειτα σιγά - σιγά ή λήθη άπλώνεται σε όλο τό παρελθόν, έως τίς παλαιότερες αναμνήσεις· και π ρ ο χ ω ρ η τ ι κ ή, όταν ό άρρωστος παύει από τή στιγμή τής προσβολής του νά διατηρεί και νά ξαναπλάθει τίς παραστάσεις του, θυμάται όμως όσα είχε ζήσει και μάθει πριν από

τό ατύχημά του. Ὑπάρχουν ἀμνησίες π α ρ ο δ ι κ έ ς, ὅπως λ.χ. συμβαίνει στίς περιπτώσεις τῆς βαθιάς μέθης καί τῆς ἐπιληψίας, καί ἀμνησίες π ε ρ ι ο δ ι κ έ ς· σ' αὐτές ἡ μνήμη ἐξαφανίζεται κατὰ χρονικά διαστήματα, ἀλλά ξαναγυρίζει πάλι. Βαρύτατη μορφή ἀμνησίας εἶναι ἐκείνη ὅπου ὁ ἄρρωστος χάνει τή δύναμη ὄχι μόνο νά ξαναπλάθει τίς παλαιές παραστάσεις του, ἀλλά καί νά διατηρεῖ νέες.

Ἐ π ε ρ μ η σ ί α λέγεται ἡ πολύ μεγαλύτερη ἀπό τή συνηθισμένη ἰκανότητα ν' ἀναπολεῖ κανεῖς παλαιές καί ἀπό καιρό σθησιμένες ἀναμνήσεις. Τό φαινόμενο παρατηρεῖται συχνά στούς ἐτοιμοθάνατους· ξαναπλάθουν μέ ἐκπληκτικές λεπτομέρειες παραστάσεις σκηνῶν τῆς παιδικῆς τους ζωῆς, λησμονημένες τόσα χρόνια ἀπό τούς ἴδιους. Ἀναφέρεται τό περιστατικό νεαρῆς γυναίκας, ἄρρωστης ἀπό νευρικό πυρετό, πού ἄρχισε ξαφνικά νά ἀπαγγέλλει ἑλληνικές, λατινικές καί ἐβραϊκές φράσεις, ἐνῶ ἦταν ἀπαίδευτη. Ἡ ἔρευνα ἔδειξε ὅτι σέ μικρήν ἡλικία ἡ ἄρρωστη ἦταν ὑπηρετρία στό σπίτι Ἰγγλου πάστορα· πού συνήθιζε νά ἀπαγγέλλει μεγαλόφωνα διάφορα ρητά τῆς Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης καί τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας· οἱ παραστάσεις ἐκεῖνες εἶχαν χαραχτεῖ βαθιά στή συνείδηση τῆς μικρῆς ὑπηρετρίας, καί τό περίεργο ἦταν ὅτι μέ τό νευρικό πυρετό ἀναζωπυρώθηκαν καί ξαναπλάστηκαν, ἐνῶ στό μεταξύ εἶχαν λησμονηθεῖ.

Π α ρ α μ ν η σ ί α εἶναι ἡ ψευδῆς ἀνάμνηση. Διακρίνονται δύο μορφές της. Στήν πρώτη δέν ἀναγνωρίζεται ἡ ἡλικία τῶν παραστάσεων καί οἱ παλαιές θεωροῦνται πρόσφατες. Ὁ μέγας Σουηδός φυδιοσίφης Carl von Linné (1707 - 1778) σέ προχωρημένη ἡλικία δέν ἀναγνώριζε πιά τά συγγράμματά του καί τά διάβαζε μέ θαυμασμό σάν ξένα. Στή δεύτερη μορφή συμβαίνει τό ἀντίθετο: ὁ ἄρρωστος νομίζει ὅτι ἔχει ἄλλοτε γνωρίσει πρόσωπα καί πράγματα πού τώρα τά βλέπει ἡ τά πληροφορεῖται γιά πρώτη φορά. Ἡ σύγχυση εἶναι μεγαλύτερη στίς ἀναμνήσεις· γεγονότα πού τά διάβασε ἡ τά ἄκουσε, ὁ ἄρρωστος τά θεωρεῖ δικά του βιώματα. Παραλλαγή τῆς μορφῆς αὐτῆς εἶναι ἡ λεγόμενη κ ρ υ π τ ο μ ν η σ ί α· ὅσοι πάσχουν ἀπ' αὐτήν παίρνουν γιά δικές τους τίς σκέψεις πού ἄλλοι τούς ἔχουν ἀνακοινώσει.

Οἱ ἀνωμαλίες τῆς μνήμης ὀφείλονται σέ παθολογικές ἀλλοιώσεις ὀρισμένων ζωνῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἀπό διάφορες νόσους καί τραύματα ἡ ἀπό κατάχρηση ἀλκοολικῶν ποτῶν καί ναρκωτικῶν.

6. Ἡ ἀξία τῆς μνήμης

Ἡ ἀξία τῆς μνήμης εἶναι γιὰ τὴ ζωὴ μας πολὺ μεγάλη. Χωρὶς αὐτὴν θὰ ἦταν ἀδύνατη ὄχι μόνον ἡ διαπαιδαγώγηση καὶ ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ στοιχειώδης γνώση τοῦ κόσμου τῶν ἀντικειμένων. Σὲ κάθε ἀντίληψη οἱ ἄμεσες ἐντυπώσεις πλουτίζονται μὲ συγγενεῖς παραστάσεις πού διατηροῦνται μέσα στὴ συνείδηση χάρις στὴ μνημονικὴ μας ἰκανότητα. Μὲ τίς παραστάσεις αὐτές τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἀποκτοῦν τὴ σημασίαν τους. Ἔτσι π.χ. στοὺς ἀτμούς πού ἀναδίνονται «βλέπουμε» ὅτι τὸ φαγητὸ μέσα στὴ χύτρα πού ξεσκεπάσαμε εἶναι ἀκόμα ζεστό· «ἀκοῦμε» στὴ φωνὴ τοῦ κραυγαλέου γείτονά μας ὅτι εἶναι ὀξύθυμος· «διαβάζουμε» στό πρόσωπο τοῦ ἄρρωστου γονιοῦ μας ὅτι εἶναι ἀπελπισμένος κ.ο.κ. Στὶς περιπτώσεις αὐτές ἡ μνήμη συμπληρώνει καὶ καθοδηγεῖ τίς αἰσθήσεις, καὶ ἔτσι ἐννοοῦμε.

Μὲ τὴ μνήμη ἀποθησαυρίζονται καὶ προσφέρονται, ὅταν ἔχουμε τὴν ἀνάγκη τους, τὰ διδάγματα τῆς πείρας (ἢ μάθησις), καὶ μὲ τὴν πείρα ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἰκανὸς νὰ ἀντιδρᾷ εὐστοχα ὄχι μόνον στὶς ἴδιες, ἀλλὰ καὶ σὲ νέες καταστάσεις τῆς ζωῆς. Ἐνα ὄν χωρὶς μνήμη δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει πείρα. Τὸ κάθε νέο ἀντικείμενο, τὸ κάθε νέο γεγονὸς θὰ ἔμενε ὡς ψυχικὴ εἰκόνα ἀπομονωμένο μέσα στὴ συνείδησή του καὶ μόνον γιὰ μίαν στιγμὴ, ὅσο δηλαδή θὰ διακοῦσε ἡ ἐντύπωσή του· μόλις ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα, θὰ ἐξαφανιζόταν ἀμέσως κάθε ἴχνος ἀπὸ τὴν παράστασή του. Μπροστὰ στό ἴδιο ἀντικείμενο ἢ γεγονὸς, τὸ ὄν χωρὶς μνήμη θὰ στεκόταν ἐκπληκτο καὶ ἀμήχανο, γιατί θὰ νόμιζε ὅτι τώρα μόνον τὸ βλέπει γιὰ πρώτη φορά. Τέτοιος δὲν εἶναι ὁ φυσικὸς κόσμος καὶ γι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ κατώτατα στὴν κλίμακα τῆς ζωῆς ὄντα, γιατί καὶ αὐτὰ ἔχουν στοιχειώδη μνήμη. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸ κάθε πρᾶγμα δὲν εἶναι ποτέ ἀπλὴ ἐντύπωση· πάντα συνυπάρχουν μὲ αὐτὴν παραστάσεις ἀπὸ προηγούμενη ἀντίληψη, καὶ προπᾶντων ἀναμνήσεις· κάθε γεγονὸς φέρνει στὴ μνήμη του πολλὰ ἄλλα, ἀναδεύει καὶ δραστηριοποιεῖ τὰ βιώματά του.

Ὁ κόσμος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κόσμος ὄχι «γυμνῶν πραγμάτων», ἀλλὰ σ η μ ε ί ν καὶ σ υ μ β ὀ λ ν, εἰκόνων δηλαδή ψυχικῶν φορτισμένων μὲ σημασία. Τὸ μάρμαρο πού σκεπάζει τὸ χῶμα τοῦ τάφου, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα σκληρὸ καὶ ἄσπρο «πράγμα», ἀλλὰ τὸ μνη-

μείο ενός γνωστού ή άγνωστου νεκρού· ή φωτογραφία δέν είναι άπλώς ένα σύνολο από «έγχρωμα στίγματα» σέ όρισμένη διάταξη, αλλά ή εικόνα ενός φίλου· ό ήχος τής καμπάνας δέν είναι άπλως έντύπωση από ένα δονούμενο στόν άέρα «μετάλλινο άντικείμενο», αλλά, ανάλογα μέ τήν ένταση καί τό ρυθμό του, πρόσκληση έορτινή ή πένθιμη άνακοίνωση κ.ο.κ. Σημεία καί σύμβολα γίνονται γιά μάς τά άντικείμενα όχι μέ τά αίσθήματα πού προκαλούν, αλλά μέ τίς παραστάσεις πού ξαναπλάθονται μέσα μας από τίς έντυπώσεις τους, όχι λοιπόν μέ τήν αίσθηση αλλά μέ τή μνήμη.

Πόσο φτωχός καί χαώδης γίνεται ό ψυχικός βίος χωρίς τή μνήμη, τό δείχνουν οι παθολογικές περιπτώσεις όπου ή μνημονική ίκανότητα ελαττώνεται ή παρουσιάζει χάσματα από άρρώστια ή γερατειά. Τότε βλέπει κανείς καί άκούει, αλλά, έπειδή δέ θυμάται, συμπεριφέρεται σάν ήλίθιος. Γενικά, ή νοημοσύνη έχει στενότατη σχέση μέ τή μνήμη. Καί μπορεί βέβαια νά παρουσιαστεί περίπτωση δυνατής μνήμης μαζί μέ χαωλή κρίση, ποτέ όμως εύφυια μέ μνήμη άνάπηρη.

7. Τό έργο τής φαντασίας

Απέναντι στίς παραστάσεις της ή συνείδηση έχει τή δύναμη νά ενεργεί διαμορφωτικά μέ δική της πρωτοβουλία καί νά τίς μετασχηματίζει σέ νέα πλάσματα. Δ ι α σ π ᾶ τίς ψυχικές εικόνες στά συστατικούς στοιχεία καί ύστερα ἀ ν α σ υ γ κ ρ ο τ ε ῖ αὐτά τά στοιχεία σέ νέες μορφές, διαφορετικές από εκείνες πού εἶχεν άρχικά άντιληφθεῖ μέ τίς αίσθήσεις. Αὐτή τή λειτουργία, τή διαφορετική από τή μνήμη (ως πρὸς τό πρόγραμμα καί τό έργο της), τήν ονομάζουμε φ α ν τ α σ ί α, καί τά προϊόντα της παραστάσεις φανταστικές.

Οί φανταστικές παραστάσεις, συγκρινόμενες μέ τίς μνημονικές ως πρὸς τήν «ύλη», δηλαδή ως πρὸς τό περιεχόμενό τους, δέν παρουσιάζουν τίποτα τό νέο. Τό νέο σ' αὐτές είναι ή «μορφή», δηλαδή ό πρωτότυπος καί άγνωστος από τήν προηγούμενη πείρα τρόπος πού συνδυάστηκαν στοιχεία μνημονικῶν παραστάσεων, γιά ν' άποτελέσουν νέες ψυχικές εικόνες. Στήν ἀ ν α μ ό ρ φ ω σ η λοιπόν τοῦ έποπτικοῦ ύλικού, τοῦ άποθησαυρισμένου στή συνείδηση, έγκείται ή δ η μ ι ο υ ρ γ ι κ ῆ έέργεια τής φαντασίας.

8. Εἶδη φαντασίας

Ἡ φαντασία ἄλλοτε διεγείρεται καί κατευθύνεται ἀπὸ τὴ θέλησή μας καί ὁδηγεῖται ἀπ' αὐτὴν πρὸς ὀρισμένη κατεύθυνση (ὅπως π.χ. συμβαίνει στὶς καλὲς τέχνες, στὶς ἐπιστῆμες κ.τ.λ.) καί λέγεται σ κ ὀ π ι μ η· καί ἄλλοτε λειτουργεῖ ἐλεύθερα χωρὶς τὴ συνειδητὴ μας προαίρεση (π.χ. στὰ ὄνειρα καί στὰ ὄνειροπολήματα) καί λέγεται α ὕ θ ὀ ρ μ η τ η.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπο πού ἐργάζεται, ἡ φαντασία εἶναι:

α. Π ρ ο σ θ ε τ ι κ ῆ· ὅταν σέ ὀρισμένο σύμπλεγμα παραστάσεων προσθέτει στοιχεῖα πού δέν τοὺς ἀνήκουν.

β. Ἀ φ α ι ρ ε τ ι κ ῆ· ὅταν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τίς παραστάσεις πού ἐπεξεργάζεται ὀρισμένα στοιχεῖα τοὺς καί τίς ἀπλουστεύει.

γ. Σ υ ν δ υ α σ τ ι κ ῆ· ὅταν ἄλλα στοιχεῖα ἀφαιρεῖ καί ἄλλα προσθέτει, γιὰ νά φτάσει σέ ριζικά νέα μορφώματα.

Κατ' ἐξοχὴν δημιουργικὴ εἶναι ἡ σκόπιμη καί συνδυαστικὴ φαντασία.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γλύπτες τοῦ 4ου αἰ., γιὰ νά εἰκονίσουν τὸν τέλειο τύπο τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, συνδύαζαν ὄγκους καί γραμμὲς τοῦ ἀνδρικοῦ μέ πλαστικά στοιχεῖα τοῦ γυναικείου σώματος κι ἔτσι κατόρθωναν νά δημιουργήσουν μορφές πού ἰσορροποῦσαν τὴν ἀνδρική δύναμη καί λιτότητα μέ τὴ γυναικεῖα κομψότητα καί χάρη. Ἡ φαντασία τοὺς λοιπὸν ἐργαζότανε συνδυαστικά.

Κατ' ἐξοχὴν ἀφαιρετικὴ εἶναι ἡ φαντασία τοῦ γεωμέτρη· αὐτός, γιὰ νά μελετήσει τίς καθαρὲς σχέσεις τῶν γραμμῶν, τῶν ἐπιφανειῶν καί τῶν ὀγκῶν, ἀφαιρεῖ μέ τὴ φαντασία του ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα τὰ στοιχεῖα πού δέν ἐνδιαφέρουν τὴν ἐπιστῆμην του.

Μέ τὴν προσθετικὴ φαντασία ἐργάζεται ὁ ἀρχαιολόγος, πού προσπαθεῖ νά συμπληρώσει νοερά τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου μνημείου πού ξέσκαψε, γιὰ νά ἐξακριβώσῃ τὸν προορισμὸ του καί νὰ τὸ ἀποκαταστήσῃ στὴν πλήρη μορφή του. Ἡ κατανόηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος βρίσκει στὴν προσθετικὴ φαντασία ἓνα πολύτιμο βοήθῃ· μέ γνωστὰ ἀπὸ τὸ παρὸν στοιχεῖα συμπληρώνουμε καί φωτίζουμε καταστάσεις καί περιστατικά παλαιῶν χρόνων, γιὰ τὰ ὅποια μᾶς σύθηκαν ἀνεπαρκεῖς εἰδήσεις.

9. Ἡ ἐξέλιξη τῆς φαντασίας

Ἡ αὐθόρμητη καὶ ἐλεύθερη φαντασία (συνηθέστερη μορφή τῆς τῶ ὄνειρο-πόλημα) ἀναπτύσσεται στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν τρυφερή του ἡλικία σέ συνάρτηση μὲ τὸ π α ι χ ν ἰ δ ι. Πολὺ νωρὶς, περίπου ἀπὸ τὸ 3ο ἔτος τῆς ζωῆς, ἀρχίζει στὰ παιχνίδια ἡ δ ρ α μ α τ ι κ ῆ ἄ π ο μ ἰ μ ῆ σ η σκηνῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Στὸ «θέατρο» τοῦτο, τὸ ἴδιο τὸ παιδί καὶ τὰ ἀντικείμενα πού μεταχειρίζεται γιὰ τὴν «παράσταση», εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν πραγματικὴ τους ὑπόσταση: ἓνα κοινὸ καλάμι γίνεται ἄλογο, τὸ σκαμνὶ ἄρμα, ἓνα κομμάτι χοντρὸ σύρμα ὄπλο, ἡ ἄρρωστη κούκλα τοποθετεῖται μὲ μύριες προφυλάξεις στὸ ξύλινο κουτί, τὸ κρεβατάκι τῆς, καλεῖται ὁ «γιατρός» πού μιλεῖ ἀόρατος κ.ο.κ.

Σ' ἓνα μεταγενέστερο στάδιο τὸ παιδί πού παίζει μπαίνει στὸ κέντρο τῶν φανταστικῶν παραστάσεών του: εἶναι ὁ «στρατιώτης» πού πολεμáει, ὁ «τεχνίτης» πού μαστορεύει, ἡ «ἀρχόντισσα» πού δέχεται ἐπισκέψεις, ἡ «μαγεύτρια» πού ἔτοιμάζει τὸ φαγητὸ κ.ο.κ. Εἶναι φανερὸ ὅτι μέσα στὸν πλάσματικό κόσμο τῶν παιχνιδιῶν του προγυμνάζεται τὰ τώρα σέ τρόπους ἐνέργειας πού θὰ τοῦ χρειαστοῦν στὴν ἔπειτα ζωὴ του.

Ὅσο προχωρεῖ ἡ ἡλικία, τὰ νέα ἐνδιαφέροντα καὶ οἱ ὑποχρεωτικὲς ἀσχολίες (μαθητεία στὸ σχολεῖο, βοήθεια στὸ νοικοκύρεμα τοῦ σπιτιοῦ κτλ.) περιορίζουν τὸ χρόνο καὶ τὸν κύκλο τῶν παιχνιδιῶν. Οἱ τάσεις ὅμως, οἱ κλίσεις καὶ οἱ ἐπιθυμίες, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν τὰ μέσα καὶ τίς εὐκαιρίες νὰ ἰκανοποιηθοῦν στὸν πραγματικό, ζητοῦν καὶ βρίσκουν διέξοδο στὸν κόσμο τῆς φαντασίας. Ἔτσι γεννιέται τὸ ὄ ν ε ἰ ρ ο π ὄ λ η μ α, πού κατὰ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία φτάνει στὴν ἀκμὴ του. Ὁ ἔφηβος ἔχει ζωηρὴ, τολμηρὴ, γόνιμη φαντασία. Μὲ αὐτὴν δημιουργεῖ μιὰ δευτέρη, πλάσματικὴ ζωὴ, ὅπου ὁ ἴδιος πάντοτε παίζει τὸν κύριο καὶ πῶ δύσκολο ρόλο. Φαντάζεται ἐπικίνδυνες περιπέτειες πού καταλήγουν σέ θριαμβευτικὲς νίκες ἢ σέ δεινὲς συμφορὲς. Κίνητρο τῆς μυθικῆς αὐτῆς δημιουργίας εἶναι ἡ ἀνάγκη πού αἰσθάνεται νὰ διακριθεῖ καὶ (μὲ τὸ θρίαμβο ἢ τὴ συντριβὴ του) νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν ἐκτίμηση ἢ στὴ συμπάθεια τῶν γονέων, τῶν συντρόφων του, ὁλόκληρης – ἂν εἶναι δυνατόν – τῆς κοινωνίας.

Ἐπειδὴ εἶναι φραγμένοι ἀκόμη ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀληθινὴ δράση, ἡ ἀνυπόμονη ψυχὴ τοῦ νέου βρίσκει καταφύγιο στὴ φαντασία. Εἶναι, κατὰ τὸ στάδιο τοῦτο τῆς ζωῆς, τόσο δυσανάλογες οἱ ἐπιθυμίες καὶ οἱ φιλοδοξίες τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τίς πραγματικὲς του δυνάμεις, ὥστε μόνον ἡ φαντασία μὲ τοὺς μύθους τῆς (τὰ «ὄνειρα τῆς ἡμέρας») μπορεῖ ν' ἀποκαταστήσει (ἄλλοτε περισσότερο καὶ ἄλλοτε λιγότερο) τὴν ἐσωτερικὴ ἰσορροπία καὶ γαλήνη.

Στὴν ὠριμὴ ἡλικία ἡ φαντασία χαλιναγωγεῖται καὶ κατευθύνεται σκόπιμα στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Τὴν ἐλεύθερη φαντασία ἐξακολουθεῖ νὰ καλλιεργεῖ, μὲ βαθύτερα πλέον ἐλατήρια καὶ ἀνώτερες μορφές ἐκδήλωσης, ὁ καλλιτέχνης· εἰδικότερα ὁ ποιητής.

10. Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας

Πιστεύεται συνήθως, ὅτι ἡ φαντασία ἔχει τόν κύριο λόγο μόνο στίς λεγόμενες καλές τέχνες. Ἐναμφισβήτητα ὁ ζωγράφος, ὁ γλύπτης, ὁ ἀρχιτέκτων, ὁ μυθιστοριογράφος, ὁ ποιητής, ὁ θεατρικός συγγραφέας μέ τή φαντασία δημιουργοῦν τά ἔργα τους· τήν ὕλη τους τήν προμηθεύονται μέ τήν παρατήρηση ἀπό τή φυσική καί κοινωνική πραγματικότητα, τή μορφή ὁμως στά ἔργα τους τή δίνει ἡ ἔμπνευση, δηλαδή ἡ φαντασία. Ἄλλά δέν εἶναι μόνο στίς καλές τέχνες ἀπαραίτητη ἡ ζωηρή καί γόνιμη φαντασία· καί τά μεγάλα ἐπιστημονικά ἔργα, οἱ «ὑποθέσεις» πού ἐρμηνεύουν τά φαινόμενα τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς, προϋποθέτουν πλούσια καί τολμηρή φαντασία. Ἡ ἀπλή παρατήρηση δέν ἀρκεῖ· πρέπει νά συναρμολογηθοῦν καί νά ὀργανωθοῦν, νά συμπληρωθοῦν καί νά ἐπεκταθοῦν τά δεδομένα τῆς σέ μεγάλες συνθέσεις («θεωρίες»), γιά νά φωτιστοῦν μέ τό φῶς τῆς ἔλλογης ἐρμηνείας τά γεγονότα, καί οἱ συνθέσεις αὐτές κατασκευάζονται ὄχι μόνο μέ τήν κρίση ἀλλά καί μέ τήν ἐπινοητική φαντασία.

Μεγάλη ἐπίσης εἶναι ἡ ἀξία τῆς φαντασίας στόν πρακτικό βίο. Ὁ ἔμπορος, ὁ ἐπαγγελματίας, ὁ τεχνίτης μέ τή φαντασία καταστρώνουν τό πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν τους καί ἐπινοοῦν τά μέσα πού θά τοῦς φέρουν ἀσφαλέστερα καί γρηγορότερα στούς σκοπούς των. Βέβαια ἡ βάσανος τῶν σχεδίων καί ἡ ὀριστική ἐκλογή ἐκείνου πού τελικά θά προτιμηθεῖ, γίνεται μέ τήν κ ρ ί σ η. Ἡ φαντασία ὁμως, προεκτείνοντας καί συμπληρώνοντας τά δεδομένα τῆς πείρας, πλάθει τό πλῆθος τῶν πιθανῶν συνδυασμῶν πού ὀδηγοῦν στό στόχο, καί πού θά κληθεῖ ὁ κριτικός στοχασμός νά τοῦς ἀποτιμήσει σωστά, γιά νά δοθεῖ στό πρόβλημα ἡ καλύτερη λύση. Ὅσο λοιπόν πιά γόνιμη εἶναι ἡ φαντασία, τόσο ὁ ἀριθμός καί ἡ ποικιλία τῶν συνδυασμῶν εἶναι μεγαλύτερη, ἐπομένως τόσο περισσότερο διευκολύνεται καί κατευθύνεται ἡ κρίση στήν ἐπιλογή τῆς. Πολλές φορές ἡ ἀποτυχία ὀφείλεται ὄχι στήν ἀνεπάρκεια τῆς κρίσης, ἀλλά στή στεριότητα τῆς φαντασίας. Στούς ἀνθρώπους μέ φτωχή φαντασία, τῆς δράσης ὁ ὀρίζων εἶναι πολύ στενός καί ἐπομένως οἱ πιθανότητες τῆς ἐπιτυχίας περιορισμένες.

Τό ποιόν καί ἡ δύναμη τῆς φαντασίας ἀνήκουν στά φυσικά κεφάλαια τοῦ ἀνθρώπου· ἡ καλή ἀγωγή μπορεῖ νά τά ἀξιοποιήσει περισσότερο, ὄχι καί νά ἀναπληρώσει τίς ἐλλείψεις τους.

Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

1. Χώρος και χρόνος

Στή γλώσσα του κοινού νου τὰ αντικείμενα, γιά τή συνείδηση πού αντιλαμβάνεται, είναι ἡ π ρ ά γ μ α τ α (π.χ. τό τραπέζι, ἡ στέγη, τό δέντρο· ἀκόμα καί τὰ σώματα ζώων καί ἀνθρώπων) ἢ γ ε γ ο ν ό τ α (ἡ βροντή, ὁ περίπατος, μιὰ ἐμπορική ἢ πολεμική ἐπιχείρηση κ.τ.λ.). Τά πράγματα μᾶς δίνουν ἀναπότρεπτα τήν ἐντύπωση ὅτι κατέχουν ὀρισμένο χ ῶ ρ ο, ἔχουν δηλαδή μῆκος, πλάτος καί πάχος (ἢ ὕψος)· τὰ γεγονότα ὅτι ἀπλώνονται (καλύτερα: ξετυλίγονται) σέ ὀρισμένο χ ρ ό ν ο, ἔχουν δηλαδή διάρκεια· ἀρχή καί τέλος. Πράγματα πού δέν κατέχουν ὀπωσδήποτε χῶρο καί γεγονότα χωρίς καθόλου διάρκεια εἶναι κάτι πού δέν μπορούμε νά τό ἀντιληφθοῦμε, ἀκόμη καί νά τό φανταστοῦμε. Χῶρος καί χρόνος εἶναι βασικά καί ἀναφαίρετα πλαίσια τῆς συνείδησης πού αντιλαμβάνεται, σύμφυτα μέ τή λειτουργία της.

Πῶς ἄραγε σχηματίζεται ἡ ἀντίληψη τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου;

2. Ἡ ἀντίληψη τῆς ἐπιφάνειας

Στό θέμα τοῦ χώρου πρέπει νά διακρίνουμε δύο ζητήματα: α. τήν ἀντίληψη τῆς ἐ π ι φ ἄ ν ε ι α ς (τῶν δύο διαστάσεων: μήκους καί πλάτους) καί β. τήν ἀντίληψη τοῦ β ἄ θ ο υ ς ἢ τῆς ἀπόστασης (τῆς τρίτης διάστασης), γιατί τό καθένα παρουσιάζει ἰδιαίτερες δυσκολίες.

Ὀπτικοί ἐρεθισμοί, σέ μεγάλο ἀριθμό, ὅταν ἐπιδρῶν ταυτόχρονα πάναν στά μάτια μας, προκαλοῦν μιάν ἐντύπωση χαρακτηριστικά διάφορη ἀπό ἴκείνην πού ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα οἱ ἀκουστικοί ἐρεθισμοί.

Όσαδήποτε και όποιαδήποτε ήχητικά κύματα κι αν διεγείρουν τό αίσθητήριο τής ακοής, ποτέ δέ γεννιέται ήχος τοπικά άπλωμένος· ό ήχος δέν έχει ποτέ επιφάνεια. Αντίθετα ή όραση συναρμολογεί τά αίσθήματά της κατά τό σχήμα μιās έκτεινόμενης επιφάνειας. Τό πρόβλημα λοιπόν πού έχει νά λύσει ή Ψυχολογία, είναι: Πώς μέ τή συσσώρευση πολλών όπτικών αισθημάτων γεννιέται ή εικόνα τής τοπικής έκτασης; Πώς (μέ άλλες λέξεις), όταν μέ τίς ηλεκτρομαγνητικές κυμάνσεις έρεθίζονται γειτονικά σημεία του άμφιβληστροειδῆ χιτώνα, τά όπτικά αισθήματα, άντί νά διαδέχονται τό ένα τό άλλο ή νά συμπλέκονται όπως τά ακουστικά, παρατάσσονται έτσι, ώστε νά μήν προκαλείται ή έντύπωση ενός πολύχρωμου μωσαϊκού από διαχωρισμένες κηλίδες, αλλά ή εικόνα μιās επιφάνειας;

Τό ίδιο πρόβλημα παρουσιάζεται και κατά τήν αντίληψη του λεγόμενου ά π τ ι κ ο ὺ χ ώ ρ ο υ. Τό χώρο τόν αντιλαμβανόμαστε όχι μόνο μέ τήν όραση αλλά και μέ τήν αφή. Όταν μέ κλειστά μάτια περιφέρουμε τά δάχτυλα του χεριού μας άπάνω στή λεία ράχη ενός βιβλίου, χωρίς από πριν νά γνωρίζουμε τό αντικείμενο πού χαιδεύουμε, έχουμε τήν έντύπωση ότι άγγίζουμε μιάν επιφάνεια. Πώς όμως τά αισθήματα τής πίεσης, πού ταυτόχρονα ή διαδοχικά σχηματίζονται στή συνειδησή μας μέ τή διέγερση των σπαρμένων άπάνω στο δέρμα μας άπτικών θηλών, παρατάσσονται (κατά τόν ίδιο τρόπο όπως και τά όπτικά) και αισθανόμαστε ότι κάτω από τά δάχτυλά μας άπλώνεται μιá επιφάνεια; Τό φαινόμενο τούτο παρατηρείται μόνο στήν όραση και τήν αφή, όχι και στις άλλες αισθήσεις.

Πειραματικά αποδείχτηκε ότι και μέ τό άπλούστατο όπτικό αίσθημα έχουμε τήν έντύπωση μιās ελάχιστης έστω έκτασης. Έάν περιόρισουμε στο μηδέν τήν επιφάνεια μιās κόκκινης π.χ. κηλίδας, εξαφανίζεται μαζί μέ τήν έκταση και τό αίσθημα του κόκκινου χρώματος. Όταν ή έκταση φαίνεται νά είναι πρωταρχική και αναφαίρετη ιδιότητα του όπτικού αισθήματος. Και μέ αύτήν όμως τήν παραδοχή, δέν εξηγείται ακόμα γιατί ό έρεθισμός πολλών παράπλευρων σημείων του άμφιβληστροειδῆ χιτώνα έχει ως άποτέλεσμα τή συναρμολόγηση των άπλών έντυπώσεων τής έκτασης κατά τέτοιο τρόπο, ώστε στο τέλος νά σχηματίζεται ή εικόνα μιās επιφάνειας πού άπλώνεται.

Άπάνω στο δέρμα μας πειραματιζόμαστε μέ τό α ί σ θ η σ ι ο μ ε τ ρ ο πού μοιάζει μέ διαβήτη. Έάν πλησιάσουμε παραπολύ τίς

δύο αιχμές του ὄργάνου καί τό τοποθετήσουμε στήν ἐπιδερμίδα ενός ἀνθρώπου (πού ἔχει βέβαια κλειστά τά μάτια καί δέν παρακολουθεῖ τό πείραμα μέ τήν ὄραση), αὐτός θά ἔχει μόνο ἀπλό αἶσθημα πίεσης, θά αἰσθάνεται δηλαδή ὅτι πιέζεται ἕνα μόνο σημεῖο τοῦ σώματός του, ἐνῶ στήν πραγματικότητα εἶναι δύο τά σημεία πού ἐρεθίζονται. Ἐάν ἔπειτα ἀπομακρύνουμε τίς αιχμές τοῦ ὄργάνου, τή μιάν ἀπό τήν ἄλλη, καί ἐπαναλάβουμε τό πείραμα, γεννιέται στόν ἄνθρωπό μας ἡ ἐντύπωση ὅτι τό σημεῖο τῆς ἐπιδερμίδας του πού πιέζεται γίνεται κάπως πλατύτερο, ἀπλώνεται, ἔχει ἐπιφάνεια. Καί μόνο ὅταν ἀπομακρύνουμε ἀρκετά τίς αιχμές τοῦ αἰσθησιομέτρου, ἔχει τό ὑποκείμενο τοῦ πειράματος τήν ἐντύπωση ὅτι ἐρεθίστηκαν δύο διαφορετικά σημεία τῆς ἐπιδερμίδας του. Στήν τελευταία περίπτωση, ἡ ἀπόσταση τῶν αιχμῶν ποικίλλει κατά τά μέρη τοῦ σώματος. Ὡστε, ὅπως ἀποδείχνη ἡ πειραματική ἔρευνα, ἡ ἐντύπωση τῆς ἔκτασης εἶναι συνυφασμένη καί μέ τά ἀπλούστερα ἀπτικά αἰσθήματα. Πάλι ὅμως δέν ἐξηγεῖται πῶς ἡ ταυτόχρονη ἢ διαδοχική διέγερση τῶν ἀπτικών ὀργάνων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τή συναρμολόγηση τῶν αἰσθημάτων ἔτσι, ὥστε νά σχηματίζεται ἡ ἐντύπωση τῆς ἐπιφάνειας.

Ἡ πιθανότερη ἐξήγηση τοῦ φαινομένου εἶναι, ὅτι δέν ἔχουμε α ἱ σ θ η σ η, ἀλλά ἀ ν τ ἰ λ η ψ η τῆς ἐπιφάνειας. Καί ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτή δέ γεννιέται μέ μόνη τήν ὄραση ἢ μέ μόνη τήν ἀφή. Ὀπτικά καί ἀπτικά αἰσθήματα καί παραστάσεις συμπλέκονται μεταξύ τους καί μέ μυϊκά καί στατικά αἰσθήματα καί παραστάσεις, πού τίς ἀποκοῦμε ὅταν κινῶμε χέρια καί πόδια καί ὀλόκληρο τό σῶμα μας πρός διάφορες διευθύνσεις, καί τό ἐποπτικό τοῦτο ὑλικό σ υ ν τ ἄ σ σ ε τ α ἰ μέ τή βοήθεια τῆς φαντασίας ἀπό τήν κριτική, τή συνθετική δηλαδή καί ὀργανωτική ἐνέργεια πού χαρακτηρίζει τή συνείδησή μας, ἔτσι ὥστε ὡς προϊόν ὅλης αὐτῆς τῆς διεργασίας (πού γίνεται κατά τήν πρώτη φάση τῆς ἐγκόσμιας ὑπαρξης τοῦ ἀτόμου ἀλλά καί τοῦ εἶδους «ἄνθρωπος») νά σχηματίζεται καί νά ἐμπεδώνεται ἡ ἀ ν τ ἰ λ η ψ η τ ἧ ς ἐ π ἰ φ ἄ ν ε ἰ α ς. (Ἐδῶ ἄς θυμηθεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅσα εἶπαμε γιά τήν ἀντίληψη στό κεφ 1ο, §§ 3 καί 4).

Ἐπομένως ὄχι μόνη ἡ πείρα, ἀλλά καί μιᾶ ἐμφυτη προδιάθεση καί ἰκανότητα συνεργάζεται γιά τό σχηματισμό αὐτῆς τῆς ἀντίληψης. Ἡ πείρα μᾶς δίνει τή γνώση τῆς διάταξης τῶν σημείων τοῦ χώρου, τῶν διευθύνσεων: ἄπάνω - κάτω, δεξιά - ἀριστερά, καθώς καί τῶν τιμῶν

του μεγέθους. (Στήν απόκτηση των γνώσεων τούτων βοηθεῖ πολύ ἡ μουϊκή αἴσθησις κατά τήν κίνηση τοῦ βολβοῦ τῶν ματιῶν ὀριζόντια καί κατακόρυφα· τά μάτια κάνουν αὐτές τίς κινήσεις, γιά νά πέσουν οἱ φωτεινές ἀκτίνες ἀπάνω στήν ὠχρή κηλίδα τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα, στή θέση δηλαδή τῆς καλύτερης ὄρασης· βλ. κεφ. 4ο, § 4). Ἡ ἔμφυτη προδιάθεσις καί ἰκανότητα συντάσσει καί διαρθρώνει τίς ὀπτικές, ἀπτικές καί κινητικές παραστάσεις στό σχῆμα - πλαίσιο τῆς ἐπιφάνειας.

Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι οἱ γεννημένοι τυφλοὶ σχηματίζουν ἀντίληψη τῆς ἐπιφάνειας μόνο μέ τά ἀπτικά καί τά κινητικά αἰσθήματα καί τίς ἀντίστοιχες παραστάσεις.

3. Ἡ ἀντίληψη τοῦ βάθους. Αἰσθητηριακά δεδομένα

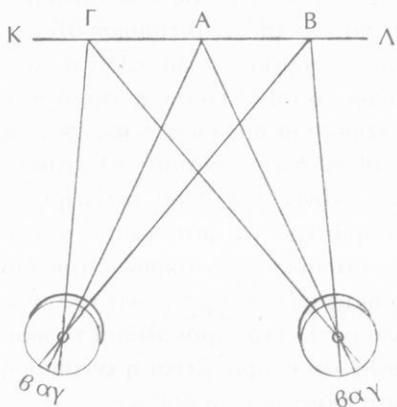
Ἡ ἀντίληψη τῆς τρίτης διάστασης τοῦ χώρου, τοῦ βάθους, θέτει τό ἐξῆς πρόβλημα: Ἄφου ἡ εἰκόνα (εἶδωλο) τῶν ἀντικειμένων σχηματίζεται ἀπάνω στόν ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα «γραφικά», δηλαδή μόνο κατά μήκος καί πλάτος, ὅπως γίνεται καί στή φωτογραφική πλάκα, πῶς ἐμεῖς βλέπουμε τά ἀντικείμενα «πλαστικά», δηλαδή καί μέ βάθος;

Τά αἰσθητηριακά δεδομένα εἶναι ἐδῶ τά ἀκόλουθα:

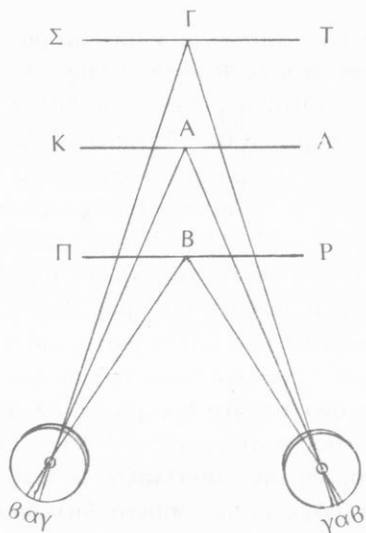
Ἄς παραστήσουμε σχηματικά τή διεύθυνση τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων πού ἐρεθίζουν τόν ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα τῶν δύο ματιῶν κατά τήν ὀπτική ἐντύπωση. Σχῆμα 1: Ἐάν ἡ εἰκόνα τοῦ ἀπέναντί μας σημείου Α σχηματίζεται στό κέντρο α τῆς ὠχρῆς κηλίδας καί τῶν δύο ματιῶν, τότε ἡ εἰκόνα τοῦ σημείου Β, πού βρίσκεται στό ἴδιο μέ τό Α ἐπίπεδο ΚΛ, θά σχηματιστεῖ ἀπάνω στόν ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα καί τῶν δύο ματιῶν πρὸς τά ἀριστερά τοῦ α καί στήν ἴδια ἀπόσταση· δηλαδή σέ θέσεις ἀ ν τ ἰ σ τ ο ἰ χ ε ς. Τό ἴδιο θά γίνει καί μέ τήν εἰκόνα τοῦ σημείου Γ, πού βρίσκεται στό ἴδιο ἐπίπεδο ΚΛ· θά σχηματιστεῖ δηλαδή σέ θέσεις ἀντίστοιχες, ἀλλά αὐτή τή φορά πρὸς τά δεξιὰ τοῦ Α καί στά δύο μάτια.

Ἐάν ὁμως τά σημεία Β καί Γ δέ βρίσκονται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τό Α, ἀλλά τό Β κεῖται μ π ρ ο σ τ ἄ στό Α, καί τό Γ π ἰ σ ω ἀπό τό Α, τότε κατά τό σχῆμα 2 θά συμβεῖ τό ἐξῆς:

Ἡ εἰκόνα τοῦ Β, πού βρίσκεται μπροστά ἀπό τό Α (στό ἐπίπεδο ΠΡ), στό ἓνα μάτι θά σχηματιστεῖ πρὸς τά ἀριστερά τοῦ α καί στό ἄλλο μάτι πρὸς δεξιὰ τοῦ α, δηλαδή σέ θέσεις μ ἡ ἀ ν τ ἰ

Σχ. 1

Σχ. 2

σ τ ο ι χ ε ς· επίσης, ή εικόνα του Γ, πού βρίσκεται πίσω από τό Α (στό επίπεδο ΣΤ), στό ένα μάτι θά σχηματισθεί πρós τά δεξιά του α καί στό άλλο μάτι πρós τά άριστερά του α, πάλι σέ θέσεις μ ή ά ν τ ί σ τ ο ι χ ε ς. Οι γωνίες βοα καί γοα λέγονται γ ω ν ί ε ς π α ρ ά λ λ α ξ η ς, καί τό μέγεθός τους εξαρτάται από τήν απόσταση μεταξύ των σημείων ΒΑ καί ΓΑ, καθώς καί από τήν απόσταση των σημείων τούτων από τό επίπεδο των ματιών μας. Ίδού τώρα ή σημασία αύτής τής γωνίας για τήν όπτική έντύπωση των αντικειμένων:

Όταν ή γωνία παράλλαξης είναι μεγάλη, τότε, εάν έχουμε προσηλωμένο τό βλέμμα στό σημείο Α, τό Β θά μäs φανεί όχι άπλό, αλλά διπλό, γιατί ή εικόνα του σχηματίζεται σέ μ ή αντίστοιχες θέσεις του άμφιβληστροειδή χιτώνα των δύο ματιών· έτσι έχουν άμοιβαία προσαρμοστεί τά δύο όργανα. (Τό φαινόμενο τούτο μπορούμε νά τό παρατηρήσουμε καί μόνοι μας μέ τό έξής άπλό πείραμα: άς προσηλώσουμε τό βλέμμα σέ μιά μακρινή από μäs επιφάνεια καί άς ύψώσουμε ένα δάχτυλο του χεριού μας έως τήν εύθεία γραμμή του βλέμματος· τότε θά ίδουμε τό δάχτυλό μας διπλό· ό λόγος είναι ότι έχουμε μιάν εικόνα του μέ τό δεξι μας μάτι καί μιάν άλλη μέ τό άριστερό, πού δέν συμπίπτουν

γιά ν' αποτελέσουν μιά καί μόνη εικόνα, ἐφόσον σχηματίζονται σέ μή ἀντίστοιχες θέσεις τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα).

Ὅταν ἡ γωνία παράλλαξης εἶναι μικρή, τότε μέ τίς ἴδιες συνθήκες τό σημεῖο Β θά μᾶς φανεῖ ἀπλό, ἀλλά θά ἔχουμε τήν ἐντύπωση ὅτι βρίσκεται μ π ρ ο σ τ ἄ ἀπό τό Α· ἐπίσης τό σημεῖο Γ ἀπλό, ἀλλά π ἰ σ ω ἀπό τό Α. Δηλαδή, θά ἔχουμε ἀντίληψη τοῦ β ἄ θ ο υ ς ἢ τῆς ἄ π ὀ σ τ α σ η ς. (Ἔτσι ἐξηγεῖται πῶς ἀντικείμενα μέ δύο διαστάσεις, σάν τίς φωτογραφικές εἰκόνες, τά βλέπουμε μέ τό στερεοσκόπιο «πλαστικά». Στό στερεοσκόπιο προβάλλονται δύο εἰκόνες τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου παράπλευρα καί χωριστά, μιά γιά τό ἀριστερό μας μάτι καί μιά γιά τό δεξιό. Οἱ φακοί ὅμως τοῦ ὄργάνου δέν παρουσιάζουν ἀκριβῶς τήν ἴδια εικόνα καί στά δύο μάτια, ἀλλά λίγο διαφορετική τήν εικόνα τοῦ ἐνός ματιοῦ ἀπό 'κείνην πού βλέπει τό ἄλλο μάτι. Ἔτσι προκαλεῖται τό φαινόμενο τῆς παράλλαξης μέ μικρή γωνία καί σχηματίζεται ἡ ἐντύπωση τοῦ ὄγκου, προστίθεται δηλαδή ἡ τρίτη διάσταση, τό βάθος).

Ὅταν τέλος ἡ γωνία παράλλαξης εἶναι παραπολύ μικρή, τότε τό γεγονός ὅτι οἱ εἰκόνες τῶν δύο ἀντικειμένων ἔχουν σχηματιστεῖ σέ μή ἀντίστοιχες θέσεις τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα τῶν δύο ματιῶν δέν ἔχει καμιά ἐπίδραση στήν ὀπτική μας ἐντύπωση, καί βλέπουμε τά ἀντικείμενα στό ἴδιο ἐπίπεδο. (Γ' αὐτόν τό λόγο δέν μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε τό βάθος ἢ τή μεταξύ τους ἀπόσταση ἀντικειμένων πού βρίσκονται πολύ μακριά μας, καί εὐκόλα γελιέται στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὄρασή μας, ὅπως λ.χ. συμβαίνει μέ τά σκηνικά τῶν κινηματογραφικῶν ταινιῶν).

Ὡστε ἐντύπωση τοῦ βάθους ἔχουμε, ὅταν οἱ εἰκόνες ἐνός ἀντικειμένου στόν ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα τῶν δύο ματιῶν δέν εἶναι ἐντελῶς ὅμοιες καί ἀπό τή διαφορά τους γεννιέται τό φαινόμενο τῆς παράλλαξης μέ μικρή γωνία. Καθώς στρέφονται οἱ βολβοί τῶν ματιῶν πρὸς τό σημεῖο τῆς προσήλωσης πάντοτε κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ εικόνα του νά σχηματίζεται, γιά κάθε μάτι, στή θέση τῆς καλύτερης ὄρασης (στήν ὠχρή κηλίδα τοῦ ἀμφιβληστροειδῆ χιτώνα), τά ἀντικείμενα πού βρίσκονται σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό μᾶς δέν παρουσιάζουν τήν ἴδια ἀκριβῶς ὄψη καί στά δύο μάτια μας, γιατί κάθε μάτι τά βλέπει ἀπό διαφορετική θ ἔ σ η· ἔτσι γεννιέται παράλλαξη μέ μικρή γωνία, μέ ἀποτέλεσμα νά τά βλέπουμε ὄχι «γραφικά» ἀλλά «πλαστικά», δηλαδή μέ τρίτη διάσταση.

Ἐπομένως ἡ παράλλαξη προϋποθέτει τὴ διόφθαλμη ὄραση. (Καί μάλιστα τὰ δύο μάτια νά βρίσκονται στοῦ ἴδιου ἐπίπεδο· ἡ πάπια λ.χ. βλέπει σάν τόν μονόφθαλμο, ἄλλοτε μέ τό ἓνα καί ἄλλοτε μέ τό ἄλλο μάτι). Πῶς ὅμως βλέπει τό βάθος τῶν ἀντικειμένων ὁ μονόφθαλμος; Στήν περίπτωση αὐτή οἱ σημαντικότεροι ὀπτικοί παράγοντες εἶναι οἱ ἐξῆς: Ἡ ἀπόσταση ὑπολογίζεται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἀντικειμένων πού βρίσκονται ἀνάμεσα στοῦ μάτι καί στοῦ σημεῖο τῆς προσήλωσης καί ἀπό τό γνωστό ἢ ὑποτιθέμενο μέγεθός τους. Ἐπειτα, ἀπό τήν προοπτική ἀλλοίωση τῶν ἀντικειμένων καί τίς μεταβολές πού παρουσιάζει ἡ ὄψη τους, ὅταν ὁ παρατηρητής κινεῖται πρὸς τό μέρος τους ἢ ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτά. Τέλος, ἀπό τίς ἀναλογίες τῆς σκιάς τῶν ἀντικειμένων καί τῆ μερική ἀπόκρυψή τους ἀπό ἄλλα. Μέ τὰ ἴδια στοιχεῖα ὑπολογίζεται ἡ ἀπόσταση καί κατά τή διόφθαλμη ὄραση.

4. Ἡ προτεινόμενη λύση τοῦ προβλήματος

Αὐτά εἶναι τὰ αἰσθητηριακά δεδομένα κατά τήν ἐντύπωση τοῦ βάθους. Ἐξακολουθεῖ ὅμως νά μένει ἀναπάντητο τό βασικό ἐρώτημα: Πῶς, ἐνῶ τό «εἶδωλο» ἀπάνω στόν ἀμφιβληστροειδή χιτῶνα τῶν ματιῶν ἔχει δύο μόνο διαστάσεις, ἐμεῖς τό βλέπουμε μέ τρεῖς; Πῶς διαφοροποιεῖται στήν ἐντύπωσή μας τό «ἐμπρός» καί τό «πίσω», τό κοντινότερο ἀπό τό μακρινότερο ἐπίπεδο;

Ἀσφαλῶς καί ἐδῶ (ὅπως καί στήν περίπτωση τῶν ἐντυπώσεων τῆς ἐπιφάνειας) παίζουν σημαντικό ρόλο τὰ μὲν ἰκκᾶ (καί στατικά) αἰσθήματα, καί γενικά οἱ κινητικές παραστάσεις. Γιά ν' ἀγγίξω π.χ. τό σημεῖο Α τοῦ ἐπιπέδου ΚΛ (σχ. 2), κάνω ὀρισμένη μυϊκή προσπάθεια· γιά νά πλησιάσω ἔπειτα τό σημεῖο Γ τοῦ ἐπιπέδου ΣΤ, ἡ προσπάθειά μου γίνεται μεγαλύτερη, γιά τό σημεῖο Β τοῦ ἐπιπέδου ΠΡ μικρότερη κ.ο.κ. Ἔτσι αἰσθάνομαι καί μυϊκά τήν ἀπόσταση.

Γιά νά σχηματιστεῖ ὅμως ἡ ἀντίληψη τοῦ βάθους, δέν ἀρκεῖ ἡ εἰσφορά τῶν αἰσθήσεων. Θά ἐπαναλάβουμε καί γι' αὐτήν ὅ,τι εἶπαμε ἤδη γιά τήν ἀντίληψη τῆς ἐπιφάνειας: Ὅπτικά αἰσθήματα καί παραστάσεις συνείρονται μέ μυϊκά αἰσθήματα καί κινητικές παραστάσεις, καί τό ἔποπτικό τοῦτο ὕλικό μέ τῆ βοήθεια τῆς φαντασίας σὺν τᾶσ ε-τ α ἰ ἀπό τήν κριτική (= συνθετική καί ὀργανωτική) ἐνέργεια τῆς συνείδησός μας ἔτσι, ὥστε ὡς προϊόν ὅλης αὐτῆς τῆς διεργασίας (πού ἔχει γίνε ἀπό τούς μακρινούς προγόνους μας καί ἀπό μᾶς τούς ἴδιους στήν πρώτη φάση τῆς ἐγκόσμιας ὑπαρξης) νά σχηματίζεται καί νά ἐμπεδώνεται (μαζί μέ τήν ἀντίληψη τῆς ἐπιφάνειας) ἡ ἀντίληψη τοῦ

βάθος τῶν ἀντικειμένων. Καί ἐδῶ λοιπόν ἡ ἔμφυτη προδιάθεση καί ἰκανότητα καί ἡ πείρα συνεργάζονται στενά.

Ἡ ἐξήγηση αὐτή ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τίς παρατηρήσεις πού ἔγιναν στούς γεννημένους τυφλοῦς πού ἀνέβλεψαν μέ ἐγχείρηση τῶν ματιῶν. Στήν ἀρχή δέν ἀντιλαμβάνονται τήν ἀπόσταση καί τό βάθος τῶν ἀντικειμένων πού τώρα τά βλέπουν γιά πρώτη φορά. Σιγά - σιγά ὁμως συνείρονται οἱ ὀπτικές μέ τίς κινητικές ἐμπειρίες τους, καί ἡ ἔμφυτη κριτική ἐνέργεια τῆς συνείδησής τους διαρθρώνει τίς ἐντυπώσεις τους κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε ἀρχίζουν καί νά β λ έ π ο υ ν τά ἀντικείμενα μέ τρεῖς διαστάσεις, δηλαδή νά ἀποκτοῦν τήν ὀ π τ ι κ ῆ ἀντίληψη τοῦ τρισδιάστατου χώρου. Ἔως τότε εἶχαν ἀντίληψη τοῦ βάθους, ὅπως καί τῆς ἐπιφάνειας, μόνο μέ τήν ἀφή καί τή μυϊκή αἴσθηση.

5. Ἰδιότητες τοῦ χρόνου καί χρονικές σχέσεις

Ἄρισμένες διευκρινίσεις στό θέμα τοῦ χρόνου εἶναι ἀπαραίτητες γιά τήν ὀρθή κατανόησή του.

Πρέπει ἐξαρχῆς νά κάνουμε διάκριση μεταξύ χ ρ ο ν ι κ ῶ ν ἰ δ ι ο τ ῆ τ ω ν καί χ ρ ο ν ι κ ῶ ν σ χ έ σ ε ω ν.

Ὁ χρόνος ἔχει μιάν ἰδιότητα: τή δ ι ἄ ρ κ ε ι α. Ἡ διάρκεια εἶναι ἄλλοτε π λ ῆ ρ η ς («γεμάτη» ἀπό κάτι πού γίνεται) καί ἄλλοτε κ ε ν ῆ (λ.χ. ἡ παύση στή μουσική: δέν ἀκούεται «τίποτε»).

Οἱ χρονικές σχέσεις εἶναι δύο: τό τ α υ τ ὀ χ ρ ο ν ο καί ἡ δ ι α - δ ο χ ῆ.

Στή σχέση τῆς διαδοχῆς διακρίνονται τρία στάδια ἢ φάσεις: τό π α ρ ε λ θ ὶ ν, τό π α ρ ὶ ν καί τό μ έ λ λ ο ν.

Τά περιεχόμενα τοῦ χρόνου (τά «συμβαίνοντα» ὅπως γίνονται ἀντιληπτά) τά αἰσθανόμαστε εἴτε σάν ἀνεξάρτητα τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο, εἴτε σάν νά ἀνήκουν σέ ὁμάδες μέ ὀρισμένη χρονική «μορφή» Π.χ. στή φράση:

«Τά χιόνια δέν πρόκειται οὔτε σήμερα νά λιώσουν»

οἱ συλλαβές κατά τό χρονικό τους ποιόν (=τή διάρκειά τους) ἀποτελοῦν μονάδες ἀνεξάρτητες τή μιάν ἀπό τήν ἄλλη. Ἀντίθετα οἱ συλλαβές στόν σολωμικό στίχο:

«Τοῦ πα / τέρα / σου σάν / ἔρθεις / δέ θά / βρεῖς πα / ρά τόν / τάφο»
- υ / - ' υ / - υ / - ' υ / - υ / - ' υ / - υ / - υ

συγκροτοῦν μιάν ὀκταμερῆ ομάδα μέ ὀρισμένη χρονική «μορφή».

Τῆ δεύτερη περίπτωση τήν ὀνομάζουμε ρυθμική ἄρρωση τοῦ χρόνου ἢ ἀπλῶς ρυθμός.

Τό ζήτημα τώρα γιά τήν ψυχολογία τοῦ χρόνου εἶναι, πῶς ἀποκτοῦμε γνώση:

- α. τῆς μόνης χρονικῆς ιδιότητος: τῆς διάρκειας·
- β. τῶν χρονικῶν σχέσεων: τοῦ ταυτόχρονου καί τῆς διαδοχῆς, τῆς ἀπλῆς διαδοχῆς καί τοῦ ρυθμοῦ.

6. Ἡ ἀντίληψη τῆς διάρκειας

Τῆ διάρκεια τήν πληροφοροῦμαστε διαμέσου ὄλων τῶν αἰσθήσεων: κάθε αἰσθημα ἔχει διάρκεια, μέ ὀποιοδήποτε ὄργανο κι ἂν σχηματίζεται μέσα στή συνείδησή μας. «Ἐκταση», ὀπως εἴπαμε (§ 2), ἔχουν ὡς ἀναπόσπαστην ιδιότητα τά ὀπτικά καί τά αἰσθήματα τῆς ἀφῆς. Ἡ διάρκεια εἶναι κοινῆ ιδιότητα ὄλων· ἀδύνατο νά ὑπάρξει ὀποιαδήποτε αἰσθητηριακή ἐντύπωση χωρίς «ἀρχή» καί «τέλος», χωρίς δηλαδή κάποια διάρκεια. Ἀπό τό γεγονός ὀμως ὀτι κάθε αἰσθημα διαρκεῖ, δέν ἐξηγεῖται ἀκόμη πῶς ἀντιλαμβανόμαστε τόν χρόνο σάν συνεχῆ καί ἀδιάκοπη διάρκεια, ὀπως ἀκριβῶς δέν ἐξηγεῖται καί ἡ ἀντίληψη τῆς ἐπιφάνειας ἀπό τό γεγονός ὀτι μαζί μέ τά ἀπλούστερα ὀπτικά καί ἀπτικά αἰσθήματα μᾶς «δίνεται» καί ἡ ἔκταση. Ἐν μόνῃ πηγῇ τῆς ἀντίληψης τοῦ χρόνου ἦσαν οἱ αἰσθήσεις, τέτε ὀ χρόνος θά ἦταν γιά τή συνείδησή μας μιᾶ ἀσυνεχῆς σειρά στιγμῶν μέ μικρά ἢ μεγάλα χάσματα, ἕνα εἶδος μωσαϊκοῦ ἀπό ἀσυγκόλλητα πετράδια, καί ὀχι ὕφασμα, ὀπου τά νήματα συνενωμένα ἀποτελοῦν ἐνιαία καί συμπαγή μάζα – ὀπως βιώνεται ἀπό τή συνείδησή μας ἡ χρονική διάρκεια.

Πρέπει λοιπόν νά δεχτοῦμε καί γιά τό χρόνο τήν ἐξήγηση πού δώσαμε στό χῶρο. Ὅτι δηλαδή δέν ἔχουμε αἴσθηση, ἀλλά ἀντίληψη τοῦ χρόνου, καί ὀτι ἡ ἀντίληψη αὐτή σχηματίζεται μέ τή διεργασία αἰσθημάτων καί παραστάσεων ἀπό τήν κριτική (=συνθετική καί ὀργανωτική) ἐνέργεια τῆς συνείδησης· αὐτή διαρθρώνει τά χρονικά στοιχεῖα τοῦ ἐποπτικοῦ ὕλικου ἔτσι, ὀστε νά πάρουν τή «μορφή» τῆς συνεχῆς καί ἀδιάκοπης διάρκειας.

7. Ἡ ἀντίληψη τῶν χρονικῶν σχέσεων

Καί τίς χρονικές σχέσεις (τό ταυτόχρονο, τήν ἐπαλληλία παρελθόντος, παρόντος καί μέλλοντος, καί τό ρυθμό) τίς πληροφοροῦμαστε διαμέσου τῶν αἰσθήσεων. Ἄλλά δέν εἶναι οὔτε ἡ ἴδια οὔτε τῆς ἴδιας σημασίας ἡ συμβολή ὄλων τῶν αἰσθήσεων στήν ἀντίληψη τῶν χρονικῶν σχέσεων. Σημαντική εἶναι ἡ εἰσφορά τῶν ὀργάνων τῶν αἰσθημάτων μέ τήν περιοδική τους ἐμφάνιση· πείνα καί χορτασμός, δίψα καί κόρος, ἀκμή καί κάματος τρέφουν τήν ἀντίληψη τοῦ «πρίν» καί τοῦ «ὕστερα» μέ τά συναισθήματα τῆς προσδοκίας καί τῆς ἱκανοποίησης πού προκαλοῦν. Τά ὀργανικά αἰσθήματα μᾶς βοηθοῦν καί στόν ὑπολογισμό τοῦ χρόνου πού «πέρασε». (Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι ὅσοι πάσχουν ἀπό ἀναισθησία τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων χάνουν τήν ἱκανότητα τῆς σωστής ἐκτίμησης τοῦ χρόνου). Ἐξίσου σημαντική γιά τήν ἀντίληψη τῶν χρονικῶν σχέσεων εἶναι καί ἡ εἰσφορά τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων (ἀπό τήν κίνηση τῶν μελῶν τοῦ σώματος). Ἡ τάση πρός τή μετατόπιση καί ἡ μυϊκή κόπωση ἐναλλάσσονται· δίνουν λοιπόν τήν ἐντύπωση τῆς διαδοχῆς. Μέ τό αἶσθημα τῆς κόπωσης ἔχουμε καί μέτρο γιά τόν ὑπολογισμό τοῦ χρόνου πού διαθέσαμε γιά ἕνα ἔργο· τά κουρασμένα πόδια λ.χ. μᾶς πληροφοροῦν ὅτι βαδίσουμε πολλήν ὥρα. Στήν ἀντίληψη τῆς ρυθμικῆς ἄρθρωσης τοῦ χρόνου ἡ συνείδηση γυμνάζεται μέ τά ὀργανικά αἰσθήματα τῶν παλμῶν τῆς καρδιάς, μέ τά ὀπτικά αἰσθήματα τοῦ «πλήρους» καί τοῦ «κενοῦ» καί ἰδίως μέ τά ἀκουστικά αἰσθήματα ἀπό ρυθμικά τραγούδια. Γενικά, ἡ συμβολή τῆς ἀκοῆς στήν ἀντίληψη τοῦ χρόνου εἶναι μεγάλη, ἐπειδή οἱ ἀκουστικές ἐντυπώσεις ἔχουν μικρή διάρκεια καί, ὅταν εἶναι ἀλλεπάλληλες, διακρίνουμε τή διαδοχή τους εὐκόλα.

Στήν ἀντίληψη τοῦ παρελθόντος βοηθεῖ πολύ τόν ἄνθρωπο ἡ μνήμη καί στήν ἀντίληψη τοῦ μέλλοντος ἡ φαντασία. Ἡ ἀνάπλαση παλαιῶν ἐντυπώσεων μέ τή μορφή μνημονικῶν παραστάσεων ὡς βίωμα ἀποτελεῖ ἄμεση ἀναγωγή στό παρελθόν· καί ἡ τάση τῆς φαντασίας νά προσχεδιάζει, νά μᾶς δίνει τήν πρόγευση τῶν γεγονότων πού περιμένουμε, ἀποτελεῖ ἀναγωγή στό μέλλον.

Αἰσθήσεις ὅμως, μνήμη καί φαντασία συνεισφέρουν μόνο τό ὕλικό. Ἐκεῖνη πού θά διεργασεῖ τό ὕλικό τοῦτο, ὥστε ν' ἀποκτήσει τήν τάξη τῶν σχέσεων τοῦ χρόνου, εἶναι ἡ κριτική (=συνθετική - ὀργανωτική) ἐνέργεια τῆς συνείδησης

“Ας σημειωθεί ότι συγκρινόμενη προς τήν αντίληψη του χώρου ή αντίληψη του χρόνου είναι προϊόν πολυπλοκότερης επεξεργασίας των αισθητηριακών δεδομένων, λεπτότερο έργο τής διαμορφωτικής ενέργειας τής συνείδησης. Γιά τούτο μερικοί ψυχολόγοι υποθέτουν ότι τά ζώα έχουν αρκετά ανεπτυγμένη αντίληψη του χώρου, όχι όμως καί του χρόνου (ιδίως των χρονικών σχέσεών).

ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ

1. Ἐξήγηση τῶν ὄρων

Ἀναφέραμε πολλές φορές ὡς τώρα (στή διαδικασία τῆς ἀντίληψης) τήν κριτική ἐνέργεια τῆς συνείδησης. Εἶναι καιρός πλέον νά τή μελετήσουμε ἀπό κοντά.

Συνήθως ὀνομάζεται σκέψη ἢ στοχασμός. Ἀλλά καί οἱ δύο λέξεις ἔχουν τό μειονέκτημα ὅτι στή γλώσσα μας σημαίνουν ἄλλοτε τήν ἐνέργεια τοῦ σκέπτεσθαι ἢ τοῦ στοχάζεσθαι καί ἄλλοτε τό ἀποτέλεσμα ἢ τό προϊόν της. (Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τή λέξη κρίσι· σημαίνει καί τό κρίνειν καί τό «κρίμα»). Γιά τοῦτο θά προτιμήσουμε τήν ὀνομασία διανοήσι, πού σημαίνει μόνο τήν ἐνέργεια τοῦ διανοεῖσθαι, ἀφοῦ, γιά νά ὀνομάσουμε τό ἀποτέλεσμα ἢ τό προϊόν της, ἔχουμε στή γλώσσα μας τή χωριστή λέξη διανοήμα.

Ἄς δηλώσουμε πάντως ἀμέσως, ὅτι στίς σελίδες μας οἱ ὄροι «κριτική ἐνέργεια» καί «διανοητική ἐνέργεια» ἔχουν τήν ἴδια ἐντελῶς σημασία: διανοοῦμαι θά πεῖ (ὅπως θά ἐξηγήσουμε στά ἐπόμενα) κρίνω, καί κρίνω θά πεῖ διανοοῦμαι.

Ὅσο γιά τήν πολύχρηστη καί πολύσημη λέξη λόγος, ἐδῶ θά τή μεταχειριστοῦμε μέ τή σημασία (ὄχι τῆς ἀνώτερης καί καθαρότερης σφαίρας τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ πειθαρχημένου ἀπό δικούς του νόμους νοῦ, ὅπως συμβαίνει σέ μερικά παλαιά καί νέα φιλοσοφικά συστήματα, ἀλλά) τῆς ἐναρθητικῆς λαλιᾶς, μέ τήν ὁποία ἐκφράζεται ὁ ἄνθρωπος γιά νά διατυπώσει τίς ἀντιλήψεις, τίς σκέψεις, τίς συγκινήσεις, τίς ἐπιθυμίες του κτλ. τόσο πρὸς τόν ἑαυτό του ὅσο καί πρὸς τούς ὁμοίους του.

2. Ἡ σύλληψη τῶν σχέσεων

Ὅταν παρατηροῦμε δύο γραμμές ἢ δύο σχήματα ἢ ἄλλου εἴδους

πράγματα, ανακαλύπτουμε (πολλές φορές χωρίς προσπάθεια ή χρονοτριβή, αλλά με τό πρώτο κιάλας βλέμμα) ότι είναι ίσα ή ἄνισα, ὅμοια ή διάφορα, συναφή ή ἀνεξάρτητα κ.ο.κ. Στίς περιπτώσεις αυτές λέγουμε ότι διαπιστώνουμε μιά σ χ έ σ η μεταξύ δύο (ή περισσότερων) ἀντικειμένων. Μέ τίς φράσεις «τό α είναι μεγαλύτερο ἀπό τό β» ή «τό γ είναι ἀνόμοιο πρὸς τό δ» ή «τό ε βρίσκεται πρὸς τά δεξιά τοῦ ζ» κ.τ.λ. ἐνοοῦμε, ὄχι ότι ἔχουμε ἀντιληφθεῖ «τό α καί τό β», «τό γ καί τό δ», «τό ε καί τό ζ» κ.ο.κ., ἀλλά ότι ἔχουμε συλλάβει μιά ὀρισμένη σ χ έ σ η (μεγέθους, ὁμοιότητας, τοποθέτησης) πού ὑπάρχει ἀνάμεσα τους. Πειραματικά ἔχει ἀποδειχθεῖ ότι μπορούμε νά ἔχουμε ἐντύπωση ή παράσταση δύο (ή περισσότερων) πραγμάτων, χωρίς ταυτόχρονα καί κατ' ἀνάγκη νά ἔχουμε συλλάβει καί τή σχέση (ή τίς σχέσεις) τους. Βλέπουμε λ.χ. δύο (ή περισσότερα) σχήματα πού μᾶς ἐπιδείχνουν, καί προβαίνουμε σέ περιγραφή καί χαρακτηρισμό τους, ἀλλά μᾶς διαφεύγει ή ἰσότητα, ή συνάφεια ή ή ἀλληλεξάρτηση, δηλαδή ή σχέση τους.

Ἀπό τοῦτο συμπεραίνουμε ότι ή σύλληψη μιᾶς σχέσης είναι κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἀντίληψη τῶν δύο (ή περισσότερων) ὄρων της καί δέν ἐπιτρέπεται νά ταυτίζεται μαζί της. Οὔτε οἱ ἐντυπώσεις καθαυτές οὔτε οἱ παραστάσεις μέ τή συνειρμική τους σύνδεση ἀρκοῦν γιά νά μᾶς δώσουν τήν πληροφορία ότι ἀνάμεσα στά ἀντικείμενά τους ὑπάρχουν αυτές ή ἐκεῖνες οἱ σχέσεις. Ἡ σύλληψη λοιπόν τῶν σχέσεων είναι ἕνα ξεχωριστό συνειδησιακό γεγονός, ἀπόκτημα τῆς συνείδησης πού ὀφείλεται σέ μιάν ἄλλη ἐνέργειά της, ὄχι ἀπλῶς καί μόνο στήν αἴσθηση καί στά παράγωγά της.

Αὐτή τήν ψυχική λειτουργία τήν ὀνομάζουμε: δ ι α ν ὀ σ η. Τίς σχέσεις –λέγουμε– δέν τίς αἰσθανόμαστε, ἀλλά τίς διανοοῦμαστε. Εἶναι ὄχι αἰσθητά, ἀλλά διανοητά γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων.

3. Ἡ ἀφαίρεση

Τή σύλληψη τῶν σχέσεων τήν προετοιμάζει καί τή διευκολύνει ή προσοχή. (Θά μιλήσουμε γι' αὐτήν στό Τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου θά ἐξετάσουμε τίς ἐκδηλώσεις τῆς θέλησης.) Καί ἀντίστροφα, ή ἀνακάλυψη σχέσεων κατευθύνει καί δυναμώνει τήν προσοχή. Ἔργο καί τῶν δύο είναι ή ἀ φ α ἰ ρ ε σ η – μέθοδος ἐξαιρετικά ἀποδοτική καί στίς θεωρητικές καί στίς πρακτικές ἀπασχολήσεις τοῦ ἀνθρώπου.

Όταν συγκεντρώνουμε την προσοχή μας σέ μερικά μόνο στοιχεία μιās σύνθετης έντύπωσης (π.χ. ενός ζωγραφικού πίνακα ή μιās μουσικής σελίδας), τά στοιχεία αυτά προβάλλονται μέσα στή συνείδησή μας, γίνονται έντονότερα καί σαφέστερα αισθητά (αυτή είναι ή θετική άφάιρεση), καί παράλληλα παραμερίζονται τά υπόλοιπα, «ξεθωριάζουν» (ή άλλη όψη του φαινομένου: ή άρνητική άφάιρεση). Μέ τήν απομόνωση αυτή όρισμένων στοιχείων μέσα στίς έντυπώσεις μας, γίνεται ταχύτερα καί καθαρότερα ή σύλληψη τών σχέσεών τους (άπό τή διάνοηση). Συμβαίνει όμως καί τό αντίστροφο: όταν ή διανοούμενη συνείδησή μας συλλάβει μιιά σχέση μέσα στά στοιχεία όρισμένης έντύπωσης, ή προσοχή μας στρέφεται άμέσως πρός τούς ό ρ ο υ ς αυτής τής σχέσης, μέ άποτέλεσμα οί όροι αυτοί νά προβάλλονται έντονα παραμερίζοντας τά υπόλοιπα στοιχεία.

Ίδού ένα άπλό πείραμα πού βεβαιώνει τή συνεργασία διάνοησης καί προσοχής στήν άφάιρεση: Άς δείξουμε σ' ένα πρόσωπο πίνακα, όπου έχουν τυπωθεϊ πολυάριθμα μικρά τετράγωνα σχήματα κόκκινα, γαλάζια, πράσινα καί κίτρινα μέ τόν έξής τρόπο: όλα τά άλλα εκτός άπό τά πράσινα είναι ανακατωμένα χωρίς καμιά τάξη· τά πράσινα όμως, μέσα στό άτακτο πλήθος, έχουν τοποθετηθεϊ μέ τέτοιο τρόπο, ώστε όλα μαζί νά σχηματίζουν κανονικό κύκλο –καί άς ρωτήσουμε τόν άνθρωπό μας: τί βλέπει; . Στήν άρχή θά μάς άπαντήσει ότι έχει τήν έντύπωση μωσαϊκού μέ πολύχρωμα πετράδια, όπου υπάρχει άταξία καί σύγχυση. Σέ λίγο όμως ή έντύπωσή του αλλάζει· έχει συλλάβει τίς σχέσεις τών πράσινων τετραγωνιδίων, τά έχει άπομονώσει άπό τό πλήθος καί τώρα βλέπει καθαρά τόν κανονικό πράσινο κύκλο πού σχηματίζουν· τά άλλα, τά άτακτα, έπαψε νά τά βλέπει, σαν νά μήν υπάρχουν γι' αυτόν. Ή άφάιρεση (ή άπομόνωση τής «μορφής») έγινε εδώ, όταν ή διάνοηση συσχέτισε όρισμένα έποπτικά στοιχεία, τά «έπιασε μαζί», καί όδήγησε τήν προσοχή νά περιοριστεί σ' αυτά παραμελώντας, «σβήνοντας», όλα τά άλλα, τά «άσχετα».

Διανοούμενοι λοιπόν προσέχουμε, καί όταν προσέχουμε διανοούμεστε: συσχετίζουμε δηλαδή όσα αντιλαμβανόμαστε. Μέ άλλες λέξεις: ό ρ γ α ν ώ ν ο υ μ ε κατá κάποιον τρόπο, βάζουμε τ á ξ η στό πεδίο τής αντίληψής μας. Τό πρώτο βήμα πρός αυτή τήν κατεύθυνση είναι ή άφάιρεση (μέ τίς δύο όψεις της: τή θετική καί τήν άρνητική).

4. Ἀνάλυση καί σύνθεση

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι γιά πρώτη φορά στή ζωή μας βλέπουμε ἕνα παλαιό χειροκίνητο φωνόγραφο, πού ἔχει τεθεῖ σέ λειτουργία, καί ἀκούμε τή μουσική πού παίζει. Τόν περιεργαζόμαστε πολλήν ὥρα, ἀνοίγουμε τό κουτί, παρακολουθοῦμε τό μηχανισμό του, προσέχουμε ἕνα πρὸς ἕνα τὰ μέρη του, ἐξετάζουμε τή συμβολή τοῦ καθενός στό τελικό ἀποτέλεσμα, καί τέλος εἴμαστε ἕτοιμοι νά δώσουμε σ' ἐκεῖνον πού θά μᾶς ρωτήσει «τί εἶναι αὐτό;» τήν ἀπάντηση: «Τό μηχανήμα τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα συντονισμένο σύστημα ὀργάνων, μέ τὰ ὁποῖα τὰ ἀποτυπωμένα σέ εἰδικά κατασκευασμένο δίσκο ἠχητικά κύματα ἀναπαράγονται τόσο καλά, ὥστε ἔχει κανεῖς τήν ἐντύπωση ὅτι ἀκούει τήν ἴδια τήν ὀρχήστρα πού ἔπαιξε τό ἀντίστοιχο μουσικό κομμάτι». Πῶς ἀποκτήσαμε αὐτή τή γνώση;

Πρῶτα μέ πολλές ὀπτικές, ἀκουστικές καί ἀπτικές ἐντυπώσεις σχηματίσαμε τήν ἀντίληψη δύο «ἀντικειμένων»: ἑνός μέσα στό χώρο (τό πράγμα «φωνογράφος») καί ἑνός μέσα στό χρόνο (ἡ «ἀπόδοση σειρᾶς ἤχων») – «Νά! τό κουτί... Ἄκου τή μουσική!». Ἔως ἐδῶ φτάνει καί ἕνας ἄγριος τῆς ζούγκλας ἢ ἕνας ἠλίθιος πού δέν μπορεῖ νά καταλάβει «πῶς ἀπό τό κουτί αὐτό βγαίνει ἡ μουσική πού ἀκούει». Ἐμεῖς προχωρήσαμε πολύ περισσότερο: ἐρευνήσαμε καί ἀνακαλύψαμε τό πλήθος καί τήν ποικιλία τῶν σχέσεων πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στίς ἐντυπώσεις πού δεχτήκαμε, ὅταν περιεργαστήκαμε τό μηχανήμα, καί ἔτσι κατορθώσαμε νά συγκροτήσουμε μιά π λ ἦ ρ η ν ο ἤ μ α τ ο ς εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου «φωνογράφος». Μέ ἄλλες λέξεις: ἀ ν α λ ὕ σ α μ ε τ ῖς ἐντυπώσεις μας στά συστατικά τους στοιχεῖα, συλλάβαμε τίς μεταξύ τους σχέσεις, τ ἦ ν ἐ ξ ἄ ρ τ η σ η π ο ὗ ἔ χ ε ι τ ὁ ἕ ν α ἀ π ὸ τ ὸ ἄ λ λ ο, καί ἀ ν α σ υ ν θ ἔ σ α μ ε σέ ἐνιαίαν εἰκόνα μέ ἐσωτερικήν ἀλληλουχία μόνο ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν τοὺς ὅρους τῶν σχέσεων παραλείποντας ὅλα τὰ λοιπὰ ὡς ἀσήμαντα. Στό παράδειγμά μας τὰ στοιχεῖα - ὄροι, πού ἀπομονώθηκαν καί περιλαμβάνονται στόν ἀπολογισμό μας κατά ζεύγη ἐξάρτησης, εἶναι τὰ ἐξῆς:

- Ἡ κίνηση τῆς βελόνας ἀπάνω στό δίσκο καί οἱ προκαλούμενες ἀπ' αὐτήν δονήσεις τῆς ἠχητικῆς μεμβράνης.

- Οι έντομές της επιφάνειας του δίσκου και ή προκαλούμενη απ' αυτές κίνηση της βελόνας πού περνάει από πάνω τους.

- 'Η περιστροφή του δίσκου και τό άποκάτω ελατήριο πού δίνει τίς στροφές στό δίσκο.

- 'Η συστροφή του ελατηρίου και ή άποταμειυμένη σ' αυτό ενέργεια από τό έργο των χειριών πού στριφογύρισαν τό μοχλό.

“Όλα τά άλλα (σχήμα - χρώμα του κουτιού, υλικά κατασκευής κτλ.) θά παραλειφθούν.

Βέβαια ή γνώση αυτή προϋποθέτει μνήμη και φαντασία. 'Εάν δέ γνωρίζω από πρίν πώς ό ήχος παράγεται ως έντύπωση από τήν παλμική κίνηση του άέρα, και πώς ή περιστροφή ενός μοχλού μπορεί να θέσει σέ λειτουργία μιά σειρά τροχών πού μεταφέρουν τήν κίνηση από τό ένα επίπεδο στό άλλο κ.ο.κ.' και εάν δέν έχω τήν ικανότητα από τήν ύλη μνημονικών παραστάσεων να κατασκευάζω φανταστικές εικόνες, δέν μπορώ να δεχτώ τό νέο και να τό εξηγήσω. (Αυτή τή διαδικασία τήν όνομάζουμε ά φ ο μ ο ί ω σ η). Προϋποθέτει άκόμη και προσοχή, θεληματική δηλαδή συγκέντρωση στα ύποτιθέμενα καιρία στοιχεία των έντυπώσεων, για να γίνουν έντονα και μέ σαφήνεια άντιληπτά. 'Ο κύριος όμως παράγων σ' αυτή τή γνώση είναι ή δ ι α ν ό η σ η· εκείνη άναλύει τά δεδομένα και, άφοϋ άνακαλύψει τίς σχέσεις τους, τά συνθέτει σέ νέα όλότητα, για να δείξει τή λ ο γ ι κ ή τους τ ά ξ η, τή δ ο μ ή του ν ο ή μ α τ ό ς τους.

Γιά τούτο όνομάσαμε αυτή τήν ενέργεια της συνείδησης σ υ ν - θ ε τ ι κ ή και ό ρ γ α ν ω τ ι κ ή. 'Έργο της είναι ή άνασύνθεση ή άναδιοργάνωση μιάς άναλυθείσας έ π ο π τ ι κ ή ς ε ι κ ό ν α ς σέ ν ο η τ ή ν ό λ ό τ η τ α μέ τήν κατά λ ο γ ι κ ό τ ρ ό π ο συσχέτιση των κύριων συστατικών στοιχείων της. Και επειδή έτσι προχωρούμε από τήν επιπόλαιη άντίληψη στη βαθύτερη γνώση των πραγμάτων, λέγουμε ότι, πέρα από τήν αίσθηση, τή μνήμη και τή φαντασία, ή γνώση άπαιτεί διάνοηση.

5. 'Η κρίση

'Η σύλληψη μιάς σχέσης γίνεται κάποτε τόσο αυτόματα, ώστε νομίζουμε ότι τή δεχτήκαμε παθητικά, μάς δόθηκε «άπέξω»· έτσι π.χ. διαπιστώνουμε άμέσως και χωρίς προσπάθεια τή διαφορά ενός κόκκινου

χαρτιού από ένα παρακείμενο πράσινο. "Άλλοτε όμως η ανακάλυψη μιās σχέσης απαιτεί ειδική εργασία: τή σ υ γ κ ρ ι σ η. "Όταν λ.χ. άπλώσουν μπροστά μας πλήθος χρωματιστά ύφασματα καί μās δώσουν τήν έντολή νά βροῦμε εκείνο πού παρουσιάζει τή μεγαλύτερη όμοιότητα μέ όρισμένο δείγμα, τότε πρέπει νά βάλουμε μέ τή σειρά κοντά στό δείγμα πού κρατοῦμε όλα όσα πλησιάζουν στό χρώμα του, γιά νά ανακαλύψουμε τό όμοιό του καί ν' άποφανθοῦμε: «τούτο είναι πού ζητάτε». Σ' αυτή τήν περίπτωση δέν ἔχουμε π α θ η τ ι κ ή ν, αυτόματη σύλληψη σχέσης, αλλά έ ν ε ρ γ η τ ι κ ή συσχέτιση, πραγματική ανακάλυψη σχέσης.

"Ας προσέξουμε ότι, όταν άποφαινόμαστε: «τούτο μοιάζει περισσότερο μέ τό δείγμα», δέ διατυπώνουμε μόνο τή σχέση τών δύο αντικειμένων, αλλά ταυτόχρονα δηλώνουμε ότι π α ρ α δ ε χ ό μ α σ τ ε, είμαστε βέβαιοι γιά τήν όμοιότητά τους. Τό αντίθετο συμβαίνει όταν παίρνουμε από τό σωρό άλλο ύφασμα καί λέγουμε: «τούτο δέ μοιάζει καθόλου μέ τό δείγμα»: τώρα δηλώνουμε ότι ά π ο κ ρ ο υ ο υ μ ε τήν όμοιότητά τους μέ βεβαιότητα πάλι. "Όστε οί προτάσεις:

«Τό Α μοιάζει μέ τό Β» καί

«Τό Γ δέ μοιάζει μέ τό Β»,

καθώς καί οί προτάσεις:

«Έάν αυτό τό σπίτι ἔχει τόν αριθμό 10 στήν οδό Πανεπιστημίου, τότε ἐδῶ είναι τό γραφείο τοῦ φίλου μου Χ.» καί

«Έάν αυτό τό σπίτι ἔχει τόν αριθμό 10 στήν οδό Πανεπιστημίου, τότε δέν είναι ἐδῶ τό γραφείο τοῦ φίλου μου Χ.»

περιέχουν στό νόημά τους κάτι περισσότερο από μιά συσχέτιση: ἐκφράζουν ταυτόχρονα ἢ τήν π α ρ α δ ο χ ή ότι δύο διακρινόμενα τό ένα από τό άλλο στοιχεία συνανήκουν στήν ίδια τάξη ἐξαιτίας τῆς σχέσης πού ἔχουν, ἢ τήν ά π ό κ ρ ο υ σ η αὐτῆς τῆς συνάρτησης. "Ότι αὐτή ἡ παραδοχή καί ἡ απόκρουση (μέ βεβαιότητα) είναι κάτι περισσότερο από τήν άπλή διατύπωση μιās σχέσης, άποδειχεται από τό γεγονός ότι μπορεί νά μή δηλώνονται, καί τότε οί προτάσεις ἔχουν διαφορετικό νόημα. Λέγω π.χ. «Ίσως τό Α νά μοιάζει μέ τό Β» ἢ «Μήπως τό Γ δέν μοιάζει μέ τό Β;». Στίς φράσεις αὐτές διατυπώνεται θετικά ἢ ἀρνητικά μιά σχέση, αλλά δέ δηλώνεται ἡ προσωπική στάση μας ἀέναντι στό ζήτημα, καί γιά τούτο όποιος μās ἀκούει δέν ξέρει τί ἀκριβώς ύπο-

στηρίζουμε. Τήν πρώτη ονομάζουμε: ἀ π λ ῆ ν ἐ κ δ ο χ ῆ , τή δεύτερη: ἐ ρ ώ τ η σ η. Κ ρ ί σ ε ι ς είναι οί βέβαιες ἀποφάνσεις.

Ἔτσι ὡστε κ ρ ί σ η ονομάζεται ἡ παραδοχή ἢ ἀπόκρουση τῆς σύνταξης δύο διακρινόμενων (μέσα σ' ἓνα αἰσθητό ἢ νοητό πλῆθος) στοιχείων ὡς ὄρων μιᾶς σχέσης. Ὄταν ἐκφράζει παραδοχή, ἡ κρίση λέγεται κ α τ α φ α τ ι κ ῆ, ὅταν ἐκφράζει ἀπόκρουση, λέγεται ἀ π ο φ α τ ι κ ῆ. Τό «ναί» καί τό «ὄχι» σ' αὐτή τήν περίπτωση σημαίνουν ἢ ὅτι οἱ ἴδιοι ἐλέγξαμε τό εὐρημά μας καί τό διατυπώνουμε μέ τήν ἀξίωση ὅτι εἶναι ἀληθές, ἢ ὅτι στηριζόμαστε στή μαρτυρία ἐνός ἄλλου, πού τή θεωροῦμε αὐθεντική, καί γιά τοῦτο ἀποφαινόμαστε μέ βεβαιότητα (ὅτι π.χ. «ὁ Θεός εἶναι δίκαιος»). –Οἱ περισσότερες κρίσεις μας ἀνήκουν στό δεύτερο εἶδος· γνήσιες ὅμως κρίσεις εἶναι οἱ πρώτες.

Ἡ τέλεια μέ λέξεις διατύπωση μιᾶς κρίσης περιέχει καί τούς δύο συναρτώμενους ὄρους τῆς σχέσης πού δηλώνεται: «A B» καί «Γ ὄχι B», ἢ «Ἐάν A τότε B» καί «Ἐάν Γ τότε ὄχι B». Πολύ συχνά ὅμως ἔχουμε στόν κοινό λόγο κρίσεις μονολεκτικές· π.χ. «δέντρο!», «ἀστράφτει» κτλ.–τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα ἐξυπνοοῦνται. Κάποτε πάλι μέ τό «ναί» ἢ τό «ὄχι» ἐκφράζουμε κρίσεις. Καί ἀπλή κίνηση τῆς κεφαλῆς πρὸς τά κάτω (κατάνευση) ἢ πρὸς τά πάνω (ἄρνηση) ἀρκεῖ νά ἐκφράσει κρίση. Ἄς σημειωθεῖ ὅμως ὅτι ἐπιφωνήσεις ὅπως: «Κύριοι!» ἢ «Προσοχή!» δέ σημαίνουν κρίσεις· εἶναι ἐπικλήσεις ἢ παραγγέλματα, ἐπομένως ἔχουν νόημα διαφορετικό.

6. Ὁ διαλογισμός

Ἡ βεβαιότητα πού ἐκφράζεται στήν κρίση μέ τή δήλωση τῆς παραδοχῆς ἢ τῆς ἀπόκρουσης μιᾶς σύνταξης σχετιζόμενων ὄρων, ἄλλοτε εἶναι ἄ μ ε σ η καί ἄλλοτε ἔ μ μ ε σ η. Ἐμμεση εἶναι ὅταν στηρίζεται ἀπάνω σέ ἄλλες κρίσεις, καί τότε ἡ πορεία πού ἀκολουθεῖ ἡ διάνοηση, γιά νά φτάσει στήν τελική ἀπόφαση, ονομάζεται δ ι α λ ο γ ι σ μ ό ς.

Ἄς συγκρίνουμε λ.χ. τίς προτάσεις:

«Στό χρώμα τό ὕφασμα τοῦτο μοιάζει μ' ἐκεῖνο».

«Τοῦτο τό δέντρο εἶναι πιά νεκρό».

Μέ τήν πρώτη, ἡ βεβαιότητα πού ἐκφράζεται εἶναι ἄμεση· μόλις

βάλω κοντά τό ένα στό άλλο τά δύο ύφάσματα, άποφαίνομαι άμέσως ότι έχουν τό ίδιο (ή παρόμοιο) χρώμα. Άν κανείς άμφιβάλλει, τόν προκαλούμε νά κάνει ό ίδιος τήν άντιπαραβολή μέ προσοχή, γιά νά βεβαιωθεί. Στή δεύτερη όμως πρόταση, ή διανόησή μας έφτασε όχι μέ μία, αλλά μέ πολλές κρίσεις πού τίς συναρμολόγησε, τίς ό ρ γ ά ν ω σ ε λ ο γ ι κ ά, γιά νά καταλήξει στό συμπέρασμα πού τώρα έκφράζει μέ βεβαιότητα. Γιά τούτο, εάν πάλι κανείς μās διατυπώσει άντιρρήσεις, επιχειρούμε νά τόν μεταπείσουμε έκθέτοντας άναλυτικά τήν ά π ό δ ε ι ξ ή μας, ως έξης περίπτωση:

«Τά νεκρά δέντρα έχουν ξερά κλαδιά.

Του δέντρου τούτου τά κλαδιά είναι ξερά.

Έπομένως τό δέντρο τούτο είναι νεκρό».

Όταν έκθέτουμε τά διανοήματά μας μέ αυτό τόν τρόπο, λέγουμε όχι άπλώς ότι κρίνουμε, αλλά ότι δ ι α λ ο γ ι ζ ό μ α σ τ ε.

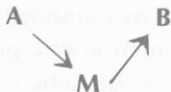
Ό διαλογισμός καί ή κρίση είναι μορφές τής ίδιας συνειδησιακής λειτουργίας πού τήν όνομάσαμε σ υ ν θ ε τ ι κ ή ν ή ό ρ γ α ν ω τ ι κ ή ν ένεργεια (μέ μία λέξη: κ ρ ι τ ι κ ή) καί πού κατασκευάζει τά προϊόντα της μέ τή μέθοδο τής άνάλυσης καί τής σύνθεσης (όπως είδαμε παραπάνω, § 4). Ίδιου λ.χ. πώς έργάστηκε ή συνειδησή μας, γιά ν' άποδείξει ότι «τούτο τό δέντρο είναι νεκρό». Ά ν α λ ύ ε ι τούς δύο όρους «τούτο τό δέντρο» (Α) καί «δέντρο νεκρό» (Β) (πού τής παρουσιάστηκαν έ π ο π τ ι κ ά ένωμένοι μέσα στήν έντύπωση: «ένα νεκρό δέντρο») καί ανακαλύπτει ότι έχουν γνωρίσματα κοινά. Ένα άπ' αυτά, έκδηλο, είναι ότι καί τά «νεκρά δέντρα» καί «τούτο τό δέντρο» έχουν «κλαδιά ξερά» (Μ). Τώρα πλέον έχει τόν όρο (Μ) πού έγγυάται τή σχέση (Α Β) πού θέλει ν' άποδείξει. Όστερα λοιπόν άπό τήν άνάλυση προβαίνει στή σ ύ ν θ ε σ η τών δύο άρχικών όρων, πού αυτή τή φορά είναι πλέον λ ο γ ι κ ά θεμελιωμένη. Η πορεία πού άκολούθησε μπορεί νά διατυπωθεί ως έξης:

«Α είναι Β, έπειδή Α είναι Μ καί Μ είναι Β».

Όστε ό διαλογισμός είναι άποδεικτική πράξη, μέ τήν όποία θεμελιώνεται ή βεβαιότητα μιās άπόφανσης έμμεσα, δηλ. μέ τήν έξάρτησή της άπό άλλες.

(Στή Λογική αυτές οι άλλες αποφάνσεις λέγονται π ρ ο κ ε ί μ ε ν ε ς και ή τελική σ υ μ π έ ρ α σ μ α).

Στίς σχέσεις του μέ τήν κρίση ό διαλογισμός δέν είναι ώς συνειδησιακή ένέργεια κάτι νέο. Είναι άπλώς σύμπλεγμα κρίσεων κατά τό σχήμα:

Ό άναγνώστης θά πρόσεξε ότι τή συνθετική και όργανωτική παρέμβαση τής συνείδησης τή συναντήσαμε σέ όλα τά στάδια τής διαδικασίας τής γνώσης, πού μελετήσαμε: στήν έποπτεία, στήν αντίληψη, στήν κρίση, στό διαλογισμό. Τοῦτο είναι πραγματικά ένα από τά σπουδαιότερα πορίσματα τής ψυχολογικής έρευνας τών χρόνων μας: 'Η συνείδηση και όταν παίρνει πληροφορίες από τόν φυσικό και τόν κοινωνικό (ιστορικό) κόσμο, και όταν περιγράφει και έξηγει τά γεγονότα (μέ μεγαλύτερες ή μικρότερες αξιώσεις), μέ μιά λέξη: όταν γ ν ω ρ ί ζ ε ι ά ν τ ι - κ έ ι μ ε ν α, λειτουργεί βασικά κατά τόν ίδιο τρόπο, κι άς είναι κάθε φορά διαφορετικό τό επίπεδο τών άπασχολήσεών της, και άλλα τά ύλικά ή τό όργανο πού μεταχειρίζεται στό έργο της. Έπομένως μπορούμε ίσως, γιά λόγους πρακτικής εύκολίας, νά ξεχωρίζουμε τήν αντίληψη από τήν κρίση και τίς δύο από τόν διαλογισμό, άκόμη και νά δίνουμε ιδιαίτερο όνομα στό φορέα τής καθεμιάς («αίσθήσεις» «διάνοια» «Λόγος»), άρκει μόνο νά μή παρασυρόμαστε από τίς λεκτικές διακρίσεις μας και νά μή πιστεύουμε ότι ή γνωστική λειτουργία μερίζεται σέ τομείς άνεξάρτητους μέ τό δικό του ό καθένas καθεστώς.

7. 'Η έννοια

'Η διάνοηση γίνεται άσύγκριτα πιό άποδοτική (άποφασιστικότερη, δημιουργικότερη) στή διεργασία και στή χρησιμοποίηση (γιά θεωρητικούς και πρακτικούς σκοπούς) τών πληροφοριών πού έχει από τό φυσικό και τόν κοινωνικό κόσμο, όταν στίς κρίσεις και στούς διαλογισμούς της μεταχειρίζεται όρους γενικούς και άφηρημένους, δηλαδή έννοιες.

Οί έννοιες είναι π λ ά σ μ α τ α τής διάνοησης, μέ τά όποια

ἀ ν τ ι π ρ ο σ ω π ε ύ ε τ α ι ἀπεριόριστος ἀριθμός ἀντικειμένων πού ἀπό ὀρισμένην ἄποψη παρουσιάζουν χαρακτηριστικές ὁμοιότητες καί ἐπομένως μποροῦν νά ὀνομαστοῦν μέ τήν ἴδια λ ἔ ξ η.

Λέγουμε λ.χ. «δύναμη», «δέντρο», «ἐργάζομαι», «τρέφομαι», «μαρασμός», «πλούτος», «αἰτία», «κίνηση» – καί μέ τούς ὄρους τούτους σχηματίζουμε κρίσεις, π.χ. :

«Τό δέντρο παθαίνει μαρασμό ὅταν δέν τρέφεται»

«Ἡ ἐργασία εἶναι πηγή πλούτου»

«Αἰτία τῆς κίνησης εἶναι ἡ δύναμη»

καί ἄλλες παρόμοιες, πού τίς ἀναπτύσσουμε σέ διαλογισμούς, εἴτε γιά ν' ἀποδείξουμε τήν ἀλήθεια τους, εἴτε γιά νά συμπεράνουμε ἀπ' αὐτές ἄλλες κρίσεις, ὅπως λ.χ. συμβαίνει στόν ἀκόλουθο διαλογισμό:

«Ἀφοῦ χωρίς δύναμη δέν ὑπάρχει κίνηση,

ἡ ἀκίνησία τοῦ τροχοῦ Χ θά ὀφείλεται σέ δύο λόγους:

ἢ δέν ἐπιδρᾷ ἀπάνω του καμιά δύναμη,

ἢ τόν ὠθοῦν δυνάμεις ἀντίρροπες πού ἡ μιά ἐξουδετερώνει τήν ἄλλη.

Ἐάν ἐρωτηθοῦμε:

- ποιά εἶναι στίς προτάσεις αὐτές τό «δέντρο»;

(τό πεῦκο τῆς αὐλῆς μας μέ τά πεσμένα κλαδιά; ἡ ἐλιά στό κτήμα τοῦ δεῖνα, ἐκεῖ στήν ἄκρη του τῆ βορινή; τό πλατάνι τῆς δημοσιᾶς τοῦ χωριοῦ μας, πού ὁ ἀσφαλτοστρωμένος δρόμος τοῦ στέρησε τό νερό; κτλ. κτλ.)

- ποιά ἡ «ἐργασία»;

(τό κέντημα; τό ζύμωμα; τό γράψιμο; ἡ ἀγοραπωλησία; κτλ.)

- καί ποιά ἡ «κίνηση»;

(ἡ ὀμαλή ἢ ἡ ἀνώμαλη μετατόπιση; ἡ γοργή ἢ ἡ ἀργή; ἡ εὐθύγραμμη ἢ ἡ περιστροφική; κτλ.)–

θά ἀπαντήσουμε ὅτι, ὅταν κάνουμε αὐτές τίς σκέψεις, δέν ἔχουμε στό νοῦ μας ὀρισμένο δέντρο, ὀρισμένην ἐργασία, ὀρισμένην κίνηση, ἀλλά γ ε ν ι κ ᾶ καί ἄ φ η ρ η μ ἔ ν α : τ ὄ δέντρο, τ ἡ ν ἐργασία, τ ἡ ν κίνηση. Ἔννοιες δηλαδή καί ὄχι παραστάσεις.

Στήν καθημερινή γλώσσα ταυτίζουμε (κακῶς) τίς λέξεις «ἐννοια» καί «νόημα». Λέγουμε π.χ. «Δέν καταλαβαίνω τήν ἐννοια τῶν λόγων σας». Βέβαια τό νόημα

μιάς λέξης είναι συνάρτηση τῆς ἔννοιας πού διατυπώνεται μέ αὐτήν. Νόημα ὅμως καί ἔννοια δέν εἶναι τό ἴδιο πράγμα και πρέπει νά μή συγχέονται. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦμε τή λέξη «ἔννοια» μέ τή σημασία πού ἔχει στά φιλοσοφικά κείμενα, καί πού τήν ἐξηγοῦμε σ' αὐτήν ἐδῶ τήν παράγραφο.

8. Σχηματισμός τῶν ἐννοικῶν

Εἴπαμε σ' ἓνα προηγούμενο κεφάλαιο (7ο, § 3), ὅτι τίς παραστάσεις τίς χαρακτηρίζει κάποια ἀσάφεια καί ἀοριστία· εἶναι εἰκόνες ἀμυδρές καί παρουσιάζουν χάσματα. Μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου οἱ ἐντυπώσεις ξεθωριάζουν, ἀποφιλώνονται ἀπό πολλές λεπτομέρειες καί γίνονται ἀπλουστερες, σχηματικότερες, γιατί ἡ μνήμη διατηρεῖ λίγα μόνο στοιχεῖα τους, ἐκεῖνα πού προσέξαμε περισσότερο, ἐπειδή εἶχαν (καί ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νά ἔχουν) ἄ ξ ί α γιά μᾶς. Καθώς ὅμως οἱ παραστάσεις ἀπλουστεύονται καί σχηματοποιοῦνται, πληθαίνουν καί γίνονται πιά φανερές οἱ μεταξύ τους ὁμοιότητες. Ἔτσι μποροῦν νά συνδεθοῦν (εἴτε μνημονικά μέ τόν συνειρμό, εἴτε λογικά μέ τήν κρίση) καί ν' ἀποτελέσουν ὁ μ α δ ε ς. Στίς ὁμάδες αὐτές περιλαμβάνονται εἰκόνες ἀντικειμένων, πού ἐνδέχεται νά παρουσιάζουν διαφορές, ἔχουν ὅμως μεταξύ τους κάποια ἢ κάποιες χαρακτηριστικές καί ἐνδιαφέρουσες (γιά τήν προοπτική καί τίς ἀνάγκες τῆς ὥρας) ὁμοιότητες, εἴτε ὡς πρὸς τή σ ύ σ τ α σ η τῶν ἀντικειμένων (π.χ. δαχτυλίδι χρυσό, λαβή χρυσή, νόμισμα χρυσό κτλ.) εἴτε – καί ἡ περίπτωση αὐτή εἶναι συνηθέστερη καί σπουδαιότερη – ὡς πρὸς τή λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α τους, ὡς πρὸς τόν τρόπο δηλαδή πού παρεμβαίνουν καί ὑπηρετοῦν τή σκέψη καί τίς πράξεις μας (π.χ. ψωμί, τυρί, κρέας, γάλα, μέλι, φρούτα = τρόφιμα· ἀμάξι, πλοῖο, σιδηρόδρομος, αὐτοκίνητο, ἀεροπλάνο = μέσα συγκοινωνίας). Καί πλῆθος ὁμοίων κατὰ τή σύσταση ἀντικειμένων ὑπάρχει στή Φύση καί πολλά, διαφορετικά κατὰ τά ἄλλα, κατασκευάσματα τῶν τεχνῶν μποροῦν νά ἱκανοποιήσουν τήν ἴδια ἀνάγκη μας. Ἔτσι ἔχουμε πάμπολλες εὐκαιρίες καί ἀφορμές νά συγκεντρώνουμε τίς εἰκόνες τῶν ὁμοίων (κατὰ τή σύσταση ἢ κατὰ τή λειτουργία) ἀντικειμένων σέ ὁμάδες.

Οἱ παραστάσεις πού ἀνήκουν στήν ἴδια ὁμάδα, δέν συλλαμβάνονται μόνο σάν ἐνιαῖο σύνολο, ἀλλά συμβολίζονται καί μέ τήν ἴδια λ έ ξ η (πού μπορεῖ στήν ἀρχή νά σήμαινε ἢ μιάν ἀπ' αὐτές ἢ μιὰ χαρακτηριστικήν ιδιότητά τους) – ὅπως μέ τό ἴδιο ἐπίθετο ὀνομάζονται ὅλα τά μέλη μιᾶς οἰκογένειας. Καί ἔτσι «δέντρο» = ὅλα τά δέντρα· «ἐργασία» =

όλες οι έργασίες· «κίνηση» = όλες οι κινήσεις.

Ής σημειωθεί ότι έννοιες μπορούμε νά σχηματίσουμε γιά κάθε αντικείμενο αίσθητό ή νοητό: πρόσωπο, πράγμα, πράξη, κατάσταση, σχέση κ.τ.λ.

9. Νόημα καί λέξη

Όταν ονομάζουμε μέ λέξη ή λέξεις μιά έννοια, δέν ξαναπλάθεται μέ σαφήνεια στή συνείδησή μας μιά ή περισσότερες, από τίς παραστάσεις πού ανήκουν στήν ομάδα της, αλλά έρχεται στό νοϋ μας άόριστα καί συγκεχυμένα («συνηχεί» κατά κάποιο τρόπο μέ τή λέξη ή τίς λέξεις πού άκούμε) όλόκληρο τό πλήθος τών παραστάσεων τής ομάδας, μέ έξαρση ενός ή περισσότερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων πού είναι κοινά σέ όλες. Αύτή ή συνοδεία καθορίζει τό νόημα τής έννοιας. Μέ τό άκουσμα λ.χ. τών λέξεων «μητροπολιτικός ναός» ή «κατάχρηση έξουσίας», δέν αναθυμούμαστε όρισμένο οικοδόμημα ή ένα συγκεκριμένο νομικό περιστατικό, αλλά, καθώς αναδύεται θολά μέσα μας ένας αριθμός παραστάσεων, εκείνες πού άποτελούν τό έποπτικό περιεχόμενο τών έννοιών μας, στοχαζόμαστε ένα ή περισσότερα γνωρίσματα πού χαρακτηρίζουν τόν όποιοδήποτε «μητροπολιτικό ναό» (τόν τύπο του) ή τήν όποιαδήποτε «κατάχρηση έξουσίας» (τόν τύπο της) – καί αυτά αναφέρουμε όταν ρωτηθούμε τί έννοια μέ τίς λέξεις «μητροπολιτικός ναός» καί κατάχρηση «έξουσίας».

Έτσι, λίγο κατ' όλίγο, στηρίγματα τών έννοιών καί φορεις τού νοήματός τους γίνονται οι λέξεις μέ τίς όποιες τίς ονομάζουμε, καί άδυνατούμε νά κρίνουμε ή νά διαλογιστούμε μέ έννοιες χωρίς τίς λέξεις όπου συμπυκνώνεται καί περιορίζεται τό νόημά τους. Διανοούμαστε δηλαδή μέ λέξεις. Καί έξοικειωνόμαστε μαζί τους σέ τέτοιο βαθμό, ώστε συλλαμβάνουμε τό νόημα τών έννοιών πού εκφράζουν, χωρίς άνάπλαση σχετικών μέ τό περιεχόμενό τους παραστάσεων.

Διάνοηση λοιπόν καί γλώσσα βρίσκονται σέ στενή μεταξύ τους συνάφεια. Ή έννοια στερεώνεται μόνον όταν εκφραστεί μέ λέξη ή λέξεις. Χωρίς τήν άκρίβη καί μόνιμη λεκτική διατύπωση, βρίσκεται σέ ρευστή κατάσταση, τό νόημά της ταιλαντεύεται καί, έπομένως, ούτε δικό μας κήτημα γίνεται ούτε στους όμοίους μας μπορεί ν' ανακοινωθεί. Καί αντίστροφα ή γλώσσα άποκτᾶ σαφήνεια καί ακρί-

βεια όταν, μέ τίς λέξεις τής, έκφράζονται μεστές καί ξεκάθαρες έννοιες. Ἡ δικαιολογία «ἔχω σπουδαίες σκέψεις ἀλλά δυσκολεύομαι νά τίς έκφράσω» δέ στέκει· σκεπτόμαστε ὅσα έκφράζουμε, καί γιά νά μιλήσουμε ἤ νά γράψουμε, πρέπει νά διανοηθοῦμε. Πλούτος καί ἀκρίβεια στή γλώσσα σημαίνει γόνιμη καί καθαρή σκέψη· καί νοῦς ὀξύς καί φτωχός μεταχειρίζεται γλώσσα πλούσια καί ἀκριβή. Γιά τοῦτο ἡ ποιότητα τής γλώσσας εἶναι δείκτης τής παιδείας ἑνός ἀτόμου καί τής στάθμης ἑνός πολιτισμοῦ. Οἱ χαμηλῆς νοημοσύνης ἄνθρωποι ἔχουν γλώσσα φτωχή καί δύσπλαστη· τό ἴδιο καί οἱ πρωτόγονες φυλές.

10. Ἔννοιες κοινές καί ἐπιστημονικές

Ἀφοῦ τό περιεχόμενο τῶν ἐνοιῶν (ἄρα καί τό νόημα τῶν λέξεων πού τίς έκφράζουν) προσδιορίζεται ἀπό τό πλῆθος καί τήν ποικιλία τῶν παραστάσεων πού «ἀποστάζονται» γιά νά σχηματιστοῦν τά πλάσματα αὐτά τής διανόησης, καί ἀπό τήν προοπτική μέ τήν ὁποία (ἀνάλογα μέ τά διαφέροντα καί τίς ἀνάγκες τής) κάνει τή λογική «ἀπόσταξη» ἡ συνείδηση, έννοιες καί λέξεις συναρτῶνται στενά μέ τήν προσωπική τοῦ καθενός πείρα καί φέρουν τήν ἀτομική του σφραγίδα. Μέ τήν ἀναστροφή ὁμως καί τήν ἐπικοινωνία μέ τούς συνανθρώπους μας, δηλαδή μέ τήν κοινωνική σύμβωση, καθορίζεται μέ κάποιαν ἀκρίβεια καί μονιμότητα τό περιεχόμενο τῶν ἐνοιῶν (καί τό νόημα τῶν λέξεων) ἔτσι, ὥστε μέ τίς ἴδιες έκφράσεις ὅλοι νά σκεπτόμαστε λίγο ὡς πολύ τά ἴδια πράγματα, καί ἐπομένως νά εἶναι δυνατή ἡ μεταξύ μας συνεννόηση.

Ἄλλά καί ὕστερ' ἀπό τήν κοινωνική (=συμβατική) κωδικοποίησή τους οἱ έννοιες καί οἱ λέξεις ἐξακολουθοῦν νά διατηροῦν κάποιαν ἀοριστία καί ἀσάφεια, ὅσο δέν τίς ἔχει ἀκόμη ἐπεξεργαστεῖ ὁ ἐπιστημονικός νοῦς καί δέν ἔχει καθιερώσει τό νόημά τους ἡ ἐπιστημονική γλώσσα. Λέγουμε π.χ. «ἀρετή», «πλούτος», «πολίτευμα», «ἀριθμός» κτλ. καί έννοοῦμε ποικίλα καί δύσκολα καθοριζόμενα πράγματα. Αὐτή τήν ἀοριστία καί ἀβεβαιότητα προσπαθοῦν νά διαλύσουν οἱ ἐπιστήμες (ἡ Φιλοσοφία, ἡ Οἰκονομική, ἡ Νομική, ἡ Μαθηματική) μέ τήν εἰσαγωγή καί καθιέρωση τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνοιῶν καί ὄρων πού ἔχουν ὅσο τό δυνατόν περισσότερο ξεκάθαρο καί ἀμετακίνητο νόημα.

Ἡ ἀπόλυτη ἀκρίβεια εἶναι καί ἐδῶ ἕνα ἰδανικό ἀφθαστο. Τό νόημα μιᾶς λέξης, κατά τήν ἐπιτυχημένη παρομοίωση ἑνός φιλοσόφου (τοῦ Ἄγγλου Bertrand Russell, 1872 - 1970), μοιάζει μέ τό χάρτινο δίσκο τοῦ στόχου στή σκοποβολή:

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΠΟΥ ΣΥΓΚΙΝΕΙΤΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΨΥΧΙΚΟ ΜΑΣ ΚΟΣΜΟ

1. Ό όρος καί ή έννοια τοῦ συναισθήματος

1. Αισθήματα, παραστάσεις καί διανοήματα, τάσεις, ἐπιθυμίες καί ἀποφάσεις (θά μιλήσουμε γι' αὐτές στό Τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου) δέν ἀφήνουν ἀπαθή τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ἀπηχοῦν στό «θυμικό» του, ὅπως ἀπό πολλούς ὀνομάζεται τό βάθος τῆς συνείδησης. Τοῦ δίνουν δηλαδή χαρά ἢ λύπη, τόν ἐξεγείρουν ἢ τόν καθησυχάζουν, τόν εὐχαριστοῦν ἢ τόν στενοχωροῦν, τόν ἐνθαρρύνουν ἢ τόν φοβίζουν, τόν ἐξοργίζουν ἢ τόν ἱκανοποιοῦν, τόν ἐνθουσιάζουν ἢ τόν ἀπελπίζουν κ.ο.κ.

● Ὅταν λ.χ. μυρίζω ἕνα δροσερό λουλούδι ἢ τρώγω ἕνα νόστιμο καρπό, αἰσθάνομαι ἀ π ὅ λ α υ σ η· ἀντίθετα ἀ η δ ι α ζ ω ἀπό τή μυρωδιά ἑνός χαλασμένου αὐγοῦ ἢ ἀπό τή γεύση ἑνός καθαρτικοῦ ἀλατιοῦ.

● Ὑστερ' ἀπό ἐπίπονη πορεία ἢ ἀνάπαυση γίνεται ἡ δ ο ν ι κ ἄ αἰσθητή στά μέλη μου· πολύωρη ἀναμονή χωρίς ἀποτέλεσμα μέ σ τ ε ν ο χ ω ρ ε ῖ .

● Η άπροσδόκητη συνάντηση αγαπητού προσώπου μου δίνει χαρά· μιά ενοχλητική επίσκεψη πού παρατείνεται μου φέρνει δυσφορία.

● Μιά ήρωική πράξη μέ ενθουσιάζει· γιά τό ασύστολο ψεύδος άγανακτώ.

Η άπόλαυση καί ή άηδία, ή ήδονή καί ή στενοχώρια, ή χαρά καί ή δυσφορία, ό ένθουσιασμός καί ή άγανάκτηση καί τά παρόμοια όνομάζονται συναισθήματα.

Συναισθήματα λοιπόν είναι οί καταστάσεις μέ τίς όποιες δηλώνεται ή διάθεση τής συνείδησης άπέναντι σέ ό,τι πληροφορείται (άντιλαμβάνεται, άναθυμᾶται, φαντάζεται, διανοείται) καί σέ ό,τι πράττει (άποφασίζει ή επιθυμεί ή άπλώς τείνει νά πράξει).

Τά συναισθήματα βιώνονται πάντοτε μαζί μέ γνωστικά ή βουλητικά γεγονότα. Άδύνατο νά αισθανθούμε χαρά ή λύπη, φόβο ή όργη, ένθουσιασμό ή άπογοήτευση κτλ. χωρίς νά έχουμε άντιληφθεί, θυμηθεί, φανταστεί, διανοηθεί ή χωρίς νά έχουμε άποφασίσει ή επιθυμήσει ή έτοιμαστεί νά πράξουμε κάτι. (Γιά τά φαινόμενα τής χωρίς λόγο κατάθλιψης ή τού χωρίς αίτία φόβου θά μιλήσουμε παρακάτω, κεφ. 2ο, § 1).

Δέν πρέπει νά θεωρούνται τά συναισθήματα παθητικές μόνο καταστάσεις. Γίνονται καί κίνητρα ενεργειών σέ πολλές λειτουργίες τής συνείδησης. Ό θαυμασμός π.χ. ή ή άποστροφή όξύνουν τήν όραση καί καθοδηγούν τή σκέψη νά διακρίνουν καλύτερα τά πλεονεκτήματα καί τά μειονεκτήματα ενός προσώπου ή έργου· ή όργη άπό μιά προσβολή δίνει τό θάρρος γιά τήν άνταπόδοση· ή άγάπη κάνει εύκολους πολλούς κόπους κτλ. Άποτελεί καί τούτο μιάν άπόδειξη ότι ή συνείδηση είναι ένιαία καί πάντοτε παρούσα τόσο στά ενεργήματα όσο καί στά παθήματά τής.

Ό όρος συναισθημα είναι γιά τήν έλληνική νεολογισμός (πιθανότατα άπό τή γερμανική *Mitempfindung*). Έχει τό μειονέκτημα ότι συνάπτει τά βιώματα τού είδους τούτου μόνο μέ τά αισθήματα, όχι καί μέ τά άλλα ψυχικά γεγονότα. Άπό τήν άποψη ατή πιό άντιπροσωπευτικός είναι ό ίσοδύναμος κατά τό νόημα όρος συκίνηση, εάν βέβαια όνομάσουμε μεταφορικά «κινήσεις» όλες τίς άλλες συνειδησιακές ενέργειες.

Η γλώσσα μας λέγει χωρίς διάκριση συναισθήματα ή συγκινήσεις (ώς ούσιαστικά)· ως επίθετο όμως επικρατέστερος είναι ό «συναισθηματικός» άπό τόν «συγκινησιακό». (Ό «συγκινητικός» έχει άλλη σημασία).

Μεταχειριζόμαστε ακόμη και τό ρήμα «συναισθάνομαι», ὄχι ὁμως μέ τό νόημα τοῦ «συγκινοῦμαι», ἀλλά ὡς ἰσοδύναμο περίπου μέ τό «ἔχω ἐπίγνωση αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ πράγματος».

2. Τά συναισθήματα στό σῶμα μας

Ἡ λειτουργία τῶν ἀγγείων καί τῶν ἀδένων (πού ρυθμίζεται ἀπό τό «συμπαθητικό» καί τό «παρασυμπαθητικό» νευρικό σύστημα, βλ. μέρος Πρῶτο, κεφ. 2ο § 2) παίζει σπουδαιότατο ρόλο στίς συγκινήσεις μας. Ἡ καθημερινή πείρα βεβαιώνει τό πρᾶγμα· τά συναισθήματα γ ρ ἄ φ ο ν τ α ι , κατά κάποιο τρόπο, ἀπάνω στό σῶμα μας. Λ.χ. στή χαρά ἢ ἀναπνοή εἶναι πιό γρήγορη καί ἐπιτόλαιη, ὁ σφυγμός ὑψηλότερος καί μακρότερος, τό αἷμα σπρώχνεται πρὸς τήν περιφέρεια καί τόν ἐγκέφαλο – ζυηρεύουμε καί κοκκινίζουμε. Στή λύπη ἢ ἀναπνοή ἐμποδίζεται καί γίνεται παραπολύ ἐπιτόλαιη, ἢ ἔπειτα ἀπό τήν ἀναχαίτηση γίνεται βαθιά καί ἀργή, ὁ σφυγμός εἶναι χαμηλότερος καί βραχύτερος, φεύγει ἀπό τόν ἐγκέφαλο τό αἷμα – ἀδυνατίζουμε καί χλωμιάζουμε.

Ἡ συσάρευση τοῦ αἵματος στήν περιφέρεια καί στόν ἐγκέφαλο αὐξάνει τήν ἱκανότητα τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων γιά νά δεχτοῦν τοὺς εὐχάριστους ἐρεθισμούς, ἐπομένως μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ ὡς τάση τοῦ ὀργανισμοῦ νά διατηρήσει τή χαρά· ἐπίσης ἢ ἀναιμία στόν ἐγκέφαλο ἀναισθητοποιεῖ ὀπωςδήποτε τά ὄργανα εἰσοδοχῆς δυσάρεστων ἐρεθισμῶν, μπορεῖ λοιπόν καί αὐτή νά ἐρμηνευτεῖ ὡς τάση τοῦ ὀργανισμοῦ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή λύπη.

Ἐρεθισμοί μέ τοὺς ὁποίους προάγεται ἡ ζωὴ καί εὐνοεῖται ἡ ὁμαλὴ ἀνάπτυξη τοῦ ψυχικοῦ βίου, εἶναι εὐχάριστοι· ἀντίθετα γίνονται μέ δυσἀρέσκεια δεκτοὶ ἐκείνοι πού βλάπτουν τήν ὑγεία καί δυσκολεῦουν τόν ψυχικὸ βίον. Συμβαίνει βέβαια νά δοκιμάζουμε εὐχαρίστηση ἀπὸ τὴ γέυση γλυκοῦ δηλητηρίου, καί δυσἀρέσκεια ὅταν καταπίνουμε ἱαματικό φάρμακο πικρὸ. Ἀλλὰ ὁ κανόνας ἰσχύει γιά τό ἄμεσο ἀποτέλεσμα, ὄχι γιά τίς μακρινές συνέπειες τῶν ἐρεθισμῶν. Τό γλυκὸ δηλητήριο εἶναι εὐπρόσδεκτο καί τό πικρὸ φάρμακο ἀποκρουστικό μόνο γιά τὴ γλώσσα. Ὁ νοῦς ἔχει τὰ δικά του κριτήρια. Ἡ ὀρθὴ λ.χ. ἐκτίμηση τῶν ἔμμεσων ἀποτελεσμάτων μᾶς πείθει νά δεχτοῦμε μέ προθυμία μιάν ὀδονηρὴ ἐγχείρηση, ὅταν πρόκειται νά ἀποκατασταθεῖ μ' αὐτὴν ἡ ὑγεία μας.

Τό πρόβλημα τίθεται ὡς ἐξῆς:

Χαρούμενοι γελοῦμε, λυπημένοι κλαῖμε, θυμωμένοι χειρονομοῦμε, ἐνθουσιασμένοι κραυγάζουμε, φοβισμένοι τρέμομε, ἀπελπισμένοι ζαρώνουμε κ.ο.κ. Μαζί δηλαδή μέ τίς συναισθηματικές καταστάσεις (ἀπὸ

κάποιο βαθμόν έντασης καί πέρα, πού φυσικά ποικίλλει κατά τήν ιδιοσυγκρασία τών ατόμων καί τό κλίμα τοῦ πολιτισμοῦ) ἐμφανίζονται τρόποι σωματικῆς συμπεριφορᾶς: συστολή καί διαστολή ἀγγείων, σύσπαση καί χαλάρωση μυώνων, πλουσιότερη ἢ φτωχότερη ἔκκριση ἀδέωνων καί ὀργανικά αἰσθήματα ἀκμῆς, κατάπτωσης, πνιγμοῦ, ἰλίγγου κτλ., πού ἔχουν τά ἐξῆς χαρακτηριστικά: εἶναι τυπικοί γιά κάθε περίπτωση, κοινοί στό εἶδος μας καί ἔμφυτοι, ὄχι προϊόντα ἀγωγῆς, ἀνήκουν δηλαδή στήν κατηγορία τών ἐνστίκτων.

Ἐπίσης ὑπάρχει λοιπόν στενή συνάρτηση μεταξύ συγκινήσεων καί σωματικῆς συμπεριφορᾶς. Πῶς πρέπει νά ἐνοήσουμε αὐτή τή σχέση;

Ἐχει διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση (θεωρία τών συγκινήσεων τών James-Lange) ὅτι τά συναισθήματα εἶναι προϊόντα ὀργανικῶν ἀλλοιώσεων ἢ ὀργανικῶν αἰσθημάτων. Μέ ἄλλους λόγους ὅτι: χαιρόμαστε ἐ π ε ι δ ἡ γελούμε, λυπούμαστε ἐ π ε ι δ ἡ κλαῖμε, ὀργιζόμαστε ἐ π ε ι δ ἡ χειρονομοῦμε βίαια, δυσφοροῦμε ἐ π ε ι δ ἡ αἰσθανόμαστε δύσπνοια κ.ο.κ. (Ἐναντίονα πρὸς ὅ,τι πιστεύουμε: ὅτι δηλ. γελούμε ἐπειδή χαιρόμαστε, κλαῖμε ἐπειδή λυπούμαστε κλπ.).

Τόσο ὅμως ἡ ὑπόθεση αὐτή ὅσο καί ἐκείνη πού κατατάσσει τά συναισθήματα στήν ἴδια μέ τά αἰσθήματα κατηγορία βιωμάτων ἢ θεωρεῖ τό συναίσθημα ιδιότητα τοῦ αἰσθήματος καί μιλεῖ γιά «συναισθηματικό τόνο» τών ἐντυπώσεων (ὅπως μιλεῖ γιά τό ποιόν καί τήν «έντασή» τους) δέν εὐσταθεῖ. Μεταξύ συγκινήσεων καί σωματικῆς συμπεριφορᾶς δέν ὑπάρχει ἡ σχέση τῆς αἰτιότητας, γιατί, ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά ἰσχυριστεῖ ὅτι ὀργανικές ἀλλοιώσεις «γεννοῦν» τά συναισθήματα, ἔτσι μπορεῖ νά ὑποστηρίξει καί τό ἀντίστροφο: ὅτι τά συναισθήματα «γεννοῦν» ὀργανικές ἀλλοιώσεις. Στήν περίπτωση αὐτή καί οἱ δύο ὅροι συνυπάρχουν ἀλληλένδετοι (χωρίς προτεραιότητα τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου) μέσα στό ἴδιο γεγονός.

Ἀπαράδεκτο ἐπίσης εἶναι νά θεωροῦνται τά συναισθήματα ὁμοειδή μέ τά αἰσθήματα βιώματα ἢ μιά ἀπό τίς ιδιότητες τών κοινῶν αἰσθημάτων. Ἐπὶ τούτων ὑπάρχουν αἰσθητήρια ὄργανα γιά τίς συγκινήσεις, ὅπως ὑπάρχουν γιά τίς ἐντυπώσεις; Ἐπειτα, ἐνῶ ὅταν συνθλιβῶνται ἕως τήν ἐκμηδένιση οἱ ιδιότητες τών αἰσθημάτων (τό ποιόν καί ἡ ένταση), αὐτά ἐξαφανίζονται, δέν συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τόν ὑποτιθέμενο «συναισθηματικό τόνο» τους: ἡ συνεχῆς ἐπανάληψη τών ἴδιων ἀπαράλλαχτα ἐντυπώσεων μᾶς ἀφήνει στό τέλος ἀσυγκίνητους: ἐκείνες ἐξακολουθοῦν

νά σχηματίζονται, ό «συναισθηματικός τόνος» τους όμως παύει νά υπάρχει – ή μεταπίπτει στό αντίθετο συναίσθημα: οί τόσο εύχάριστες άλλοτε έντυπώσεις, γίνονται τώρα δυσάρεστες.

Τά συναισθήματα λοιπόν αποτελούν άλλη τάξη βιωμάτων.

3. Ίδιότητες τών συναισθημάτων

Πολλοί ψυχολόγοι διακρίνουν τίς διαστάσεις από τίς ιδιότητες τών συναισθημάτων. Διαστάσεις άλλοι παραδέχονται πολλές, άλλοι πάλι (όπως π.χ. ό W. Wundt) μόνο τρείς:

- α. χαρά - λύπη
- β. διέγερση - κατευνασμός
- γ. τέντωμα - χαλάρωση.

Έπικρατέστερη είναι ή γνώμη ότι μιά μόνο διάσταση υπάρχει στά συναισθήματα, εκείνη πού χαρακτηρίζεται από τήν αντίθεση: Έύχρηστηση - δυσάρεσκεια.

Άπό τήν άποψη αυτή ένα συναίσθημα, όποιοδήποτε, θά είναι εύχρηστο ή δυσάρεστο.

Τών (εύχρηστων ή δυσάρεστων) συναισθημάτων ιδιότητες αναφέρονται τρείς: τό ποιόν, ή ένταση και ή διάρκεια.

Εύχρηστησης και δυσάρεσκειας μπορούμε νά διακρίνουμε πολλές, διαφορετικές κατά τό ποιόν, περιπτώσεις:

Άλλη λ.χ. είναι (κατά τό ποιόν) ή εύχρηστηση πού έχουμε από ένα χλιαρό λουτρό ύστερ' από μακρά πεζοπορία (ή ή δυσάρεσκεία μας από έναν έπίμονο πονόδοντο), άλλη ή εύθυμία πού αισθανόμαστε από τήν άκμή τών σωματικών μας δυνάμεων στόν καθαρό άέρα τοϋ βουνού (ή ή δυσθυμία μας από μιά μεγάλη και χωρίς θετικό άποτέλεσμα σωματική κόπωση), και πάλι άλλη ποιοτικά είναι ή χαρά πού μάς δίνει ή θέα ενός γλυπτοϋ άριστουργήματος στό Έθνικό μας Μουσείο (ή ή άποστροφή πού αισθανόμαστε όταν βλέπουμε πόσο ένας άδέξιος ζωγράφος έχει κακοποιήσει στόν πίνακά του τό πρόσωπο μιάς ώραίας κόρης). Και τά τρία πρώτα μέλη τοϋ κάθε ζευγαριού είναι εύχρηστα συναισθήματα· (τά τρία δεύτερα, δυσάρεστα). Η διαφορά τους όμως βρίσκεται στό ποιόν, και γιά νά τήν έπισημάνουμε ονομάζουμε τό πρώτο: εύχρηστηση τών αισθήσεων (και τό αντίθετό του: δυσάρεσκεια τών αισθήσεων), τό δεύτερο: χαρά τής ζωής (τό αντίθετό του: λύπη τής

ζωής) και τό τρίτο: καλαισθητικήν απόλαυση (τό αντίθετό του: αποτροφή από τήν ασχήμια ή τήν κακοτεχνία).

Έάν αναλύσουμε περισσότερο αυτές τίς συναισθηματικές καταστάσεις, θά βεβαιωθούμε ότι διαφέρουν κατά τό ποιόν, επειδή τό πρώτο ζευγάρι προκαλείται από όργανικά αίσθήματα, τό δεύτερο από ποικίλα αίσθήματα έμπλουτισμένα μέ πολλές παραστάσεις, ένω στή γένεση του τρίτου μετέχει όχι μόνο ή όραση, αλλά και ή μνήμη και ή φαντασία και ή διάνοησι. Τό «άντικείμενο» λοιπόν είναι κάθε φορά διαφορετικό, και έπομένως παραλλάζει τό ποιόν τής συναισθηματικής απήχησης που έχει μέσα στή συνειδησή μας. Στή δεύτερη και ιδίως στήν τρίτη περίπτωση ή συναισθηματική απήχηση είναι πλούσια, όχι άπλη αλλά πολυάπλη.

Μέ τήν πολλαπλή συναισθηματική απήχηση που έχουν μέσα στή συνειδηση μας σύνθετα «άντικείμενα», εξηγείται και τό λεγόμενο β ά θ ο ς του συναισθήματος. "Αλλα συναισθήματα όνομάζουμε βαθιά και άλλα επιπόλαια: ένας αωματικός πόνος λ.χ. δέν έχει τό βάθος μιάς απογοήτευσης (άπό μίαν έρωτική ή επαγγελματική άποτυχία), και ή τύψη είναι για τούς ευαίσθητους ήθικά άνθρώπους συνάισθημα άκόμα πιό βαθύ άπό τήν άπογοήτευση.

Έξάλλου δέν έχουν όλα τά συναισθήματα τό ίδιο ά π λ ω μ α στο σύνολο τής ύπαρξής μας· π.χ. ή ευχαρίστηση άπό ένα έξαίρετο φαγητό άπλώνεται, κατά κάποιον τρόπο, σέ μιά μικρή μόνο περιοχή τής συνειδησης μας, ένω ή χαρά μιάς λαμπρής επιτυχίας (έπιστημονικής, πολιτικής κτλ.) χρωματίζει όλόκληρο τόν ψυχικό μας κόσμο και διατηρείται επί πολύ σάν ευφρόσυνη διάθεση.

Τόσον όμως τό β ά θ ο ς όσο και τό ά π λ ω μ α δέν είναι κύριες ιδιότητες των συναισθημάτων (όπως τό ποιόν, ή ένταση και ή διάρκεια). Και όφείλονται στο γεγονός ότι τά «άντικείμενα», που προκαλοϋν τή συγκίνηση, είναι ως προς τή σύνθεσή τους (άπό έντυπώσεις, μνημονικές και φανταστικές εικόνες, διανοήματα, όρμές, προθέσεις κτλ.) διάφορα. "Ως εκ τούτου ή συναισθηματική απήχηση που έχουν μέσα στή συνειδησή μας, είναι άλλοτε άπλη, και άλλοτε πολλαπλή. Στή δεύτερη περίπτωση ή συγκίνηση άποκτά μεγαλύτερο βάθος και άπλώνεται περισσότερο στο σύνολο τής ύπαρξής μας.

Κατά τήν έν τ α σ η, τά συναισθήματα διακρίνονται σέ δυνατά (πιό δυνατά) και αδύνατα (πιό αδύνατα). Η ευχαρίστηση άπό ένα άρωμα δέν έχει πάντοτε τήν ίδια ένταση· και ή μεταμέλεια δέν είναι έξίσου δυσάρεστη άπό όλα τά παραπτώματά μας. Έχουμε θυμούς δυνατούς και αδύνατους, φόβους περισσότερο ή λιγότερο δυνατούς κ.ο.κ.

Τά συναισθήματα διαφέρουν και κατά τή δ ι ά ρ κ ε ι α· ή εύθυ-

μία από ένα ξυπνο λογοπαίγνιο περνάει γρήγορα· ή αγανάκτηση από μία προσβολή διατηρείται επί πολύ. (Πολλοί ψυχολόγοι δέν αναφέρουν τή διάρκεια μαζί μέ τίς άλλες ιδιότητες του συναισθήματος, επειδή είναι γνώρισμα όλων άνεξαιρέτως τών ψυχικών γεγονότων).

Ἡ ένταση καί ή διάρκεια τών συγκινήσεων εξαρτῶνται ὄχι μόνο ἀπό τή φύση του «άντικειμένου» πού τίς προκαλεί, ἀλλά καί ἀπό τόν χαρακτῆρα του κάθε προσώπου καί τή διάθεση τῆς ὥρας.

4. Οἱ ἀψιθυμίες

Τά βίαια συναισθήματα, πού συγκλονίζουν ψυχικά καί σωματικά τόν ἄνθρωπο, λέγονται ἀψιθυμίες. Τέτοια εἶναι π.χ. ὁ ἐξαλλος ἐνθουσιασμός, ή ἔως τή συντριβή ντροπή, ή ἀσυγκράτητη ὀργή, ὁ τρόμος καί τά παρόμοια.

Στίς ἀψιθυμίες διαταράσσεται ή πορεία τών παραστάσεων καί τών διανοημάτων (στή λύπη δυσκολεύονται, χάνουν τή σαφήνεια, τόν εἰρμό τους κτλ., στή χαρά ή ροή τους εύκολύεται, συντάσσονται κανονικότερα κτλ.), ή κυκλοφορία του αἵματος ἄλλοτε ἐπιταχύνεται, ἄλλοτε ἐπιβραδύνεται, καί οἱ ἐκφραστικές κινήσεις (μορφασμοί, χειρονομίες, φωνές κτλ.) ξεπερνούν κάθε μέτρο.

Σέ μερικές ἀψιθυμίες οἱ μυῶνες συστέλλονται δυνατά· π.χ. στήν ὀργή. Σέ άλλες πάλι χαλαρώνονται· π.χ. στόν τρόπο. Τίς πρώτες (τίς διεγερτικές) τίς ὀνομάζουμε σθενικές· τίς δεύτερες (τίς καταθλιπτικές) ἀσθενικές.

Ἡ ἀψιθυμία στήν ἀρχή παρουσιάζεται· σάν δυνατή ταραχή· σέ λίγο ὀτόνος της πέφτει καί παραμένει σάνδιάθεση εὐθυμίας ή δυσθυμίας μέ μέτριαν ένταση, ἀλλά μακρά διάρκεια – επειδή τά ὀργανικά αἰσθήματα του ἀψιθυμικοῦ ἐξακολουθοῦν νά υπάρχουν καί μετά τήν πάροδο τών ἐντυπώσεων. Αὐτά εἶναι πού κρατοῦν τό συναισθημα στό κέντρο τῆς συνείδησης καί ξαναπλάθουν (πρόσφατες ἀλλά καί παλαιότερες) συναφεῖς παραστάσεις, μέ τίς ὁποῖες τρέφεται καί ἀνανεώνεται ή συγκίνηση. Ὁ ὀργισμένος καί ὁ τρομαγμένος συντηροῦν τήν ὀργή καί τόν τρόπο μέ τή μνήμη καί τή φαντασία τους.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

1. Έντύπωση και συναίσθημα

Η εξάρτηση του συναίσθηματος από την ένταση των εντυπώσεων μελετήθηκε πειραματικά και η έρευνα έδωσε τά έξης πορίσματα:

Η έντύπωση πρέπει ν' αποκτήσει κάποιαν ένταση (νά περάσει, καθώς συνηθίζουμε νά λέγουμε στή γλώσσα τής Ψυχολογίας, τό «κατώφλι» τής έντασης), γιά νά χρωματιστεί συναισθηματικά, νά γίνει δηλαδή μέ εύχαρίστηση ή μέ δυσaréσκεια δεκτή από τή συνείδηση. Έπειτα, όσο αύξάνει ή έντασή της, τόσο και ή συγκίνηση πού αισθανόμαστε γίνεται πιό δυνατή. Στό σημείο όμως τούτο παρατηρείται μιά χαρακτηριστική διαφορά ανάμεσα στήν εύχαρίστηση και στή δυσaréσκεια. Όταν μέ τό συνεχές δυνάμωμα ή εύχαρίστηση φτάσει στόν ύψηλότερο βαθμό της, αρχίζει νά πέφτει ό τόνος της και στό τέλος μετατρέπεται σέ δυσaréσκεια: αντίθετα ή δυσaréσκεια μέ τήν ένταση των εντυπώσεων δυνάμωνει περισσότερο και δέ μεταπίπτει στό αντίθετο συναίσθημα. Παραδείγματα έχουμε από τήν καθημερινή ζωή πολλά: Ένα παραπολύ ζαχαρωμένο γλύκισμα ή υπερβολικά δυνατό άρωμα, μέ όλο πού μάς εύχαριστεί στήν αρχή, γίνεται έπειτα άνυπόφορο. Η ντροπή όμως ή ό θυμός μεγαλώνει άπεριόριστα όσο έντείνονται οι εντυπώσεις πού μάς ντροπιάζουν ή μάς έξοργίζουν.

(Προσεχτικότερες παρατηρήσεις έπεισαν τούς ψυχολόγους, ότι δέν είναι μόνο ή ένταση των εντυπώσεων πού έχει αυτά τά άποτελέσματα, αλλά μαζί μέ αυτήν και τό γεγονός ότι στίς αρχικές εντυπώσεις έρχονται νά προστεθοϋν και άλλες και έτσι οι έρεθισμοί πολλαπλασιάζονται).

Τήν ίδια διαδρομή ακολουθεί τό συναίσθημα και μέ τήν άλλη ιδιότητα των εντυπώσεων, τή διάρκεια. Γιά νά γεννηθεί εύχαρίστηση ή

δυσαρέσκεια, πρέπει ή έντύπωση νά έχει κάποια διάρκεια (νά περάσει καί έδώ τό «κατώφλι» τής διάρκειας). Έπειτα, όσο περισσότερο διαρκεί ή έντύπωση, τόσο μεγαλώνει καί ή συγκίνησή μας. Όχι όμως άπεριορίιστα, γιατί ύστερ' άπό κάποιο χρονικό όριο έρχεται ή άμβλυση του συναισθήματος (θά μιλήσουμε γι' αυτή στό έπόμενο κεφάλαιο) – γρηγορότερα του εύχάριστου καί άργότερά του δυσάρεστου – χωρίς ν' άποκλείεται καί ή μετάπτωση τής εύχαρίστησης σέ δυσαρέσκεια (ποτέ τό άντίστροφο), όταν μαζί μέ τήν αύξηση τής διάρκειας τών έντυπώσεων συντρέξουν καί άλλοι όροι (νέες έντυπώσεις, άναμνήσεις, σκέψεις κτλ).

Συμβαίνει κάποτε νά έχουμε μιάν εύχάριστη ή δυσάρεστη διάθεση χωρίς νά μπορούμε νά έξηγήσουμε τήν προέλευσή της, νά προσδιορίσουμε δηλαδή τίς έντυπώσεις πού τήν έφεραν στή συνείδησή μας. Τουτό δέ σημαίνει ότι είναι δυνατόν μιá αύθύπαρκτη (χωρίς συνάρτηση μέ κάποιο γνωστικό ή βουλητικό γεγονός) συγκίνηση νά έγκατασταθεί μέσα μας, αλλά γίνεται ως εξής: Μιά σειρά παραστάσεων – άναμνήσεων δέν έχει άκόμη γίνει έντελώς συνειδητή καί τά συναισθήματα πού άποτελούν άναπόσπαστα στοιχεία τους, έχουν κιόλας άπλωθει καί χρωματίσει τόν ψυχικό μας κόσμο· ή μιá δέσμη έντυπώσεων έχει άπομακρυνθει άπό τό κέντρο τής συνείδησής μας, γιατί παραμερίστηκε άπό παραστάσεις καί σκέψεις (προθέσεις καί έπιθυμίες) πío πρόσφατες, αλλά εξακολουθει νά μās κατέχει ή εύχαρίστηση ή ή δυσαρέσκεια πού αίστανθήκαμε έξαιτίας της.

Παρατεινόμενες καί αύτοδιειροόμενες διαταραχές του «θυμικού», φοβίες, καταθλίψεις κτλ., γενικότερα άγχώδεις καταστάσεις πού δέν συναρτώνται ή έχουν μικρή καί άσήμαντη συνάρτηση μέ άλλα συνειδησιακά γεγονότα, είναι συμπτώματα ψυχικών νόσων, άλλοτε λιγότερο καί άλλοτε περισσότερο σοβαρών. Η άπόσχιση του συναισθήματος άπό τόν ψυχικό κορμό καί ή αύτοτελής λειτουργία του άποτελεί σύνδρομο άνωμαλιών βαρειάς μορφής.

2. 'Ανάπλαση τών συναισθημάτων

Η ανάπλαση τών συναισθημάτων διαφέρει ριζικά άπό τήν ανάπλαση τών παραστάσεων (γιά τήν όποία μιλήσαμε στό κεφ. 8ο του Πρώτου μέρους). Οι παραστάσεις δένονται, όπως είπαμε, μεταξύ τους καί άποτελούν συνειρμικά σύνολα πού έχουν τέτοια έσωτερική συν-

οχή, ώστε τό ένα στοιχείο τους ξαναπλάθει μέσα στή συνείδηση όλα τά άλλα.

Συνειρμός όμως δέ γίνεται στά συναισθήματα. (Συναισθήματα τής ίδιας διάστασης, εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα, συγχωνεύονται σέ ένα συναισθήματα διαφορετικῆς διάστασης δέν ἀνακατεύονται ἀλλά γίνονται αἰσθητά διαδοχικά, τό ένα ὕστερ' ἀπό τό ἄλλο). Ἐντούτοις ξαναπλάθονται, ὅταν ξαναπλάθονται τά βιώματα (ἀναμνήσεις, σκέψεις, ἐπιθυμίες) πού μᾶς ἔκαναν νά τά αἰστανθοῦμε. Ὅταν ἀναπολήσουμε ένα ἀγαπητό μας πρόσωπο πού χάθηκε ἀπό πρόωρο θάνατο, νιώθουμε πάλι τή θλίψη πού δοκιμάσαμε ἀπό τό χαμό του. Περνοῦμε ὕστερ' ἀπό χρόνια πολλά ἀπό τό μέρος ὅπου ένας θάνατος ἀντίπαλος μᾶς πλήγωσε μέ λόγια βαριά, καί μέσα μας ζυπνάει πάλι ἡ ντροπή καί ὁ θυμός ἀπό 'κείνη τήν προσβολή. Οἱ συγκινήσεις μας αὐτές ξαναπλάστηκαν ὄχι ἀπό συναφείς συγκινήσεις, ἀλλά ἀπό τίς παραστάσεις καί τά διανοήματα πού μᾶς τίς πρωτόδωσαν, καί πού τώρα, ἀπό μιά ὀποιαδήποτε ἀφορμή, ἐπανήλθαν στήν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησής μας.

Εἶναι ἄραγε τά ξαναπλασμένα συναισθήματα τά ἴδια μέ τά ἀρχικά, ἢ διαφορετικοῦ ποιοῦ; – Τό θέμα ἔχει ἐρευνηθεῖ σέ συσχετισμό μέ τίς «προσποιετῆς» διαθέσεις τῶν ἠθοποιῶν π.χ. πού παίζουν ρόλους συγκινημένων προσώπων, ἢ καί τῶν θεατῶν πού «συγκινοῦνται» στό θέατρο ἀπό ὄχι πραγματικά ἀλλά ἀπεικονισμένα περιστατικά τῆς ζωῆς. Ὑποστηρίχθηκε ὅτι στίς περιπτώσεις αὐτές ἔχουμε ὄχι ἀληθινά ἀλλά πλασματικά συναισθήματα πού ἐκδηλώνονται μέ τούς ἴδιους τρόπους συμπεριφορᾶς. Τοῦτο ὅμως δέν εἶναι ὀρθό. Δέν ὑπάρχουν, ἀπό καθαρά ψυχολογικήν ἄποψη, πλασματικά συναισθήματα: ἀκόμη καί ἐκεῖνος πού μέ τή φαντασία μεταφέρεται στή θέση ἑνός ψυχικά ταραγμένου ἀνθρώπου, χαίρει ἢ λυπᾶται, ὀργίζεται ἢ φοβάται, ἐνθουσιάζεται ἢ ἀπελπίζεται πραγματικά, μέ τή διαφορά ὅτι οἱ συγκινήσεις του τρέφονται ἀπό φανταστικές εἰκόνες. Ἡ διευκρίνηση αὐτή δίνει τήν ἀπάντηση καί στό ἐρώτημα ποιά εἶναι ἡ φύση τῶν ξαναπλασμένων (ἀπό προηγούμενα βιώματά μας) συναισθημάτων. Ἐχουν καί αὐτά τό ἴδιο ποιόν μέ τά ἀρχικά, κάποτε μάλιστα μποροῦν νά γίνουν μέ τήν ἴδια ἔνταση αἰσθητά.

Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι κατά τήν ἀνάμνηση πολύ παλαιῶν γεγονότων τά εὐχάριστα συναισθήματα ἐπικαλύπτουν τά δυσάρεστα. (Μέ τήν ἐξάιρεση τῶν βιωμάτων πού μᾶς εἶχαν ἄλλοτε βαθιά συγκινήσει καί ἐπαιξαν ἀποφασιστικό ρόλο

στή ζωή μας). Τοῦτο ὀφείλεται στή φυσική τάση τῆς συνείδησης νά προσπερνᾶ τὰ σκοτεινά σημεῖα καί νά ξεχωρίζει, κατά κάποιον τρόπο, τό παρελθόν. Τό φαινόμενο ὀνομάζεται **αἰσιοδοξία τῆς ἀνάμνησης**.

3. Ἀνάμειξη τῶν συναισθημάτων

Ὅταν μέσα στή συνείδηση σχηματίζονται ἀλλεπάλληλα βιώματα (ἐντυπώσεις, σκέψεις, ἐπιθυμίες κ.τ.λ.), πού τό καθένα τους συνοδεύεται ἀπό συναίσθημα ἀδύνατο ἀλλά τῆς ἴδιας διάστασης (ὅλα «χαρά» ἢ ὅλα «λύπη»), τότε ἀπό τή συρροή τους γεννιέται ὀλικό συναίσθημα μέ σημαντική ἔνταση. Τό φαινόμενο ὀνομάζεται: **ἄθροιστική τόνωση τῶν συναισθημάτων**. Ἡ συνένωση πάντως δέν ἀφαιρεῖ τήν αὐτοτέλεια τοῦ καθενός, καί γίνεται τόσο στενότερη ὅσο τά βιώματα, πού προκαλοῦν τᾶ συντασσόμενα συναισθήματα, μποροῦν νά συγκροτήσουν ἓνα ἐνιαῖο ψυχικό γεγονός. Ὅταν λ.χ. διασκεδάσουμε σέ μίαν ἑορταστική συγκέντρωση, οἱ ἐντυπώσεις μας δέ συμπλέκονται σέ ἐνιαίαν εἰκόνα, γιατί ἔχουν μεγάλη ποικιλία, ἐπομένως καί τά συναισθήματα πού ζοῦμε ἐξαιτίας τους, μέ ὅλο πού εἶναι ὅλα εὐχάριστα, δέ συγχωνεύονται, ἀλλά παρατάσσονται. Τό ἀντίθετο συμβαίνει στήν περίπτωση ὅπου μέ θαυμασμό παρατηροῦμε ἓνα ἄριστα τεχνουργημένο κόσμημα καί ἀπολαμβάνουμε τά ὑλικά, τή μορφή καί τήν κατασκευή του. Ὅπως συνενώνονται οἱ ἐντυπώσεις μας σέ ἐνιαίαν εἰκόνα, ἔτσι συγχωνεύονται καί τά συναισθήματα μας σέ ὀλική συγκίνηση.

Ὁ λόγος αὐτός ἐξηγεῖ καί γιατί δέν μποροῦν νά ἀναμειχθοῦν συναισθήματα διαφορετικῆς διάστασης (ἓνα εὐχάριστο μέ ἓνα δυσάρεστο): τά βιώματα πού τά προκαλοῦν δέ συνενώνονται, ἀλλά μένου χωριστά μέσα στή συνείδηση.

Μερικοί ψυχολόγοι δέχονται ὅτι ὑπάρχουν συναισθήματα **μικτά** ἀπό χαρά καί λύπη. Καί παραδείγματα φέρνουν τήν ἐλπίδα, τήν προσδοκία, τή νοσταλγία, τή χαρά στή χαρά τοῦ ἄλλου, τή λύπη στή λύπη τοῦ ἄλλου. Ὅποιος ἐλπίζει – λέγουν – καί προσδοκᾷ, καί περισσότερο ἀκόμη ὅποιος νοσταλγεῖ, λυπᾶται ἀπό κάτι πού τοῦ λείπει καί ταυτόχρονα χαίρει πού μπορεῖ νά τό περιμένει ἢ νά ἐντρυφᾷ στήν ἀνάμνησή του. Καί ἐκεῖνος πού αἰσθάνεται χαρά μέ τήν εὐτυχία τοῦ ἄλλου (ἢ λύπη μέ τή δυστυχία του), κατά βάθος κίωθε καί κάποια λύπη (ἢ χαρά) πού δέν εἶναι καί αὐτός ἐξίσου εὐτυχῆς (ἢ δυστυχῆς). Ἡ ἀντί-

ληψη αυτή δέ φαίνεται όρθή· στίς αναφερόμενες περιπτώσεις δέ συγχωνεύονται οί δύο αντίθετες συγκινήσεις σέ μία, αλλά ένα λ- λ ά σ σ ο ν τ α ι μέσα στή συνείδηση,καί έπικρατεί πότε ή μία καί πότε ή άλλη. 'Όπωςόδηποτε ή συνεχής παράταξη δέν αφήνει αναλλοίωτα τά συναισθήματα· ή δυσαρέσκεια κάνει πικρή τή γειτονική χαρά, καί ή ευχαρίστηση μαλακώνει τή γειτονική λύπη. Αυτή ακριβώς ή απόχρωση χαρακτηρίζει τά λεγόμενα μεικτά συναισθήματα.

4. Μεταφορά τού συναισθήματος

Τό μικρό παιδί πού έκαψε τό δάχτυλό του στή φλόγα ενός κεριού, φοβάται όχι μόνο όταν βλέπει αναμμένο κεριό, αλλά καί όταν μπαίνει στό δωμάτιο όπου έπαθε τό άτύχημα. Οί σύντροφοι ενός ταξιδιού πού μάς έδωσε πολλές άπολαύσεις, γίνονται πρόσωπα άγαπητά, άν καί έμμεσα μόνο σχετίζονται μέ τά ευχάριστα γεγονότα πού ζήσαμε κάποτε. 'Όχι μόνο ή έφημερίδα πού δημοσίευσε λίβελλο έναντίον μας, αλλά καί ό έφημεριδοπώλης πού τή διαλαλεί, μάς ένοχλεί. – Στά περιστατικά αυτά γίνεται μ ε τ α φ ο ρ ά τού συναισθήματος από όρισμένα βιώματα σέ άλλα.

Τό φαινόμενο έξηγείται ώς έξης: τά αντικείμενα ή τά γεγονότα πού χρωματίζονται συναισθηματικά μ' έναν τόνο πού δέν τούς ανήκει, έχουν συνειρμικά δεθεί μέ όρισμένες ευχάριστες ή δυσάρεστες αναμνήσεις μας καί τώρα τίς ανασύρουν στή συνείδησή μας. Ένώ όμως οί παλαιές παραστάσεις άργοπορουν ή δέν άποσαφηνίζονται, έπειδή έμειναν επί μεγάλο χρονικό διάστημα άδρανείς, ή συγκίνηση πού τίς συνόδευε έχει προτρέξει καί δίνει τό χρώμα της στήν ψυχική μας διάθεση.

Πολλές φορές δέν μπορούμε νά θυμηθούμε τόν συνειρμό πού προκάλεσε τή μεταφορά τού συναισθήματος, καί άπορούμε γιατί ένα πρόσωπο μάς είναι αντίπαθητικό, ένα όνομα άποκρουστικό, μιά μελωδία θλιβερή κ.ο.κ. 'Η δυσκολία είναι μεγαλύτερη, όταν ό συνειρμός έγινε σέ πολύ παλαιά φάση τής ζωής, στά πρώτα παιδικά μας χρόνια. 'Αναφέρεται τό παράδειγμα ανθρώπου ύγιή κατά τά άλλα, πού μόλις έβλεπε κρέας, ώμό ή μαγειρεμένο, αισθανόταν άνεξήγητο φόβο καί άηδία. 'Η άνάλυση των παιδικών του αναμνήσεων (άπό ψυχοθεραπευτή) έδειξε,ότι σέ μικρήν ηλικία είχε ίδει σφαγή ζώου πού έβγαζε σπαραχτικές κραυγές· άπό τότε (μέ όλο πού είχε λησμονήσει έντελώς τό περι-

στατικό) δέν μπορούσε νά δαμάσει τήν ἀποστροφή του πρὸς τό κρέας «σφαγμένου ζώου».

Τό φαινόμενο τῆς μεταφορᾶς ἐξηγεῖ πολλές ἰδιορρυθμίες τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ὁ ἄθως ἄγγελος κακῆς εἶδησης γίνεται ἀντιπαθητικός· ὅ,τι ἔχουν ἀγγίξει τά χέρια ἀγαπητοῦ μας προσώπου εἶναι πολύτιμο γιά μᾶς κειμήλιο· οἱ μητέρες αἰσθάνονται στοργή πρὸς ξένα παιδιά πού μοιάζουν μέ τά δικά τους κτλ. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἐξηγοῦνται καί πολλές δεισιδαιμονίες ἢ προλήψεις: συμπτώσεις λ.χ. καί γεγονότα ἀτυχή ἔκαναν τήν Τρίτη καί τήν Παρασκευή ἡμέρες ἀποφράδες, τόν κεραυνό πληγμα θείας τιμωρίας, τό κυπαρίσσι δέντρο πένθιμο κτλ.

5. Συναισθήματα καί ὁρμές

Διάρκεια καί δύναμη ἀκτινοβολίας μεγάλη ἀποκτᾶ τό συναίσθημα, ὅταν δένεται μέ μίαν ὀρμῆν, δηλαδή μέ μίαν τάση ἐμφυτη καί ἀκατάσχετη πού ὑπηρετεῖ βασικές ἀνάγκες τοῦ εἶδους. (Θά μιλήσουμε γι' αὐτήν στό Τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου). Τότε ἀντανακλᾷ (μεταφέρεται) σέ κάθε σχετική παράσταση, σκέψη καί ἐπιθυμία.

Ἐξαιρετική σοβαρότητα ἔχουν ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη τά βιώματα τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ὁ μέγανος Βιενέζος ψυχίατρος Sigmund Freud (1856-1939) ἔδειξε πόσο τά βιώματα αὐτά ἐπηρεάζουν τό χαρακτήρα καί ἀφήνουν ἴχνη βαθιά σέ ὀλόκληρη τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Μπορεῖ λ.χ., ὅταν ἡ προσήλωση εἶναι μεγάλη, ἡ ἀγάπη τοῦ παιδιοῦ πρὸς τή μητέρα καί τόν πατέρα νά χρωματίζει μέ τόν δικό της τόνο ὅλα τά συναισθήματα τρυφερότητας καί στοργῆς πού θά γεννηθοῦν ἀργότερα στή συνείδησή του· στό σύζυγο ἢ στή σύζυγο θά «βλέπει» καί θά «ἀγαπᾷ» τό κορίτσι τόν πατέρα, τό ἀγόρι τή μητέρα του. Πολλές δυσκολίες τοῦ συζυγικοῦ βίου ἔχουν ἐδῶ τή ρίζα τους.

Μέ παρόμοιο τρόπο ἐξηγοῦνται καί πολλές σεξουαλικές διαστροφές· ὁρμονόγενητα συναισθήματα προσδέονται «κακῶς» σέ ἀνοίκειους τρόπους συμπεριφοράς, ἀπό τά χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, καί φέρνουν τήν ἐκτροπή.

6. Συνειρμική ἢ συσσωρευτική ἀπήχηση

Κάποτε ἡ ἔνταση, μέ τήν ὁποία γίνεται αἰσθητή καί ἐκδηλώνεται ἡ

συγκίνηση, είναι δυσανάλογη προς τήν εντύπωση πού ξγινε ή αίτία της. 'Απλή λ.χ. παρατήρηση σέ φίλο πού μᾶς ἔκανε νά τόν περιμένουμε ὦρα πολλή, προκαλεῖ σ' αὐτόν ἔκρηξη ὀργῆς. 'Ο ξένος πού παραστέκεται στή σκηνή, δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει τήν παραφορά του, ἐμεῖς ὅμως ἐννοοῦμε τήν ἐξέγερση πού ἔφερε ὁ λόγος μας. 'Η τωρινή εντύπωση ἀνακάλεσε στή συνείδηση τοῦ φίλου παραστάσεις ἐξίσου ἢ καί περισσότερο δυσάρεστες (τοῦ ἔχουμε γίνει κατ' ἐπανάληψη φορτικοί μέ τίς ἐπιτιμήσεις μας), καί ἀπό τή συσσώρευση τῶν συγκινήσεων γεννήθηκε ἡ ἀψιθυμία πού ἐκτονώνεται αὐτή τή στιγμή μέ ἀπροσδόκητη ζωηρότητα.

'Η ἔνταση λοιπόν ἑνός συναισθήματος προσδιορίζεται ὄχι μόνο ἀπό τή φύση τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἐρεθίσματος, ἀλλά καί ἀπό ὀλόκληρη τήν ἐμπειρία τοῦ ὑποκειμένου. Οἱ ἀναδεδόμενες παραστάσεις, ἀπό τά ἀποθέματα τῆς μνήμης, τό δυναμώνουν ἀθροιστικά προσθέτοντας καί τό δικό τους συναισθηματικό φορτίο.

7. 'Η ἀντίθεση καί ἡ ἀμβλυσση στά συναισθήματα

'Ο νόμος τῆς ἀντίθεσης στά συναισθήματα: 'Η συγκίνηση κερδίζει σέ ἔνταση, ὅταν συνοδεύεται ἀπό ἐντυπώσεις, (ξαναπλασμένες) παραστάσεις καί σκέψεις φορτισμένες μέ ἀντίθετα συναισθήματα. 'Ακόμη καί ὅταν ἔχουν προηγηθεῖ συναισθήματα τῆς ἴδιας διάστασης, ἀλλά ἀσθενέστερα.

Παραδείγματα: 'Επειτα ἀπό βαρεῖαν ἀρρώστια, καθώς ἀναπολοῦμε τούς πόνους πού περάσαμε καί σκεπτόμαστε τούς κινδύνους πού διατρέξαμε, αἰσθανόμαστε ἐντονότερη τή χαρά τῆς ὑγείας πού τώρα ἀπολαμβάνουμε. Τοῦ ξενιτεμένου καί μοναχικοῦ ἀνθρώπου ἡ πίκρα γίνεται πιό μεγάλη, ὅταν βλέπει τήν εὐτυχία ἐκείνων πού εορτάζουν ἕνα χαρμόσυνο γεγονός στήν πατρίδα καί στό σπίτι τους. Μιά καλή εἶδηση δίνει μεγαλύτερη χαρά, ὅταν ἔρχεται τήν ὦρα πού ἔχουμε εὐθυμη διάθεση ἀπό ἄλλα μικρότερης σημασίας βιώματα. Καί μία κακή εἶδηση, ἀκόμη καί μικρῆς σημασίας, μπορεῖ νά μᾶς συνταράξει, ὅταν μᾶς βρίσκει στενοχωρημένους ἀπό κάποιον μικροατύχημα.

'Ο νόμος τῆς ἀμβλυσσης στά συναισθήματα: 'Όταν κατ' ἐπανάληψη δοκιμάζουμε τά ἴδια συναισθήματα ἀπό περιστατικά τῆς ζωῆς πού ἔχουν γίνει στερεότυπα, ἡ συγκίνηση μας ἀμβλύνεται καί μέ-

νομε αδιάφοροι απέναντι σε νέα παρόμοια έρεθίσματα. Έτσι λ.χ. τὰ ἀλλεπάλληλα καί σταθερά κέρδη δέ συγκινούν πιά τόν εὐτυχημένο στίς ἐπιχειρήσεις του ἔμπορο, καί σωματικές ποινές πού ἐπιβάλλονται συχνά καί ὁμοιόμορφα, δέν κάνουν πιά καμιάν αἴσθηση στους τιμωρούμενους.

Ἡ ἄμβλυνση τῶν συναισθημάτων ὀφείλεται ὄχι μόνο στήν ἐξοικειωσή μας μέ τὰ πολύ συχνά καί ἀπαράλλαχτα ἐπαναλαμβανόμενα βιώματα, πού δέν τὰ προσέχουμε πιά γιατί ἔχουν πάψει νά μᾶς ἐνδιαφέρουν, ἀλλά καί σέ λόγους φυσιολογικούς : ὁ κόρος κουράζει τόν ὀργανισμό, τόν κάνει ἀναίσθητο ἀπέναντι σέ ἐρεθισμούς πού δέν ἀποτελοῦν γι' αὐτόν κάτι τό ἄγνωστο καί τό ἀπροσδόκητο.

8. Συστήματα συναισθημάτων

Μέ τόν τρόπο πού ἔρχονται σέ συνάφεια καί συμπλέκονται τὰ βιώματα (τῆς ἀντιλαμβανόμενης, τῆς συγκινούμενης καί τῆς ἐπιθυμούσας συνείδησης), δέ γίνεται μόνο πλουσιότερη (περιεκτικότερη, πολυσιχιδέστερη, πολυκύμαντη) ἀλλά καί ὀργανώτερι ἡ συναισθηματική μας ζωή. Τά συναισθήματα δηλαδή συναρμολογοῦνται γύρω ἀπό τόν ἄξονα ὀρισμένων παραστάσεων, ἐπιθυμιῶν, ἰδεῶν κτλ., καί ἀποτελοῦν ἀστερισμούς ἢ «συστήματα», πού ὀνομάζονται στή γλώσσα τῆς Ψυχολογίας ἰδιόμορφες διαθέσεις τοῦ θυμικοῦ.

Συναισθήματα λ.χ. τρυφερότητας καί εὐφροσύνης διάφορων ἀποχρώσεων ὀργανώνονται μέ ἄξονα τήν παράσταση ἑνός προσώπου καί τήν κλίση μας πρὸς αὐτό, καί συγκροτοῦν τή διάθεση πού ὀνομάζουμε ἀγάπη. Ἄλλα πάλι συναισθήματα, ἀπέχθειας, φόβου, ὀργῆς, (πολυμένα πρὸς ἕνα πρόσωπο πού μᾶς ἔχει βλάψει), (ἢ ὑποφιαζόμεστε ὅτι εἶναι ἱκανό νά μᾶς βλάψει), ὀργανώνονται καί σχηματίζουν τή διάθεση πού ὀνομάζουμε μίσος.

Στά συστήματα αὐτά, τήν ἀγάπη καί τό μίσος, ἔχει ὀρθά σημειωθεῖ ὅτι ὑπάρχουν κοινά συστατικά στοιχεῖα, πού κατέχουν ὁμως μέσα στό καθένα θέση διαφορετική: Λ.χ. στήν ἀγάπη αἰσθανόμαστε χαρά ἀπό τήν παρουσία τοῦ προσώπου πού ἀγαπούμε, φόβο ὅταν τό βλέπουμε νά κινδυνεύει, καί θυμό ἀπέναντι σ' ἐκεῖνον ἢ σ' ἐκείνους πού τοῦ ἐπιτίθενται. Στό μίσος φοβοῦμαστε ἢ θυμῶνουμε (ἢ καί τὰ δύο), ὅταν συναντοῦμε τό πρόσωπο πού ἀπεχθανόμαστε, καί δοκιμάζουμε (φα-

νερά ή κρυφά) ευχαρίστηση, χαιρεκακοῦμε, ὅταν δυστυχεῖ.

Ἄλλα συστήματα συναισθημάτων, ἀρκετά περίπλοκα, εἶναι ἡ ζήλεια, ὁ φθόνος, ἡ μεταμέλεια, ἡ πλήξη, ἡ νοσταλγία, τὸ πάθος τῆς ἐκδί-
κησης κ.ἄ.

9. Τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς

Ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα στὰ «συστήματα» κατέχει τὸ συναί-
σθημα τῆς ἐ ν ο χ ῆ ς . Συστατικά του στοιχεῖα εἶναι κατὰ κύριο λόγο ὁ
οἶκος καὶ ἡ ντροπὴ: οἶκος ἀπέναντι στοῦ πρόσωπο πού βλάψαμε,
ντροπὴ γιὰ τὸ κακὸ πού πράξαμε.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τὴν ἐνοχί πού αἰσθανόμαστε γιὰ ἓνα συγκεκρι-
μένο ἀδίκημα, ὑπάρχει καὶ ἓνα βαθύτερο, ἕως τὶς ρίζες τῆς ὑπαρξῆς
μας ἀπλωμένο συναίσθημα ἐνοχῆς, πού τρέφεται ἀπὸ πολλὰ καὶ ποι-
κίλα βιώματα, ἀλληλοσυγκρουόμενα (ὑπεροψίας καὶ ἀνεπάρκειας, ἰδε-
οληψίας καὶ ἀσυνέπειας, ὑποκρισίας καὶ ἀναισχυντίας κ. ἄ.), καὶ συγ-
κροτεῖται ἀπὸ ἐξίσου πολλὰ καὶ ποικίλα στοιχειακὰ συναισθήματα
(συντριβῆς, ἀπόγνωσης, ἀγωνίας κ. ἄ.). Στὴ συναισθηματικὴ αὐτὴ
κατάσταση νιώθουμε ἐνοχοί, ὄχι μόνο γιὰ πράξεις πού ἐκάναμε, καὶ τὶς
θυμούμαστε ἢ τὶς ἔχουμε λησμονήσει, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅσες δὲν ἐκάναμε,
ἀλλὰ τὶς σχεδιάσαμε καὶ τὶς ἐγκαταλείψαμε, ἢ θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς
εἶχαμε σκεφθεῖ ἢ θελήσει.

Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς στὴ γενικότητά του
εἶναι, πρῶτα ὅτι ἀποτελεῖ προνόμιο τοῦ ἀνθρώπου – ὄντος μὲ δυσανά-
λογες πρὸς τὶς φυσικὲς του δυνάμεις ἠθικὲς ἀξιώσεις, καὶ ἀναγκασμέ-
νου νὰ ἐπιβάλλει στὰ ὀρμέφυτὰ του σκληρὴ πειθαρχία, γιὰ νὰ μπορεῖ
νὰ ζεῖ εἰρηνικὰ μὲ τοὺς ὁμοίους του· καὶ ἔπειτα ὅτι μεταφέρεται καὶ
ἀντανακλᾷ σὲ παραστάσεις καὶ σκέψεις, προθέσεις καὶ ἐπιθυμίες πολὺ
ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ ἐρεθίσματα. Μῦθοι καὶ σύμβολα ὄλων
τῶν ἱστορικῶν πολιτισμῶν σχετίζονται μὲ αὐτὸ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα.

10. Συναισθήματα καὶ χαρακτήρας

Οἱ συγκινήσεις μας (κατὰ τὸ ποιὸν καὶ τὴν ἔντασή τους) ἐξαρτῶν-
ται ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ περιστατικά τῆς ζωῆς πού τὶς προκαλοῦν, ἀλλὰ
καὶ ἀπὸ τὴν εὐαισθησία μας, δηλαδή ἀπὸ τὶς συναισθηματικὲς μας

π ρ ο δ ι α θ έ σ ε ι ς . Οί προδιαθέσεις αυτές, άπόρροια τής ιδιοσυγκρασίας μας, άποτελοϋν έμφυτες ιδιότητες του χαρακτήρα μας.

Περισσότερο άπό κάθε άλλο γνώρισμα, εκείνο πού άποκαλύπτει τό χαρακτήρα ενός ανθρώπου φαίνεται ότι είναι ή συναισθηματική του δυναμικότητα, τό ποιόν καί ή ένταση τών συγκινήσεών του.

11. Διαταραχές τής συναισθηματικής ζωής

Πολλές άρρώστιες του νευρικού συστήματος επιδροϋν στή συναισθηματική ζωή καί προκαλοϋν ψυχικές διαταραχές.

Οί διαταραχές αυτές έκδηλώνονται είτε ως υπερβολική ελάττωση τής έντασης τών συναισθημάτων, μέ άποτέλεσμα τήν άμβλυνσή τους, είτε ως υπέρμετρη έρεθιστικότητα πού γεννά άλλεπάλληλα βίαια συναισθήματα (άψιθυμίες). Άμβλυνση τών συναισθημάτων παρατηρείται στους ήλίθιους· αύτοί, όταν άδρανοϋν, δέ στενοχωροϋνται ούτε πλήττονται, όπως οί υγιείς στό νοϋ· καί πάλι έχουν τέτοια άναισθησία στήν κούραση, ώστε μποροϋν νά καταπονοϋνται επί μακρό χρονικό διάστημα, χωρίς νά ύποφέρουν.

Βαριές μορφές άνωμαλίας τής συναισθηματικής ζωής είναι ή μ α ν ί α καί ή μ ε λ α γ χ ο λ ί α . Ό μανιακός θρίσκειται σέ διαρκή έξαψη άπό εύθυμία ή όργή, είναι υπεραισιόδοξος, άναθυμάται μόνο τίς επιτυχίες του, υπερτιμά τίς ικανότητές του, δείχνει πάντοτε πυρετώδη δραστηριότητα χωρίς νά τελειώνει τίποτα, καί πέφτει συχνά σέ παροξισμό πού τόν κάνει βίαιο. Άντίθετος τύπος είναι ό μελαγχολικός· θρίσκειται σέ μόνιμη καταθλιπτική διάθεση, άναθυμάται μόνο τίς άποτυχίες καί τά πένθη του, είναι άθεράπευτα άπαισιόδοξος, δέν έχει έμπιστοσύνη στίς δυνάμεις του, αισθάνεται διαρκώς κόπωση καί άπελπισία, καί κατατρώχεται άπό άγωνία πού μπορεί νά τόν όδηγήσει στήν άυτοκτονία.

Γενικά ή συναισθηματική ζωή τών ψυχασθενών χαρακτηρίζεται άπό τή δ υ σ α ν α λ ο γ ί α μεταξύ έντασης καί διάρκειας του έρεθίσματος, καί έντασης καί διάρκειας του συναισθήματος πού προκαλείται άπ' αυτό. Μερικοί λ.χ. πάσχουν άπό δυνατό καί διαρκή φόβο χωρίς σοβαρό λόγο.

Φ ο β ί α ονομάζεται ή ταραχή πού προκαλείται άπό όρισμένα πράγματα ή πράξεις, πού δέν μπορεί νά τήν καταστείλει ό άρρωστος,

μέ ὄλο πού ἀναγνωρίζει ὅτι δέ δικαιολογεῖται. Μερικοί λ.χ. αἰσθάνονται τρόπον ἢ ἴλιγγο ὅταν ὑποχρεώνονται νά διασχίσουν ἔρημη πλατεία ἢ ὅταν βρίσκονται σέ κλειστό χῶρο κ.ο.κ.

Μέ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον μελετᾶ σήμερα ὄχι μόνο ἡ Ἱατρική ἀλλά καί ἡ Ψυχολογία τίς παράδοξες ἀνωμαλίες πού παρουσιάζουν ὅσοι πάσχουν ἀπό ν ε υ ρ ω σ ε ι ς καί ὑ σ τ ε ρ ί α .

Σ' αὐτούς παρατηροῦνται, μαζί μέ βαθιές διαταραχές τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς (ὑπερευαίσθησία καί ἐρεθιστικότητα, κρίσεις ὀργῆς καί φόβου, ἔντονο συναίσθημα γενικῆς κόπωσης, ὑπερβολικὴ ζωηρότητα στίς παραστάσεις καί στίς πράξεις κ. ἄ.), σωματικές ἀλλοιώσεις π.χ. παραλυσία τῶν ἄκρων, τύφλωση, ἀνωμαλίες στή λαλιά κ. ἄ., χωρίς σοβαρά ὀργανικά αἰτία.

Στὴν ἔρευνα καθὼς καί στή θεραπευτικὴ ἀγωγή τῶν περιπτώσεων τούτων χάραξε καινούριους δρόμους ἡ Ψυχανάλυση τοῦ S. Freud καί τῶν ὀπαδῶν του. Θά μιλήσουμε γι' αὐτὴν σέ ἄλλο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου. (Μέρος Τρίτο, κεφ. 4ο).

ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

1. Πίνακες τῶν συναισθημάτων

Ἡ διερεύνηση τῶν συναισθημάτων εἶναι γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία θέμα δύσκολο, πρῶτα ἐπειδὴ οἱ συγκινήσεις εἶναι, περισσότερο ἴσως ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα συνειδησιακὰ γεγονότα, βιώματα ὑποκειμενικά, καὶ ἔπειτα ἐπειδὴ οἱ λέξεις πού ἐκφράζουν συγκινήσεις δὲν ἔχουν σὲ ὅλες τὶς γλώσσες τὸ ἴδιο ἀκριβῶς νόημα, ὅσο κι ἂν στὰ λεξικά παρουσιάζονται ὡς ἰσοδύναμες. Εἶναι ἐπομένως τόσες οἱ ἰδιορρυθμίες καὶ οἱ ἀποχρώσεις τῶν διαθέσεων τοῦ «θυμικοῦ», καθὼς καὶ οἱ ὀνομασίες πού δίνουν οἱ ἄνθρωποι διάφορων γλωσσικῶν καὶ πολιτιστικῶν κλιμάτων στὶς μορφές τοῦ συναισθηματικοῦ βίου, ὥστε ὁ ψυχολόγος πού θὰ ἐπιχειρήσει νὰ συγκεντρώσει μὲ λογικὴ τάξη τὸ πλῆθος καὶ τὶς ποικιλίες τῶν σπουδαιότερων ἔστω συναισθημάτων, ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει πολὺ μεγάλες, ἂν ὄχι ἀνυπέρβλητες, δυσχέρειες.

Θὰ περιοριστοῦμε λοιπὸν κατ' ἀνάγκη στὶς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις πού ἔχουν γίνεи δεκτές ἀπὸ τοὺς ἐγκυρότερους συγγραφεῖς Ἑγχειριδίων Ψυχολογίας.

Μιά πρώτη διαίρεση εἶναι ἐκείνη πού παίρνει ὡς βάση τὶς θεμελιακές (ἔμφυτες) τάσεις τοῦ εἴδους: τὴν ὁρμὴ τῆς συντήρησης καὶ τῆς ἀνάπτυξης, τὴν ὁρμὴ τῆς σύμπραξης καὶ τῆς ἀντίθεσης μὲ τοὺς ὁμοίους μας στὸ στενὸ περιβάλλον, καὶ τὴν κοινωνικὴ ὁρμὴ, ὅπως ἐκδηλώνεται στὶς πολλαπλές σχέσεις μας μὲ τὸ πλατύτερο περιβάλλον, τὴν κοινωνία.

Μὲ αὐτὴ τὴν βάση τὰ συναισθήματα διαιροῦνται σὲ τρεῖς κατηγορίες, ἀντίστοιχες πρὸς καθεμιά ἀπὸ τὶς τρεῖς παραπάνω ὁρμές, δηλαδή σέ:

- α. Συναισθήματα τοῦ ἐγώ,
- β. Συναισθήματα τοῦ σύ,
- γ. Συναισθήματα κοινωνικά.

2. Συναισθήματα του ἐγώ

Συναισθήματα του ἐγώ είναι τό θετικό καί τό ἀρνητικό αὐτοσυναίσθημα.

Θετικό αὐτοσυναίσθημα: ἡ χαρά καί ἡ ὑπερηφάνεια ἀπό τήν ἐπίγνωση τῆς ἀξίας μας, τῶν ἱκανοτήτων καί τῶν ἀρετῶν μας.

Ἀρνητικό αὐτοσυναίσθημα: ἡ λύπη καί ἡ ταπείνωση ἀπό τήν ἐπίγνωση τῆς ἀπαξίας μας, τῶν ἀδυναμιῶν καί τῶν ἐλαττωμάτων μας.

Ἀπό τίς διαθέσεις τοῦ εἶδους τούτου πρόσφατες ψυχολογικές ἔρευνες (τοῦ Βιεννέζου ψυχιάτρου Alfred Adler, 1870-1937, καί τῆς σχολῆς του) ἔδειξαν τή σημασία τοῦ ἀρνητικοῦ αὐτοσυναίσθηματος, πού ἡ κοινότερη ὀνομασία του είναι: σ υ ν α ἰ σ θ η μ α μ ε ι ο ν ε κ τ ι κ ὄ τ η τ α ς . Ἐντονο συναίσθημα μειονεκτικότητας, προϊόν ἀπό πικρές ἐμπειρίες κατὰ τήν παιδική καί τήν ἐφηβική κυρίως ἡλικία, μπορεῖ νά ἔχει καταθλιπτική ἐπίδραση καί νά φθείρει τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ νέος αἰσθάνεται πάντοτε τόν ἑαυτό του μικρό καί ἀδύνατο νά διεκδικήσει τή θέση πού φιλοδοξεῖ νά ἔχει ἀνάμεσα στούς «μεγάλους» τήν ἐντύπωση αὐτή τή δυναμώνουν ἐνδεχόμενα σωματικά ἐλαττώματα (δυσμορφία, ἀναπηρία κτλ.), πραγματικός ἢ ὑποτιθέμενος παραμερισμός μέσα στήν οἰκογένεια (τοῦ κοριτικοῦ ἀπό τό ἀγόρι, τοῦ ἀγοριοῦ ἀπό τόν πρωτότοκο ἢ ἀπό τόν βενιαμίν), ἀψυχολόγητη ἀνατροφή καί ἐκπαίδευση, οἰκονομικές στερήσεις κτλ. Μέ τήν ὠριμότητα καί τίς πρῶτες ἐπιτυχίες (στό σχολεῖο, στή φιλία καί στόν ἔρωτα, στό ἐπάγγελμα) ἀνορθώνεται συνήθως τό αὐτοσυναίσθημα καί ἀποφεύγονται οἱ ἀνωμαλίες. Ἐάν ὁμως ἐπισυμβοῦν δυσάρεστα γεγονότα καί ταπεινωτικές «ἤττες», οἱ ὑπερευαίσθητοι καί μέ ἀσταθές ψυχικό ἔδαφος χαρακτηῖρες ἀντιδρῶν ἀρνητικά. Οἱ ἀλλεπάλληλες ἀπογοητεύσεις καί ἀνεπιτυχίες ἀπόπειρες προβολῆς (τῆς φυσικῆς ρώμης, τοῦ ἐρωτικοῦ γοήτρου, τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ταλάντου κτλ.) τούς βυθίζουν στήν ἀποθάρρυνση, καί αὐτή, ἀναχαιτίζοντας τίς πρωτοβουλίες καί αὐξάνοντας τή δειλία, γίνεται αἰτία νέων ἀποτυχιῶν πού δυναμώνουν ἀκόμη περισσότερο τό συναίσθημα τῆς μειονεκτικότητας («φαῦλος κύκλος»).

3. Συναισθήματα τοῦ σὺ

Ἡ θετική ἢ ἀρνητική στάση τοῦ «ἐγώ» ἀπέναντι στό «σὺ» (τοῦ ἐνός

καί συγκεκριμένου προσώπου μέσα στο στενό περιβάλλον) γεννά τά συναισθήματα τῆς ἀγάπης καί τῆς φιλίας, τῆς ἐχθρότητας καί τοῦ μίσους. Οἱ διαθέσεις αὐτές ὀνομάζονται συναισθήματα τοῦ σύ. Στήν κατηγορία τους ἀνήκουν ἡ στοργή πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφούς, τοὺς γιούς καί τίς θυγατέρες κ.λ. συγγενεῖς, ἡ εὐνοια πρὸς τοὺς φίλους καί συναδέλφους, ἡ ἐρωτική τρυφερότητα, καί οἱ ἀντίστοιχες ἀρνητικές συγκινήσεις: τῆς ἀπέχθειας, τοῦ φθόνου, τῆς (ἐρωτικῆς) ζήλειας κτλ. Ἐπίσης τά συναισθήματα τῆς συμπάθειας (χαίρω μέ τή χαρά καί λυπᾶμαι μέ τή λύπη τοῦ ἄλλου) καί τῆς ἀντιπάθειας ἢ χαιρεκακίας (χαίρω μέ τή λύπη τοῦ ἄλλου, λυπᾶμαι μέ τή χαρά του).

Ἐντελῶς ἰδιαίτερη θέση, στά συναισθήματα τοῦ εἶδους τούτου, ἔχει ἡ ἐρωτική τρυφερότητα (ἀγάπη). Θεμελιώνεται στό γενετήσιο, ἓνα ἀπό τά ἰσχυρότερα ἔνστικτα κάθε ζωντανοῦ ὄντος, καί στόν ἀνθρωπο (ἐξαιτίας τῆς πνευματικῆς του ἀγωγῆς, ἀλλά καί τῶν περίπλοκων σχέσεων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς) παρουσιάζει πολλές ἀποχρώσεις ἀπό τή βαναυσότητα ἕως τήν εὐγένεια. (Γιά τήν ἐρωτική ὁρμή καί τά ψυχολογικά προβλήματα της θά μιλήσουμε στό Τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου, κεφ. 4ο).

4. Κοινωνικά συναισθήματα

Τά συναισθήματα τοῦ σύ εἶναι ἡ γέφυρα γιά τή μετάβαση ἀπό τά συναισθήματα τοῦ ἐγώ πρὸς τά κοινωνικά· ἡ μικρή ὁμάδα (ἡ οἰκογένεια, τό συζυγικό ζευγάρι, ἡ φιλική συντροφιά, ὁ ἐπαγγελματικός κύκλος) προσχεδιάζει καί στηρίζει τή μεγάλη: τό κοινωνικό σύνολο (φυλή, ἔθνος, λαό). Τά κυριότερα κοινωνικά συναισθήματα εἶναι τό οἰκογενειακό (καμάρι γιά τήν εὐτυχία καί τήν προκοπή, θλίψη γιά τά πένθη ἢ τόν ξεπεσμό τῆς οἰκογένειας) καί τό πατριώτικο (καμάρι γιά τήν εὐτυχία καί τήν προκοπή, θλίψη γιά τά πένθη ἢ τόν ξεπεσμό τῆς πατρίδας).

Συνδυασμός κοινωνικῶν καί συναισθημάτων τοῦ ἐγώ εἶναι τά συναισθήματα τῆς ὑπεροχῆς καί τῆς ὑποταγῆς, τῆς ἐθύνῃς καί τῆς πεῖθαρχίας, μέ τίς διάφορες, κατά περιπτώσεις καί ἰδιοσυγκρασίες, παραλλαγές τους.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι τά συναισθήματα αὐτά ἀποτελοῦν θετικό

άνθρωπινο κεφάλαιο, ή ύπερβολή τους όμως δημιουργεί πολλούς και σοβαρούς κινδύνους τόσο στον ατομικό όσο και στο συλλογικό βίο. Ίσχυρότερα από τό κοινό μέτρο σ υ ν α ι σ θ ή μ α τ α ύ π ε ρ ο χ ή ς κ α ί ύ π ο τ α γ ή ς διαστρέφουν τό χαρακτήρα, έκτροχιάζουν τόν άνθρωπο: τό πρώτο πρός τήν αυθαιρεσία και τό δεσποτισμό, τό δεύτερο πρός τή δουλοπρέπεια και τήν εύθυνοφοβία, μέ αποτέλεσμα νά καταρρέουν έκλεκτές κατά τά άλλα προσωπικότητες και άνεπτυγμένες στον πολιτισμό κοινωνίες, πού άξιζαν νά έχουν καλύτερη τύχη.

5. «Κατώτερα» και «άνώτερα» συναισθήματα

Κατά μίαν άλλη διαίρεση διακρίνονται δύο σφαίρες συναισθημάτων: μιά κ α τ ώ τ ε ρ η και μιά ά ν ώ τ ε ρ η . Στήν κατώτερη περιλαμβάνονται εκείνα πού προκαλούνται από άπλήν ενέργεια των αισθητηρίων οργάνων, αισθήματα και έντυπώσεις: στήν άνώτερη όσα προϋποθέτουν σύνθετη πνευματική εργασία, κρίσεις και έννοιες (ιδέες). Π.χ. ή εύχαρίστηση πού μās δίνει τό δροσερό νερό μιά ζεστήν ήμέρα του καλοκαιριού ή ό φόβος πού αισθανόμαστε από μιά ξαφνική έκπυρσοκρότηση όπλου πολύ κοντά μας, ανήκουν στήν πρώτη σφαίρα· αντίθετα ή ίκανοποίηση από μίαν άγαθή πράξη ή ή δυσaréσκεια για τήν κακοτεχνία πού βλέπουμε σε μιά πλαστικήν εικόνα, στή δεύτερη. Για νά νιώσουμε τίς συγκινήσεις του κατώτερου επίπεδου, μās άρκεί νά λειτουργήσουν οι αισθήσεις μας· για τά συναισθήματα του άνωτερου επίπεδου άπαιτούνται σκέψεις και διαλογισμοί, εύαισθησία οδηγούμενη από τό «νου». Αυτά δέν είναι τόσο άπλά και επιπόλαια, όπως εκείνες, αλλά περίπλοκα και προπάντων «βαθύτερα». Για τούτο λέγονται και π ν ε υ μ α τ ι κ ά .

Παρά τή σοβαρήν αντίρρηση των διαφωνούντων, ότι τό καθαρά επιστημονικό βλέμμα, όπως πρέπει νά είναι τό βλέμμα του ψυχολόγου, δέν πρέπει νά κάνει διακρίσεις ά ξ ί α ς , αλλά νά θέτει τά γεγονότα στήν ίδια μοίρα (όχι νά θεωρεί άλλα «άνώτερα» και άλλα «κατώτερα»), άφού για τήν επιστήμη όλα είναι ισάξια, ό κατά μεταφορά χαρακτηρισμός όρισμένων συγκινήσεων ως «άνώτερων» δικαιώνεται μέ τήν όρθή διαπίστωση ότι τίς συγκινήσεις αυτές τίς αισθάνονται και τίς έκτιμούν μόνο κορυφαία στο βασίλειο των ζώων όντα, οι «άνθρωποι», και άπ'

αυτούς πάλι ιδιαίτερα οί προχωρημένοι στήν κλίμακα του πολιτισμού, οί πνευματικά έξελιγμένοι.

6. Συναίσθημα καί ένστικτο

Χαρακτηριστικό γνώρισμα τών συναισθημάτων τής κατώτερης σφαίρας (πού κατ' αντιδιαστολή πρὸς τά πνευματικά ὀνομάζονται α ἰ σ θ η σ ι α κ ά) εἶναι ἡ συνάρτησή τους μέ μιάν ἔμφυτη τάση ἢ ένστικτο. Ὡς ἐξής:

φόβος	- ένστικτο φυγῆς (μπροστά στόν κίνδυνο)
ὀργή	- μαχητικό ένστικτο
ἀηδία	- ένστικτο ἀποστροφῆς
στοργή	- ένστικτο γεννητόρων
θετικό καί ἀρνητικό αὐτοσυναίσθημα	- ένστικτο ἐπιβολῆς καί ὑποταγῆς
«ἀγάπη»	- σεξουαλικό ένστικτο.

Γιά τά συναισθήματα τοῦ εἴδους τούτου ἰσχύει ὁ κανόνας:

“Όταν μιά ἔμφυτη τάση ἱκανοποιηθεῖ μέ τίς πράξεις πού ἀποτελοῦν τήν πλήρωσή της, τό αντίστοιχο συναίσθημα χάνει τήν έντασή του καί σιγά-σιγά ἐξαλείφεται. Τό αντίθετο συμβαίνει ὅταν ἐ μ π ο δ ι σ τ ε ἶ ἢ ἱκανοποίησή της, ἀπό ἐξωτερικά αἴτια ἢ ἀπό ἐσωτερικές ἀνασχέσεις. Τότε ἡ ἐκκένωση γίνεται ὄχι πρὸς τά ἔξω, μέ κινήσεις τών μελῶν τοῦ σώματος, ἀλλά πρὸς τά μέσα, μέ ἀλλοιώσεις τών σπλάχνων, ἐκκρίσεις ἀδένων κτλ., καί τό συναίσθημα συμπυκνώνεται καί έντείνεται. Π.χ. μέ τό τρέξιμο ἐκτονώνεται καί σβήνει σιγά-σιγά ὁ φόβος· στόν δεμένο ὄμως (ἢ σ' ἐκείνον πού ἡ «θέση» του δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά σωθεῖ μέ τή φυγή) ὁ φόβος δυναμώνει περισσότερο καί τόν διαποτίζει ὀλόκληρο. Μέ τίς κραυγές καί τίς χειρονομίες ὁ θυμός βρῖσκει διέξοδο καί ὁ ὀργανισμός κατευνάζεται γρήγορα· ἀντίθετα τρέμει καί ἀρρωσταίνει, καθώς λέμε, ἀπό τήν ὀργή του ἐκεῖνος πού ἀναγκάζεται νά καταστείλει τίς ἐκδηλώσεις της, ἢ νά ὑποκριθεῖ τόν ἀσυγκίνητο. Κ.ο.κ. Στίς περιπτώσεις αὐτές ἡ πύκνωση καί ένταση τοῦ συναισθήματος ἔχει τή (βιολογική) σκοπιμότητά της: ὁ ὀργανισμός ὀπλίζεται περισσότερο, γιά νά ἐπιδιώξει ἀπαιτητικότερα τήν ἱκανοποίηση τῆς ὀρμῆς.

Ὁ ἐ μ π ο δ ι σ μ ό ς ὅμως τῶν ἔμφυτων τάσεων (ὅπως θά ἰδοῦμε στό Τρίτο μέρος, κεφ. 4 §§ 4-6) εἶναι ἐπικίνδυνος στήν ὀμαλή ἀνάπτυξη τοῦ ψυχικοῦ βίου.

7. Θεωρητικά συναισθήματα

Τά κατ' ἐξοχήν πνευματικά συναισθήματα κατατάσσονται συνήθως σέ τέσσερις ὀμάδες, κατά τή σχέση πού ἔχουν μέ τίς τέσσερις κύριες ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τούς τομεῖς – μέ ἄλλες λέξεις – τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ: τήν ἐπιστήμη, τήν καλλιτεχνία, τήν ἠθική καί τή θρησκεία. Μέ αὐτά δηλώνεται ἡ στάση τῆς συνείδησης ἀπέναντι στίς ἀξίες πού ἐκπροσωποῦνται ἀπό τά ὑψηλότερα ἀγαθά τῆς παιδείας· ἀπέναντι στήν ἀλήθεια, τήν ὀμορφιά, τήν ἀρετή καί τήν ἀγιότητα. Καί ἀντίστοιχα ὀνομάζονται:

- α. θεωρητικά συναισθήματα
- β. καλαισθητικά συναισθήματα
- γ. ἠθικά συναισθήματα
- δ. θρησκευτικά συναισθήματα.

Τά θεωρητικά συναισθήματα ἀπορρέουν ἀπό τήν ἄσβεστη δίψα γιά γνώση, πού χαρακτηρίζει τόν ἄνθρωπο. Ἐμφανίζονται, στά πρῶτα κίολας βήματα τῆς ζωῆς, μέ τήν ἐκπληξη καί τήν ἀπορία πού αἰσθανόμαστε, ὅταν ξαφνικά ἀντικρίζουμε ἓνα ἀντικείμενο (πράγμα ἢ γεγονός) ἀνεξήγητο ἀπό τήν πείρα τοῦ κόσμου πού ἔχουμε ὡς τότε ἀποκτήσει. Καί ἐπειδή τό νέο καί τό ξένο, τό μή «οἰκεῖο», μπορεῖ νά εἶναι ἐπικίνδυνο, μέ τήν ἐκπληξη στή μικρήν ἡλικία συνυπάρχει φόβος καί ὑποψία. Ἀργότερα, μαζί μέ τή φυσική καί πνευματικήν ὀριμότητα, ἡ μεγαλύτερη αὐτοπεποίθηση καί ἀσφάλεια ἐξαλείφει τό φόβο, καί ἡ ἐκπληξη γίνεται θεωρητική ἀπορία (τό «θαυμάζειν» τῶν Ἀρχαίων) καί περιέργεια.

Θεωρητικά εἶναι καί τά συναισθήματα τῆς ἐπιποθέσεως καί τῆς ἀμφιβολίας, πού συνοδεύουν τό πρῶτο τήν ἐπιδοκιμασία τῶν ὀρθῶν κρίσεων, καί τό δεύτερο τήν ἀποδοκιμασία τῶν ἐσφαλμένων.

Ἡ εὕρεση τῆς ἀλήθειας καί ἡ ἀπόδειξη τοῦ ψεύδους δίνουν χάρα καί ἰκανοποίηση στόν ἄνθρωπο. Ἐντονες εἶναι οἱ συγκινήσεις αὐτές σ' ἐκείνους προπάντων πού ἔχουν κάνει τήν ἐπιστημονική ἔρευνα σκοπό τῆς ζωῆς τους καί ὑποβάλλονται σέ μεγάλες θυσίες γιά νά τήν προαγάγουν. (Τό «εὕρηκα» τοῦ Ἀρχιμήδη συμβολίζει τόν ἐνθουσιασμό τους).

8. Καλαισθητικά συναισθήματα

Κα λ α ι σ θ η τ ι κ ά λέγονται τά συναισθήματα πού έχουμε από όσα αντίκειμενα μᾶς δίνουν τό βίωμα τοῦ ὠ ρ α ί ο υ ἢ τοῦ ἄ σ χ η - μ ο υ . Ε ὕ φ ρ ο σ ὄ ν η καί θ α υ μ α σ μ ὸ αἰσθανόμαστε μπροστά στό ὠραῖο, ἄ η δ ῖ α καί ἄ π ο σ τ ρ ο φ ῆ μπροστά στό ἄσχημο.

Καί ἀπλές ἀκόμη ὀπτικές καί ἀκουστικές ἐντυπώσεις συνυφαίνονται μέ καλαισθητικά συναισθήματα· χρώματα καί σχήματα μέ τούς συνδυασμούς των, μουσικοί τόνοι μέ τή ρυθμική καί τήν ἄρμονική τους σύνθεση ἄλλοτε μᾶς εὐχαριστοῦν καί ἄλλοτε μᾶς δυσαρεστοῦν ὡς καθαρές «μορφές» (ἀνεξάρτητα δηλαδή ἀπό τήν ὀποιαδήποτε πρακτική σημασία τους γιά τή ζωή μας). Πολύ πλουσιότερες ὅμως καί βαθύτερες γίνονται οἱ συγκινήσεις μας, ὅταν οἱ «μορφές» αὐτές μέ τή φαντασία καί τή σκέψη τοῦ καλλιτέχνη - δημιουργοῦ γίνονται φ ο ρ ε ῖ ς ν ο ῆ μ α τ ο ς , ὅπως συμβαίνει στά ἔργα τῆς Ζωγραφικῆς καί τῆς Μουσικῆς.

Πολλά εἶναι τά καλαισθητικά συναισθήματα· μεταξύ τους διαφέρουν ὄχι μόνο κατά τήν ἔνταση ἀλλά καί κατά τό ποιόν. Τό ὠραῖο καί προπάντων ἡ τρυφερή καί διασκεδαστική του παραλλαγή: τό χ α ρ ι - τ ω μ ἔ ν ο ἀντικείμενο (π.χ. ἕνα κομψό ἀγγεῖο ἢ κόσμημα) μᾶς δίνει μιάν ἤρεμη τέρψη· τό ὕ π ἔ ρ ο χ ο (π.χ. ὁ ἕναστρος οὐρανός ἢ ἕνα θαῦμα τῆς τεχνικῆς ὅπως ἡ ἐκτόξευση ἑνός διαστημικοῦ πυραύλου) δέος καί ἔξαρση· τό τ ρ α γ ι κ ὸ (π.χ. ἡ μοῖρα τοῦ Οἰδίποδα ἢ τοῦ Βασιλιά Lear) συγκίνηση συγκλονιστική, «ἔλεο» καί «φόβο» (κατά τόν Ἀριστοτέλη). Ἐπίσης, ἄλλη εἶναι ἡ θυμηδία πού δίνει τό χ ι ο ὕ μ ο ρ (ἕνα ἔξυπνο λ.χ. καί πειραχτικό λογοπαίγνιο) ἢ τό γ ε λ ο ῖ ο (π.χ. μιά χοντροειδής μεταμφίεση), καί ἄλλη ἡ εὐθυμία μας ἀπό τό κ ω μ ι κ ὸ (ἀπό μιά σκηνή π.χ. τοῦ Ἀριστοφάνη ἢ τοῦ Molière). Οἱ ἔννοιες τοῦ «χαριτωμένου» καί τοῦ «ὑπέροχου», τοῦ «τραγικοῦ» καί τοῦ «κωμικοῦ» λέγονται α ἰ σ θ η τ ι κ ἔ ς κ α τ η γ ο ρ ῖ ε ς · τά προβλήματα πού θέτουν ἐξετάζονται ἀπό τή φιλοσοφία. Ὅ,τι ἔχει νά παρατηρήσει ἐδῶ ἡ Ψυχολογία εἶναι μόνο τοῦτο: οἱ ἀντίστοιχες πρὸς αὐτές τίς κατηγορίες συγκινήσεις περιέχουν ὄχι μόνο καλαισθητικά, ἀλλά καί ἠθικά, ἀκόμη καί θρησκευτικά συναισθήματα. Ἡ τραγική λ.χ. μοῖρα ἑνός ἐκλεκτοῦ ἀνθρώπου εἶναι μιά πτώση πού ἐμπνέει φόβο καί οἶκτο (ἀπό συμπάθεια πρὸς τόν μάρτυρα)· καί τό κωμικό πάθημα ἑνός ἑλαφροῦ χαρα-

κτήρα είναι ένας ξεπεσμός πού του άξίζει ο έμπαιγμός (ή άποδοκιμασία). Έξάλλου τό θρησκευτικό στοιχείο είναι φανερό στήν ψυχική δόνηση πού έχουµε από τό ύπέροχο θέαµα: µας γοητεύει αλλά καί µας συντρίβει τό άπειρο μεγαλείο πού µας άποκαλύπτεται εκείνη τήν ώρα σάν κάτι δεινό καί άπροσπέλαστο.

9. Ήθικά συναισθήµατα

Αυτά γεννιώνται όταν, κρίνοντας δικές µας καί ξένες πράξεις, τίς έπιδοκιµάζουµε καί τίς τιµούµε, ή τίς άποδοκιµάζουµε καί τίς περιφρονούµε. Ή έπιδοκιµασία συνυφαίνεται µέ τά συναισθήµατα του θ α υ µ α σ µ ο υ καί της ί κ α ν ο π ο ί η σ η ς , ή άποδοκιµασία µέ τά συναισθήµατα της ά π ο σ τ ρ ο φ η ς καί της µ ε τ α µ έ λ ε ι α ς .

Δέν είναι μόνο σκέψεις αλλά καί συναισθήµατα πού παρορµούν τόν άνθρωπο στίς ήθικές πράξεις: ό φ ό β ο ς (στούς άνώριµους άνθρώπους) μήπως πράττοντας τό κακό ξεπέσουµε στή δική µας εκτίµηση καί στήν εκτίµηση των συνανθρώπων µας, καί τό συναίσθηµα του κ α θ ή κ ο ν τ ο ς (στούς πνευµατικά ώριµους) πού γίνεται συνειδητό ως έντολή άπαράβατη. Τό άγαθό έργο δίνει γ α λ ή ν η καί άγαλλίαση, ή παράλειψη της άγαθοεργίας καί ή κακουργία τό ήθικό άλγος της τ ύ ψ η ς .

Άφότου τά ιστορικά θρησκευάµατα στήριξαν τόν κώδικα της ήθικής διαγωγής στή βούληση του Θείου, τά ήθικά συμπλέκονται µέ θρησκευτικά συναισθήµατα.

10. Θρησκευτικά συναισθήµατα

Τά συναισθήµατα αυτά συνοδεύουν τίς παραστάσεις καί τίς έννοιες του Θ ε ί ο υ καί του Ύ π ε ρ π έ ρ α ν (της πέρ' από τόν τάφο ζωής) καί παρουσιάζουν (κατά έποχές, κλίµατα πολιτισµού, επίπεδα παιδείας καί ιδιοσυγκρασίες) πολλές παραλλαγές. Οι κυριότερες είναι: τό δ έ ο ς καί ή σ υ ν τ ρ ι β ή , ή κ α τ ά ν υ ξ η καί ή φ ρ ί κ η , ή τ ι µ ή καί ό σ ε β α σ µ ό ς , ή ε ύ γ ν ω µ ο σ ύ ν η καί ή έ µ π ι - σ τ ο σ ύ ν η , ή ά γ ά π η (µέ τό χριστιανικό νόηµα του όρου).

Πυρήνας των θρησκευτικών συγκινήσεων θεωρείται τό συναίσθηµα της έ ξ ά ρ τ η σ η ς , πού νιώθει ό ευαίσθητος καί στοχαστικός

άνθρωπος, από δυνάμεις που υπερβαίνουν και μετή βούλησή τους καθορίζουν τήν εφήμερη και περιορισμένη ύπαρξή του, καθώς και τό συναίσθημα τής έλπίδας που αναφτερώνει, σέ ώρες δοκιμασίας, τή συνείδησή του μέ τήν προσδοκία μιᾶς «ἀποκατάστασης» είτε σέ τούτο τόν κόσμο είτε σ' έναν άλλο.

... (faint text) ...

... (faint text) ...

... (faint text) ...

... (faint text) ...

10. Τριτοβάθμια εκπαίδευση

... (faint text) ...

... (faint text) ...

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΠΟΥ ΘΕΛΕΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΘΕΛΗΣΗΣ

1. Κεντρικός πυρήνας: ή τάση

Ἡ «συνείδηση πού θέλει» (β ο ύ λ η σ η τήν ὀνομάζουν συνήθως τὰ ἐγχειρίδια τῆς Ψυχολογίας) ἐκδηλώνεται μέ μεγάλη ποικιλία ψυχοφυσικῶν γεγονότων. Παραδείγματα:

- Μέ κόπο, γιατί γύρω μου φανασκοῦν πολλοί, σ υ γ κ ε ν τ ρ ῶ ν ο μ α ι στό τηλεγράφημα πού μόλις ἔλαβα, γιά νά καταλάβω τό μήνυμα πού μοῦ φέρνει.
- Π ό θ ο ς μου ἀνέκαθεν εἶναι ν' ἀποκτήσω ἕνα ἐξοχικό σπίτι κοντά στή θάλασσα.
- Ε ὕ χ ο μ α ι νά εἶναι αὔριο ὁ καιρός καλός, γιά νά μή ταλαιπωρηθῶ στό ταξίδι μου.
- Αὐτές τίς ἡμέρες, πού δέν ἀπασχολοῦμαι ἄρκετά μέ βιοποριστικήν ἐργασία, αἰσθάνομαι μιάν ἀκατανίκητη ὀ ρ μ ή γιά δράση.
- Ἐ π ι θ υ μ ῶ ἕνα ποτήρι δροσερό νερό.

● 'Επειτ' από πολλούς δισταγμούς ἀ π ο φ ἄ σ ι σ α πλέον νά υποβληθῶ σέ μιάν ὀδυνηρή ἐγχείρηση, ἀφοῦ διαφορετικά κινδυνεύω νά χάσω τή ζωή μου.

● Ἀ π α ι τ ῶ ἀπό τούς συνεργάτες μου ν' ἀναγνωρίσουν τήν ἀποκλειστική μου ἀρμοδιότητα στήν ἐκλογή τοῦ προσωπικοῦ.

Ἡ συγκέντρωση (τῆς προσοχῆς), ὁ πόθος, ἡ εὐχή, ἡ ὀρμή, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἀπόφαση, ἡ ἀπαίτηση καί τά παρόμοια εἶναι ἐκδηλώσεις (=ἔργα) τῆς «συνείδησης πού θέλει». Παρά τίς διαφορές τους ὀνομάζουμε τά βιῶματα αὐτά β ο υ λ η τ ι κ ἄ, γιατί ἔχουν ἕνα οὐσιαστικό γνώρισμα κοινό: εἶναι τ ἄ σ ε ι ς. Σέ καθεμιά ἀπό τίς παραπάνω περιπτώσεις τ ε ί ν ω πρὸς κάτι τι, διευθύνομαι, σκοπεύω, ἐπιδιώκω νά πράξω κάτι, ἔστω καί ἂν δέν ἔχω πάντοτε σαφῆ ἀντίληψη τοῦτου τοῦ κάτι. Ἡ τάση λοιπόν εἶναι ὁ πυρήνας ψυχοφυσικῶν γεγονότων αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Καί ἐπειδή ἡ τάση εἶναι ὀπωσοδήποτε (δυναμίει τουλάχιστον) ἐνέργεια (ἀκόμη καί ὅταν τό ἀντικείμενό της μᾶς ἔλκει ἀκαταμάχητα, ἐμεῖς εἴμαστε πού ἐνεργοῦμε ἢ θά ἐνεργήσουμε γιά νά τό ἀποκτήσουμε), ἡ θέληση ἀποτελεῖ τήν κυρίως ἐνεργητική ὄψη τῆς συνείδησης. Μέ τή θέληση δραστηριοποιεῖται περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη λειτουργία της ἡ συνείδηση – τόσο μάλιστα, πού μπορεῖ κανεῖς νά ὑποθέσει ὅτι σ'αὐτήν καταλήγει καί μέ αὐτήν ἀποκορυφώνεται ὁ ψυχικός βίος.

Τά βουλητικά βιῶματα μποροῦμε νά τά φανταστοῦμε σέ μιά προοδευτική σειρά, πού μέ τήν παρεμβολή νέων ποιοτικῶν στοιχείων διακόπτεται, καί ἔτσι σχηματίζονται διαδοχικά στάδια, τό καθένα μέ τά δικά του διακριτικά γνωρίσματα.

Τό πρώτο, ἡ ἀφετηρία, εἶναι ἡ ἀπλή τ ἄ σ η πού δέν ἔχει συγκεκριμένο περιεχόμενο καί ὀρισμένη κατεύθυνση· ἀποτελεῖ ξέσπασμα ἢ ἀνακούφιση ἀπό μιά δυσάρεστη ἀνησυχία ἢ ἔνταση.

Τό δεύτερο εἶναι ἡ ὀ ρ μ ῆ, ἐμφυτη ροπή, πού ἀσύνειδα κατευθύνεται πρὸς ὀρισμένους στόχους. Ὅταν ἡ ὀρμή ἐκδηλώνεται ἀπευθείας, χωρίς σύγκρουση (ἐσωτερική) οὔτε ἀπόφαση, ὑπόκειται ὁμως στόν ἀφανῆ ἔλεγχό τοῦ ἐγῶ, ὀνομάζεται ἐ ν σ τ ι γ μ α τ ι κ ῆ. Ὅταν ὁμως δέν μπορεῖ νά ἀναχαιτιστεῖ καί ξεφεύγει ἐντελῶς ἀπό τόν ἔλεγχό μας, λέγεται π α ρ ο ρ μ η τ ι κ ῆ.

Τό τρίτο στάδιο, ἡ ἀπόληξη, εἶναι ἡ καθαυτό ἐ κ ο ὐ σ ι α πράξη. Ἐδῶ ἔχουμε συνειδητό στόχο καί τήν ἀντίληψη τῶν μέσων πού χρειαζόμαστε γιά νά τόν ἐπιτύχουμε, καθώς καί τῶν συνεπειῶν πού εἶναι ἐνδεχόμενο νά ἀκολουθήσουν (Karl Jaspers, 1883-1969).

Ἀναλυτικότερα γιά τά στάδια αὐτά θά μιλήσουμε στά ἐπόμενα ἐδάφια.

Στις έκδηλώσεις της θέλησης διακρίνουμε τις *τ έ λ ε ι ε ς* (τίς ολοκληρωμένες) από τις *ά τ ε λ ε ι ς* (τίς άνολοκληρωτες).

Τέλειες είναι εκείνες όπου η *τ ά σ η* συνοδεύεται από τή *γ ν ώ σ η* του στόχου (ή των στόχων), κατευθύνεται με τή σύμπραξη του *σ υ ν α ι σ θ ή μ α τ ο ς* από τήν *κ ρ ί σ η* για τήν άξία του σκοπού και άπολήγει στην *π ρ ά ξ η*.

Στά έπόμενα θά εξετάσουμε τό κάθε στοιχείο χωριστά.

Έκδηλώσεις της θέλησης, όπως ο πόθος, ή ευχή, ή άόριστη ροπή, όνομάζονται άτελεις, γιατί τούς λείπουν ένα ή περισσότερα από τά στοιχεία αυτά, και προπάντων ή πράξη πού τερματίζει τή διαδικασία.

2. 'Η γνώση του στόχου

Σ τ ό χ ο ς λέγεται εκείνο πού έχουμε νά πράξουμε, για νά επιτύχουμε τό σ κ ο π ό πού επιδιώκουμε. Είναι έπομένως τό μέσον ή τά μέσα πού χρησιμοποιούμε, για νά φτάσουμε στο έπιθυμητό αποτέλεσμα. Θέλω λ.χ. νά ζεσταθώ και άνάβω τή θερμάστρα· τό άναμμα της θερμάστρας είναι ο στόχος, σκοπός νά ζεσταθώ. Κάνω νεύμα σ'έναν άνύποπτο διαβάτη της μεγάλης λεωφόρου, για νά τόν προφυλάξω από τόν κίνδυνο των τροχών· τό νεύμα είναι ο στόχος, σκοπός ή σωτηρία του ανθρώπου. Τό στόμα μου έχει στεγνώσει και άναζητώ νερό νά πιώ· ή δημόσια κρήνη (ή τό γειτονικό πανδοχείο) είναι ο στόχος, καθώς και τό ποτήρι τό νερό πού περιμένω νά βρώ εκεί, σκοπός νά ξεδιψάσω.

"Όταν άπλώς άντιδρούμε σ'έναν έξωτερικό έρεθισμό με μίαν αυτόματη κίνηση, δέν έχουμε γνώση στόχου· π.χ. στο δυνατό κρότο φράζουμε τ'αυτιά μας, μόλις άγγίζουμε ένα καυτό άντικείμενο τραβούμε άπότομα τό χέρι μας κ.ο.κ. Οί κινήσεις μας είναι στίς περιπτώσεις αυτές σκόπιμες (προστατεύουν τά όργανά μας), αλλά δέν έχουμε γνώση του στόχου πού μάς έδωσε τό καλό αποτέλεσμα.

Γιά νά έπιθυμήσω όρισμένο καρπό, πρέπει νά έχω τήν έντύπωση ή τήν παράστασή του στή συνείδησή μου· για νά θελήσω νά έπισκεφθώ ένα φιλικό μου πρόσωπο, πρέπει νά περάσει κατά κάποιο τρόπο από τίς σκέψεις μου. Δέν άρκει όμως νά θυμηθώ ή νά σκεφθώ κάτι, για νά γίνει τούτο στόχος μου, παρά μόνο εάν ή παράσταση ή ή σκέψη έρχονται νά ύπηρετήσουν μιά τάση. Ξαναπλάθεται λ.χ. από μίαν όποιαδήποτε άφορμή ή εικόνα ενός ειδυλλιακού τοπίου πού γνώρισα σ'ένα

ταξίδι μου· επειδή όμως δεν υπάρχει στή συνείδησή μου καμιά τάση (ψυχαγωγίας με μιάν έκδρομή κτλ.), ή παράστασή του δεν γίνεται στόχος για τή θέλησή μου.

Μιλούμε για π ρ ό θ ε σ η, όταν όχι μόνο ο σκοπός, αλλά και ο στόχος ή οι στόχοι πού θά μās φέρουν σ' αυτόν, είναι μέ σαφήνεια και ακρίβεια γνωστοί στή «συνείδηση πού θέλει».

Ή έ π ι θ υ μ ί α είναι τάση εμπρόθετη. Ό π ό θ ο ς όχι.

3. Σύμπραξη του συναισθήματος

Ή τάση έχει τόσο στενές σχέσεις μέ τή συναισθηματική ζωή, ώστε τάση και συναίσθημα μπορούν νά θεωρηθούν βιώματα συμφυή. Ή δυσαρέσκεια γεννά τήν τάση ν' άπαλλαγούμε από ό,τι προκαλεί τή λύπη μας· ή ευχαρίστηση γεννά τήν τάση νά διατηρήσουμε τή χαρά μας.

Τή θέληση καθορίζει όχι μόνο ή παρούσα αλλά και ή προσδοκώμενη ευχαρίστηση, καθώς και ή δυσαρέσκεια πού περιμένουμε. Ή επιδιώκουμε ή άποφεύγουμε πράγματα πού θά μās δώσουν χαρά ή λύπη στό μέλλον (σύμφωνα μέ τίς προβλέψεις πού κάνουμε βασισμένοι στήν πείρα τή δική μας ή στήν πείρα τών άλλων).

Κάποτε έχουμε τήν έντύπωση ότι ενεργούμε άσυγκίνητοι, ότι δηλαδή ή θέλησή μας έχει άπαλλαγεί από κάθε δεσμό μέ τό συναίσθημα. Τούτο λ.χ. συμβαίνει στίς πράξεις πού κάνουμε από συνήθεια, ή όταν έκτελούμε αποφάσεις πού τίς έχουμε πάρει από καιρό. Άλλά ούτε στή μιά ούτε στήν άλλη περίπτωση άπουσιάζει τό συναίσθημα· έχει άπλώς άμβλυωθεί από τήν όμοιόμορφη επανάληψη (βλ. μέρος Δεύτερο, κεφ. 2ο, § 7). Ήξοικειωθήκαμε μαζί του και δεν τό αισθανόμαστε πιά ζωηρά, επειδή τό ζήσαμε παραπολλές φορές, καθώς γίνεται και ξαναγίνεται ή ίδια πράξη, ή καθώς πλάθεται και ξαναπλάθεται μέ τή φαντασία και τή σκέψη μας ή λύση πού έχουμε αποφασίσει νά δώσουμε μέ πρώτην ευκαιρία.

4. Παρέμβαση τής αξιολογικής κρίσης

Τήν έπιρροή του συναισθήματος στό σχηματισμό και στήν κατεύθυνση τής τάσης εύνοει ή άναχαιτίζει ή κρίση μέ τήν ά ξ ι ο λ ό γ η σ η πού κάνει και του επιδιωκόμενου σκοπού και τών μέσων (=τών στό-

χων) πού υπόσχονται τήν επίτευξή του. Σταθμίζοντας τίς ἄμεσες καί ἔμμεσες συνέπειες, πού θά ἔχει γιά τήν ἐξωτερική καί τήν ἐσωτερική ζωή μας (τήν κοινωνική θέση καί τήν «εὐτυχία» μας, τήν ἡρεμία καί τήν ἀξιοπρέπεια, τόν αὐτοσεβασμό μας) ἡ πράξη πού σχεδιάζουμε νά ἐκτελέσουμε, ἡ σκέψη ἀποκτᾶ ἀπάνω στή θέλησή μας ἑλεγχό μεγαλύτερον ἀπό τό συναίσθημα.

Ἔτσι, ὅταν ὁ ἄνθρωπος στίς ἐπιθυμίες του δέν εἶναι ἕρμαιο τῶν συναισθημάτων (πραγματικῶν ἢ προσδοκώμενων), ἀλλά ὀδηγεῖται ἀπό τήν κρίση ὡς πρὸς τήν ἀξία τοῦ σκοποῦ πού ἐπιδιώκει καί τῶν μέσων πού πρόκειται νά μεταχειρισθεῖ, καί ἡ ἀξία αὐτῆ ζυγίζεται μέ μέτρα ἠθικά, λέγουμε ὅτι ἐνεργεῖ μέ φρόνηση. Ὁ φρόνιμος ἀποφεύγει τό «κακό» καί θέλει τό «καλό», ὅχι παρακινούμενος ἀπό τή λύπη πού περιμένει ἀπό τήν τιμωρία, ἢ ἀπό τή χαρά πού θά τοῦ δώσει ἡ ἀμοιβή, ἀλλά ἐπειδή κρίνει ὅτι ἡ ἀρετὴ ἔχει γίνε γι' αὐτόν μεγαλύτερη καί μονιμότερη ἀξία ἀπὸ τήν ἔκτροπή.

Καί στήν περίπτωση ὅμως αὐτῆ τό συναίσθημα συμπράττει γιά νά ληφθεῖ ὀριστικά ἡ ἀπόφαση. Ἄλλὰ εἶναι ἓνα ἄλλο συναίσθημα, διαφορετικό ἀπὸ κείνο πού παρακινεῖ πρὸς τόν εὐκόλο δρόμο. Στόν ἄνθρωπο παρουσιάζεται μέ τήν εὐγενέστερη μορφή του, ὡς αἰδώς, ἢ ὡς σεβασμός πρὸς τόν ἠθικό νόμο. Ὄταν λ.χ. παλεύουμε ἀνάμεσα σέ μιάν ἐπιθυμία καί στό καθήκον μας, τὰ συναισθήματα τῆς ντροπῆς καί τῆς μεταμέλειας, πού τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ προηγούμενες ὑποχωρήσεις μας, καί ἡ ἱκανοποίηση, ἡ ὑπερηφάνεια (πού κι αὐτὴν τήν ξέρουμε ἀπὸ τίς ἠθικές νίκες τοῦ παρελθόντος) ὅτι σταθήκαμε ἀμετακίνητοι στό χρέος μας, συμπράττουν μέ τήν ἀξιολογούσα κρίση καί μᾶς δίνουν πολὺτιμη βοήθεια νά καταβάλλουμε τόν πειρασμό καί νά μὴν καμφθοῦμε ἀπὸ τίς διαθέσεις τῆς στιγμῆς.

5. Ἀπόφαση καί πράξη

Τάση καί πράξη (ἐκείνη πού προορίζεται νά πληρώσει τήν τάση) συνανήκουν στήν ἴδια ψυχοφυσικὴν ἐνότητα ἐνέργειας καί διαχωρίζονται μόνο ὅταν ἓνα νέο γεγονός, ψυχολογικὸ ἢ φυσικὸ, παρεμβαίνει καί διακόπτει τὴ διαδικασία. Ὄπου δέν παρουσιάζονται ἐμπόδια ἐσωτερικά (ψυχικὴ ἀνάσχεση) ἢ ἐξωτερικά (φυσικὴ ἀδυναμία), μέ τήν ἐμφάνιση τῆς τάσης προβαίνουμε εὐθύς στήν πράξη μέ τήν ὁποία θά ἐπι-

τύχουμε τό στόχο. Ἡ πείρα ὅμως τῆς ζωῆς διδάσκει τόν ἄνθρωπο, ἀπό τήν τρυφερή κιόλας ἡλικία, ὅτι συμφέρον του εἶναι, ὅταν ἀναχαιτίζεται στήν πλήρωση τῶν τάσεών του, νά μήν ἐπιμένει, ἀλλά νά ἀναβάλλει τήν πράξη γιά ἀργότερα, νά θέτει δηλαδή ὄχι τωρινούς ἀλλά μελλοντικούς στόχους, ἐάν θέλει νά ἐπιτύχει τό σκοπό πού ἐπιδιώκει. Ἐνα παιδί λ.χ. ἐπιθυμεῖ νά γευτεῖ τό γλύκισμα πού ἔχει ἐτοιμαστεῖ γιά τούς προσκαλεσμένους, ἐπειδή ὅμως ἐμποδίζεται ἀπό τήν παρουσία τῆς μητέρας του πού τό ἀπαγορεύει, ἀναβάλλει τήν ἐκτέλεση γιά ἀργότερα. Ὅταν σέ λίγο παραμεριστεῖ τό ἐμπόδιο, μέ τήν ἀπομάκρυνση τῆς μητέρας ἢ τήν παρότρυνση ἄλλου, «ἰσχυρότερου», οἰκείου, ἢ πρόθεση γίνεται ἀμέσως ἀπόφαση ἐκτελεστή καί ἡ ἐπιθυμία πληρώνεται μέ τήν πράξη. Πολλές ἀποφάσεις τίς παίρνουμε ἐξαρχῆς μέ τή διάθεση νά τίς ἐκτελέσουμε στό μέλλον· ὑποσχόμεστε λ.χ. ὅτι στό ἐξῆς θά λέμε ὠμά τά πράγματα ἢ ὅτι δέν θά ὑποχωρήσουμε σέ κανενός εἶδους πίεση κ.τ.λ.

Ἄσχι σπάνια ἡ θέληση κατευθύνεται τόσο σταθερά ἀπό τήν πρόθεση, ὥστε, μόλις παρουσιαστεῖ ἡ κατάλληλη περίσταση (ἡ «εὐκαιρία»), ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ πράξη πού ἱκανοποιεῖ τήν τάση. Συνήθως ὅμως, παρά τήν ἀπόφαση πού ἔχουμε ἤδη πάρει, γιά νά πράξουμε τήν ὀρισμένη ὥρα ὅ,τι θελήσαμε, ἀπαιτεῖται μιὰ νέα βουλευτική ἐνέργεια, μιὰ εἰδική ἀπόφαση γιά τήν πράξη: τό «γεννηθῆτω» (fiat) κατά τή φρασεολογία μερικῶν ψυχολόγων. Εἶχαμε λ.χ. τήν πρόθεση, μόλις συναντήσουμε τόν παλαιό φίλο πού μέσα στήν παραφορά μας τόν προσβάλαμε, νά τόν παρακαλέσουμε νά μᾶς συγχωρέσει. Πραγματικά τόν ἀντικρίσαμε ξαφνικά μετά λίγες μέρες στό δρόμο, καί, χωρίς κἄν νά ξανασκεφθοῦμε τό πράγμα, τρέξαμε καταπάνω του καί τοῦ ζητήσαμε συγγνώμη. Ἄλλος ὅμως στή θέση μας δέ θά μπορούσε νά κάνει τό βῆμα τοῦτο μέ τόσην εὐκολία· θά χρειαζόταν μιὰ νέα ἀπόφαση («ἐμπρός, τόλμησε!»), γιά νά ἐκτελέσει τό προαποφασισμένο. Πολλές «καλές προθέσεις» μας μένουν ἀπραγματοποίητες, γιατί τή στιγμή πού παρουσιάζεται ἡ εὐκαιρία, δέν μπορούμε νά ξαναπάρουμε τήν ἀπόφαση νά τίς ἐκτελέσουμε.

Ἐλατήριον (ἡ κίνητρο) μιᾶς πράξης λέγεται ὁ σκοπός πού ἐπιδιώκεται μέ αὐτήν· ὁ πραγματικός σκοπός, ὅχι ἐκεῖνος πού τόν δίνουμε ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς πρόσχημα γιά νά δικαιολογήσουμε τήν ἐνέργειά μας. Ὁ ἴδιος σκοπός μπορεῖ νά ἐπιδιωχτεῖ μέ πολλά καί διάφορα μέσα (=στόχους)· π.χ. μέ χάδια ἀλλά καί μέ φοβέρες ἢ μητέρα προσ-

παθει νά συνηθίσει τό παιδί της σέ καλούς τρόπους συμπεριφορᾶς. Καί κάτω ἀπό τούς ἴδιους στόχους κρύβονται πολλές φορές διαφορετικοί σκοποί· γιά τούτο δέν εἶναι πάντοτε φανερά στούς ἄλλους τά ἐλατήρια τῶν πράξεών μας. Ἐλατήριο λ.χ. μιᾶς γενναίας δωρεᾶς μπορεῖ νά εἶναι ὄχι ἡ φιλανθρωπία ἢ ὁ πατριωτισμός, ἀλλά ἡ ἄμεση ἢ ἡ ἔμμεση ὑλική ὠφέλεια τοῦ δωρητῆ. Οἱ περιπτώσεις ὅπου καί ἡ ἴδια ἢ θέλουσα συνείδηση δέν ἔχει ἐντελῶς ξεκαθαρίσει μέσα της τά ἐλατήρια τῶν πράξεών της, δέν εἶναι τόσο σπάνιες ὅσο νομίζονται· πολλοί γίνονται οἱ ἴδιοι θύματα τῶν φαντασιώσεων καί τῶν ψευδῶν τους.

6. Ἄδυναμίες τῆς θέλησης

Οἱ ἀναλύσεις πού προηγήθηκαν μᾶς βοηθοῦν νά ἐνοήσουμε καί νά κατατάξουμε τίς ἀδυναμίες τῆς θέλησης, πού ὅταν ὑπερβαίνουν τά ὅρια γίνονται σοβαρές ψυχικές ἀνωμαλίες («ἀρρώστιες τῆς θέλησης»).

Ἰδεώδης περίπτωση θεωρεῖται ὁ ἀποφασιστικός ἄνθρωπος, ἐκεῖνος δηλαδή πού συλλαμβάνει καθαρά τό σκοπό, θέτει μέ ἀκρίβεια τούς στόχους καί προχωρεῖ στίς πράξεις του χωρίς νά ἐπηρεάζεται ἀπό τίς δυσκολίες πού παρουσιάζονται στό δρόμο του. Ἐντούτοις, ἐπειδή οἱ τύποι αὐτοί δέ μεταβάλλουν τήν ἀπόφαση πού ἔχουν πάρει, οὔτε ἀναχαίτιζονται κατὰ τήν ἐκτέλεσή της, ἀκόμη καί ὅταν μεταγενέστερες σκέψεις ἢ περιστάσεις ἐπιβάλλουν τήν ἀναθεώρηση (τροποποίηση τοῦ σκοποῦ ἢ ἐγκατάλειψη ὀρισμένων στόχων), διατρέχουν συχνά τόν κίνδυνο νά φτάσουν στό ἀποτέλεσμα πού ἐπιδιώκουν μέ περισσότερες ζημιές παρά ὠφελήματα.

Σέ ἀνάλογο κίνδυνο βρίσκεται ἐκτεθειμένος καί ὁ ἀνθρωπὸς τῶν ἀρχῶν, αὐτός δηλαδή πού ἀποφασίζει καί πράττει χωρίς ποτέ νά παρεκκλίνει ἀπό τούς κανόνες πού ἔχει καθιερώσει στή ζωή του. Ἡ πειθαρχία του σέ αὐστηρές ἀρχές εἶναι ἀξιοθαύμαστη· ἡ ἐπιμονή του ὅμως νά τίς τηρεῖ σχολαστικά καί ἄκαμπτα, εἶναι μειονέκτημα· δέν τόν ἀφήνει νά ἐκτιμήσει καί νά ἀντιμετωπίσει σωστά ἰδιόρρυθμες περιπτώσεις.

Διαφορετικές εἶναι οἱ ψυχικές δυσκολίες τῶν λεγόμενων ἄβωλων ἀνθρώπων. Τέτοιοι εἶναι (γιά νά περιοριστοῦμε στίς κυριότερες παραλλαγές):

● Όσοι γίνονται έρμαια τών έμφυτων τάσεων ή τών παθών καί τών συνηθειών τους, καί δέν έχουν πιά τή δύναμη νά έλευθερωθούν από τό ζυγό τους.

● Οί εύκολοι στίς άποφάσεις τους, πού χωρίς πολλή σκέψη καί δισταγμούς άκολουθούν τήν πρώτη έμπνευση ή έπιθυμία τους. Μέ όσην άποφασιστικότητα τρέπονται πρός μιά κατεύθυνση, μέ άλλη τόσην εύκολία τήν έγκαταλείπουν γιά νά πάρουν άλλη.

● Οί άνθρωποι πού «δέν ξέρουν τί θέλουν» (δέν μπορούν νά θέσουν καθαρά τούς σκοπούς τους) καί ταλαντεύονται ανάμεσα σέ πολλές καί ποικίλες επιδιώξεις αλλάζοντας διαρκώς πρόγραμμα καί τρόπους ενέργειας.

● Έκείνοι πού «ξέρουν τί θέλουν», αλλά, επειδή αναλύουν πολύ τά ένδεχόμενα ή λεπτολογούν τίς δυσκολίες, δέν μπορούν νά καθορίσουν τελικά τούς στόχους τους καί από τήν άμηχανία τους δέν καταλήγουν σέ καμιάν άπόφαση.

● Όσοι, τέλος, καί τό σκοπό τους έχουν ξεκαθαρίσει καί τούς στόχους τους διαλέξει, αλλά τήν τελευταία στιγμή διστάζουν καί αναβάλλουν ή ματαιώνουν τήν πραγματοποίηση τών προθέσεών τους.

Η ΠΡΟΣΟΧΗ

1. Έσωτερική βουλητική έκδήλωση

Μιά δεύτερη διάκριση στις έκδηλώσεις της θέλησης (γιά τήν πρώτη μιλήσαμε στήν § 1 του προηγούμενου κεφαλαίου) είναι εκείνη πού ξεχωρίζει τίς έσωτερικές από τίς έξωτερικές. Στίς έσωτερικές ή τάση περιορίζεται μέσα στή συνείδηση· στίς έξωτερικές πληρώνεται μέ πράξεις πού γίνονται στό φυσικό κόσμο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα έσωτερικής βουλητικής έκδήλωσης είναι ή προσοχή.

Μέ τήν προσοχή τό μεγαλύτερο μέρος της ψυχοφυσικής μας ενέργειας διευθύνεται καί ξοδεύεται σέ όρισμένα βιώματα: αίσθήματα, παραστάσεις, διανοήματα κτλ. πού μέ αυτό τόν τρόπο διατηρούνται στό κέντρο της συνείδησης, παραμερίζοντας τά άλλα στήν περιφέρεια, καί έτσι γίνονται συνειδητά μέ μεγαλύτερη ένταση καί σαφήνεια. Όποτε προσέχω, τήν ώρα π.χ. πού στό κυνήγι καιροφυλακτώ περιμένοντας τό θήραμα, σημαίνει ότι διευθύνω καί ξοδεύω τήν ψυχοφυσική μου ενέργεια, κατά τό μεγαλύτερο μέρος της, στίς όπτικές καί άκουστικές έντυπώσεις πού σχηματίζω άνιχνεύοντας τόν τριγύρω μου χώρο, καί παραμερίζω από τό κέντρο της συνείδησής μου όλα τά άλλα βιώματα πού προκαλούνται εκείνη τήν ώρα από διάφορους έξωτερικούς ή έσωτερικούς έρεθισμούς. Τό άποτέλεσμα αυτής της τάσης μου είναι ότι κινηγητικές έντυπώσεις (καί σκέψεις) μου γίνονται έντονότερα καί καθαρότερα συνειδητές άπ' όσο θά δικαιολογούσε ή αντικειμενική δύναμη καί ποιότητα τών αντίστοιχων έρεθισμών· βλέπω λ.χ. καί τήν παραμικρότερη άλλαγή του φωτισμού στόν άντικρινό μου θάμνο ή άκούω καί θόρυβους σχεδόν άνεπαίσθητους από μακρινήν άπόσταση κ.ο.κ., ένδέν άντιλαμβάνομαι ότι εκείνη τή στιγμή έπεσε τό πορτοφόλι μου ούτε

θυμούμαι ότι έδωσα τήν υπόσχεση νά είμαι στό σπίτι μου πολύ πρίν από τήν ώρα του μεσημεριανού φαγητού κ.ο.κ.

Ή προσοχή είναι άλλοτε έμπροθητη (ένεργητική) καί άλλοτε αύθηθρητη (παθητική). Ή περίπτωση του κυνηγού πού αναφέρεται παραπάνω, είναι παράδειγμα έμπροθητης προσοχής. Αύθόρητη είναι λ.χ. ή προσοχή μου, όταν χωρίς νά επιδιώκω όρισμένο σκοπό παρακολουθώ τίς χειρονομίες του φίλου μου πού μιλεί καί όχι τό νόημα τών λόγων του. Έκτός άπ' αυτόν προτείνεται καί ένας άλλος διαφορετικός χαρακτηρισμός προσοχής κατά τήν αίσθηση : εκείνη πού συγκεντρώνεται σέ έντυπώσεις προσοχή πνευματική : εκείνη πού στόχο της έχει παραστάσεις καί ιδίως διανοήματα (π.χ. κατά τήν έκθεση ενός ιστορικού γεγονότος ή κατά τήν απόδειξη ενός μαθηματικού θεωρήματος).

2. Ίδιότητες τής προσοχής

Τέσσερις είναι οί ιδιότητές της: ή έκταση, ή ένταση, ή διάρκεια καί ή κίνηση.

Ή έκταση τής προσοχής εξαρτάται από τό πλήθος τών στοιχείων πού μπορούν νά διατηρηθούν ταυτόχρονα στό κέντρο τής συνείδησης τή στιγμή πού επιχειρούμε νά προσηλωθούμε σ' αυτά. Πλάτουμε τήν έκταση τής προσοχής καί τήν ένταση τής προσοχής. Έκείνη πού διατηρεί πολλά: στένετε εκείνη πού συγκεντρώνεται σέ λίγα. Πειραματικά έχει άποδειχτεί ότι, όταν σέ φωτεινή όθόνη προβάλλονται πολύ γρήγορα ασύνδετες εικόνες (γράμματα αλφαβήτου, άπλά σχήματα, άριθμοί), ό ενήλικος μπορεί ν' άναγνωρίσει 6, παιδί έως 7 ετών 2-3, δώδεκα ετών 3-4. Όταν όμως τά προβαλλόμενα στοιχεία άποτελοϋν ένότητες μέ νόημα, ή προσοχή μπορεί νά προσηλωθεί σέ ασύγκριτα μεγαλύτερο πλήθος. Έκείνος πού άκούει πολυμελή όρχήστρα νά παίζει, προσέχει σέ μεγάλο άριθμό άκουστικών έντυπώσεων: ιδίως εάν έχει εξασκηθεί. Ή έκταση τής προσοχής εξαρτάται όχι μόνο από τή φυσική προδιάθεση του κάθε άτομου, αλλά καί από τήν πείρα του (τήν άσκηση).

Ένταση τής προσοχής όνομάζουμε τή δύναμη μέ τήν όποία συγκεντρώνεται σέ όρισμένα στοιχεία. Μέ αυτή τή βάση ή προσοχή διακρίνεται σέ έντονότερη καί άτονότερη. Έχει παρατηρηθεί ότι, όσο μεγαλύτερη είναι ή ένταση τής προσοχής, τόσο περιορίζεται ή έκτασή της, καί άντίστροφα τό μεγάλο άπλωμα αδυνατίζει τήν προ-

σοχή. Η αδυναμία προσοχής που παρουσιάζουν μερικοί άνθρωποι, υπερβαίνει κάποτε τα όρια και αποτελεί παθολογική περίπτωση, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται απ' αυτήν σοβαρά ή ομαλότητα του ψυχικού βίου. Το μειονέκτημα τούτο (που έχει ποικίλα αίτια, σωματικά και ιδίως ψυχικά) ονομάζεται **υ π ο π ρ ο σ ε ξ ί α**.

Κατά τή **δ ι ά ρ κ ε ι α** ή προσοχή χαρακτηρίζεται **σ τ α θ ε ρ ή** ή **ά σ τ α θ ή ς**. Σταθερή ονομάζεται εκείνη που επί περισσότερο χρόνο μπορεί να προσηλωθεί στο αντικείμενό της: ασταθής ή αντίθετη.

Τέλος, ανάλογα με την ταχύτητα που **κ ι ν ε ι τ α ι** από ένα αντικείμενο σε άλλο, ή προσοχή είναι άλλοτε **ε υ κ ί ν η τ η** και άλλοτε **δ υ σ κ ί ν η τ η**. "Ατομα με εξαιρετική ιδιοφυΐα έχουν εκπληκτικά κάποτε εύκινητη προσοχή" λεγεται λ.χ. για τον 'Ιούλιο Καίσαρα, ότι μπορούσε να υπαγορεύει ταυτόχρονα σε πολλούς γραμματείς επιστολές με διαφορετικό περιεχόμενο· περνούσε με μεγάλη ταχύτητα από τή συνέχεια τής μιās στή συνέχεια τής άλλης χωρίς να χάνει τή σειρά τών φράσεων.

Οι ιδιότητες τής προσοχής καθρεφτίζουν τή δύναμη και τή σταθερότητα τής θέλησης· αδύνατοι στή θέληση και ταλαντευόμενοι, άμφίροποι χαρακτηρης έχουν συνήθως προσοχή στενή, άτονη, ασταθή και δυσκίνητη. Τό αντίθετο συμβαίνει στους δυνατούς και σταθερούς χαρακτηρης. Η προσοχή όμως επηρεάζεται και από τή κατάσταση του οργανισμού· δυσμενή επίδραση έχουν άπάνω τής ή κόπωση, τά οίνοπνευματώδη ποτά και οί νευρικές διαταραχές.

3. Οί όροι τής προσοχής

Η **ε μ π ρ ό θ ε τ η** προσοχή εξαρτάται από τήν **ά π ό φ α σ ή** μας να προσηλωθούμε σε όρισμένο αντικείμενο. Παίρνουμε αυτήν τήν άπόφαση, όταν τό αντικείμενο έχει για μās **ε ν δ ι α φ έ ρ ο ν**, δηλαδή ανταποκρίνεται σε όρισμένες ανάγκες μας. Οί ανάγκες του ανθρώπου είναι πολλές και ποικίλες· ή άμυνα κατά τής κακοκαιρίας, αλλά και άπέναντι στήν έπιβουλή ενός ανταγωνιστή είναι άνάγκη· άνάγκη έπίσης είναι και ή μάθηση στή γενικότητά τής, ή περιέργεια λ.χ. Σέ αντικείμενα που δέν μās ενδιαφέρουν, γιατί δέν περιμένουμε απ' αυτά τήν ικανοποίηση μιās άνάγκης, πολύ δύσκολα κατευθύνεται ή προσοχή μας, και εάν για μιιά στιγμή στραφεί προς αυτά, γρήγορα άποσύρεται για να

προσηλωθεί σέ άλλα. Μέ τό ενδιαφέρον πού προκαλοῦν (καί ανάλογα πρὸς τό μέγεθος του) τά ἀντικείμενα γίνονται περισσότερο ἢ λιγότερο ἀ ξ ι ὀ λ ο γ α , λιγότερο ἢ περισσότερο ἀ ν α ξ ι ὀ λ ο γ α . Ἡ ἀξία τους προσδιορίζεται ἀπό τή θέση πού κατέχουν μέσα στόν κύκλο τῶν ιδιαίτερων κλίσεων καί ἀσχολιῶν τοῦ καθενός μας· ἐπομένως δέν προκαλοῦν τήν προσοχή ὄλων τῶν ἀνθρώπων τά ἴδια ἀντικείμενα καί στόν ἴδιο βαθμό. Μπροστά στό ἴδιο πράγμα ἡ γεγονός ἄλλος μένει προσεχτικός ἐπί πολλήν ὥρα, ἐνῶ ἄλλος ἀντιπαρέρχεται χωρίς κἀν νά τό ἀντιληφθεῖ.

Ἡ ἀ ὑ θ ὀ ρ μ η τ η προσοχή καθορίζεται ἀπό τούς ἐξῆς παράγοντες:

α. Τ ἡ δ ὦ ν α μ η τ ῶ ν ἐ ν τ υ π ῶ σ ε ω ν · ἐνῶ διαβάζουμε προσηλωμένοι στό κείμενο, ἕνας δυνατός κρότος εἶναι ἰκανός νά ἀποσπάσει τήν προσοχή μας ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου καί νά τή στρέψει πρὸς ἄλλη κατεύθυνση (στήν ἀναζήτηση τῆς αἰτίας τοῦ κρότου).

β. Τ ἡ ν α ἰ φ ν ι δ ι α σ τ ι κ ῆ ἐ μ φ ἄ ν ι σ η μ ἱ ἄ ς α ἰ σ θ η τ ἡ ς μ ε τ α β ο λ ἡ ς · ἡ ξ α φ ν ι κ ῆ ἐ ν τ ῦ π ω σ η μ ἱ ἄ ς ἐ ν τ ε λ ῶ ς ἀ ν α κ α ι ν ι σ μ ἔ ν η ς ο ἰ κ ο δ ο μ ἡ ς π ο ῦ σ υ ν α ν τ ο ῦ μ ε σ τ ὴ δ ῥ ὸ μ ο , π ρ ο κ α λ ε ῖ τ ἡ ν π ρ ο σ ο χ ῆ μ α ς δ ι α κ ὴ π τ ο ν τ α ς τ ὴ ν ἡ μ α τ ῶ ν σ κ ἔ ψ ε ῶ ν μ α ς · ἄ λ λ ο υ ς ἐ ν ο χ λ ε ῖ ὁ ἰ σ χ υ ρ ὸ ς θ ὄ ρ υ β ο ς , τ ὴ μ υ λ ω ν ἄ ὁ μ ω ς τ ὴ ν ξ υ π ν ἄ ε ἰ ἡ σ ι γ ῆ ἀ π ὸ τ ὴ σ τ α μ ἄ τ η μ α τ οῦ μ ῦ λ ο υ τ ο υ .

γ. Τ ἡ μ ε γ ἄ λ η ἀ ν τ ῖ θ ε σ η · ὅ τ α ν ἰ δ ο ῦ μ ε ν ἄ ν ο κ ο ν τ ἄ σ ἕ ν α ὑ π η λ ὄ σ ω μ ο π α λ ι κ ἄ ρ ι , ἡ κ α τ ἄ λ ε υ κ η γ υ ν α ἰ κ ἄ ν ἄ σ υ ν ο δ ε ῦ ε τ α ἄ π ὸ κ α τ ἄ μ α υ ρ ο ἄ ν τ ρ α , α ὑ θ ὄ ρ μ η τ α σ τ ρ ἔ φ ε τ α ἄ π ὸ α ὑ τ ο ῦ ς ἡ π ρ ο σ ο χ ῆ μ α ς .

Ἄ ς σ η μ ε ι ω θ ε ῖ ὁ μ ω ς , ὅ τ ι ἕ ν α ς δ υ ν α τ ὸ ς α ἰ σ θ η τ η ρ ι α κ ὸ ς ἐ ρ ε θ ι σ μ ὸ ς (π . χ . ο ἰ κ ρ α υ γ ἔ ς ἕ ν ο ς δ ι α ρ κ ῶ ς ὀ ρ γ ι σ μ ἔ ν ο υ π ρ ο ἰ σ τ α μ ἔ ν ο υ) , ὅ τ α ν ἐ π α ν α λ α μ β ἄ ν ε τ α ἰ σ υ χ ν ἄ , δ ἔ ν π ρ ο κ α λ ε ῖ π ἰ ἄ τ ἡ ν π ρ ο σ ο χ ῆ μ α ς · ἀ ν τ ῖ θ ε τ α π ρ ο σ ἔ χ ο υ μ ε κ α ἰ ἕ ν α ν ἀ δ ῦ ν α τ ο ἐ ρ ε θ ι σ μ ὸ (π . χ . ἕ ν α ν ψ ῖ θ υ ρ ο π ο ῦ μ ὶ λ ἰ ς ἀ κ ο ῦ γ ε τ α ἰ) , ὅ τ α ν ἀ π ὸ φ ὄ β ο ἡ ἄ λ λ η α ἰ τ ῖ α τ οῦ ἀ π ο δ ἰ ν ο υ μ ε κ ἄ π ο ἰ α σ η μ α σ ἰ α . Α ὑ τ ὸ ς ἄ λ λ ω σ τ ε ε ἰ ν α ἰ ὁ λ ὸ γ ο ς π ο ῦ π ρ ο σ ἔ χ ο υ μ ε τ ῖ ς ἀ π ὸ τ ο μ ε ς μ ε τ α β ο λ ἔ ς κ α ἰ τ ῖ ς μ ε γ ἄ λ ε ς ἀ ν τ ῖ θ ε σ ε ἰ ς : ὑ π ο π τ ε ῦ ὴ μ α σ τ ε ὅ τ ι μ π ο ρ ο ῦ ν ν ἄ ἔ χ ο υ ν

κάποια σημασία για τη ζωή μας, και άξιζο υ νά σταθούμε και νά τίς περιεργαστούμε.

Οί ὄροι πού ὀνομάσαμε ὡς τώρα εἶναι ψυχολογικοί. Φυσιολογικά ἐπιδρῶν στήν προσοχή: θετικά ἡ ὑγεία τοῦ σώματος καί ἡ ἀκμή τῶν δυνάμεών του· ἀρνητικά ἡ ἀρρώστια, ἡ κούραση καί ἡ ἐξάντληση.

4. Ἡ ἀξία τῆς προσοχῆς

Ἡ ἀξία τῆς προσοχῆς εἶναι φανερή στά ἀποτελέσματά της, πού εἶναι τά ἑξῆς:

α. Αἰσθήματα ἀδύνατα ἀποκτοῦν μέ τήν προσοχή ἔνταση (εἰς βάρος τῶν ἄλλων πού πέφτουν σέ δεύτερη μοίρα). Π.χ. ἀσθενέστατος ἤχος ρολογιῦ γίνεται καθαρά ἀντιληπτός, ὅταν τόν προσέχουμε.

β. Ἐπιταχύνεται ἡ πορεία τῶν ἐντυπώσεων πρὸς τό ψυχικό κέντρο· ἡ προσοχή ἀνοίγει, κατά κάποιον τρόπο, δρόμο στούς ἐρεθισμούς, καί ἔτσι ἡ ἐντύπωση σχηματίζεται γρηγορότερα στή συνείδηση. Ἐάν ταυτόχρονα ἐπιδρῶν στά αἰσθητήριά μας δύο ἐρεθισμοί, π.χ. ἕνας ὀπτικός καί ἕνας ἀκουστικός, πρώτη θά ἐμφανιστεῖ στή συνείδηση ἡ ἐντύπωση ἡ ἀντίστοιχη σ' ἐκεῖνον πού προσέξαμε.

γ. Γίνονται στερεώτεροι οἱ συνειρμοί καί εὐκολύνεται ἡ ἀνάπλαση τῶν παραστάσεων (βλ. σχετικά μέ τό θέμα τοῦτο: μέρος Πρῶτο, κεφ. 8ο, § 5).

δ. Εὐνοεῖται ἕνα σπουδαιότατο γιά τή διανοητική ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου ἔργο: ἡ ἀ φ α ἰ ρ ε σ η (βλ. μέρος Πρῶτο, κεφ. 11ο, § 3). Ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, καθὼς καί σχέσεις, πού ἀντικειμενικά θεωρούμενες εἶναι ἐξίσου σαφεῖς γιά τή συνείδηση μέ ἄλλες ὁμοῖες τους, τονίζονται μέ τήν προσοχή περισσότερο καί προβάλλονται εἰς βάρος τῶν λοιπῶν, μέ ἀποτέλεσμα αὐτές πιά μόνο νά ἀπασχολοῦν τό ψυχικό μας κέντρο. Ἐτσι λ.χ. ἀναγνωρίζουμε μέ τήν προσοχή εὐκολότερα καί ἀσφαλέστερα τίς ὁμοιότητες καί τίς ἀνομοιότητες τῶν ἀντικειμένων καί ἐπισημαίνουμε τά κύρια χαρακτηριστικά τους, διαχωρίζοντάς τα ἀπό τά τυχαῖα καί τά ἀσήμαντα. Πόσο μέ αὐτή τή βοήθεια τῆς προσοχῆς εἰσάγεται καί γίνεται ἀποδοτική ἡ βαρυσήμαντη γιά τή διάνοηση μέθοδος τῆς λογικῆς ἀφαίρεσης, εἶναι φανερό.

ε. Διευκολύνεται ἡ κατανόηση. Κατανοοῦμε γρηγορότερα καί εὐκολότερα ἕνα ἀντικείμενο, ὅταν μέ τήν προσήλωση τῆς προσοχῆς μας

σ' αυτό τό απομονώνουμε από τά άλλα. Είναι σάν νά ρίχνουμε ισχυρό φώς σέ όρισμένο σημείο του φυσικού χώρου· ό,τι βρίσκεται εκεί φωτίζεται μέ ένταση καί γίνεται άντιληπτό μέ τίς παραμικρότερες λεπτομερείές του.

Γιά όλους αυτούς τούς λόγους, ή προσοχή κατατάσσεται στίς πιό σπουδαίες συνειδησιακές λειτουργίες. Τό παράγγελμα πού δίνουμε, κάθε φορά πού θέλουμε νά ανακοινώσουμε κάτι σοβαρό ή νά αναθέσουμε μία δύσκολη εργασία στόν σύντροφό μας, είναι: «πρόσεξε!».

ΟΙ ΠΡΑΞΕΙΣ

1. Είδη τῶν πράξεων

Ἡ θέληση ἐξωτερικά (δηλαδή στό φυσικό κόσμο) ἐκδηλώνεται μέ π ρ ά ξ ε ι ς. Ὄταν γελοῦμε, μιλοῦμε, τρέχουμε, γράφουμε, ὀδηγοῦμε αὐτοκίνητα, χειριζόμαστε ἕνα ὅποιοδήποτε ἐργαλεῖο (ἀπό τήν ξυριστική μηχανή καί τή σκανδάλη τοῦ ὄπλου ἕως τούς τηλεοπτικούς φακούς καί τά πολύπλοκα ὄργανα τῆς ἠλεκτρονικῆς), πράττουμε· δηλαδή παρεμβαίνουμε μέ μιά σωματική μας ἐνέργεια στήν ἀλληλουχία τῶν φυσικῶν γεγονότων, γιά νά ἐπιτύχουμε ὀρισμένο στόχο.

Ἀπό ψυχολογικήν ἄποψη θεωρούμενες οἱ πράξεις εἶναι τριῶν εἰδῶν:

- α. Πράξεις π ρ ο α ἰ ρ ε σ η ς,
- β. πράξεις ὀ ρ μ ῆ ς καί
- γ. πράξεις σ υ ν ῆ θ ε ι α ς.

2. Πράξεις τῆς προαίρεσης (ἐκούσιες)

Οἱ π ρ ά ξ ε ι ς τῆς π ρ ο α ἰ ρ ε σ η ς (ἐκούσιες) γίνονται ἔπειτα ἀπό μιά συνειδητήν ἀπόφασή μας. Ἡ ἀπόφαση ἄλλοτε εἶναι ἀπλή ἐπιδοκιμασία ἑνός στόχου πού εὐκόλα τόν θέτουμε, ἔπειδή δέν ὑπάρχει γιά τήν κρίση μας ἄλλος πού νά τόν ἀνταγωνίζεται (π.χ. «εἶμαι ἐλεύθερος τοῦτο τό ἀπόγεμα καί ἀποφασίζω νά κάνω ἕνα μικρό περίπατο»), καί ἄλλοτε προϋποθέτει ἐ κ λ ο γ ῆ μεταξύ πολλῶν στόχων, ἀπό τούς ὁποίους ἄλλος περισσότερο καί ἄλλος λιγότερο ὀδηγεῖ στόν ἴδιο σκοπό, καί γιά τοῦτο ὑποχρεωνόμαστε νά ζυγίσουμε τά πλεονεκτήματα καί τά μειονεκτήματα τοῦ καθενός (τά ἄμεσα καί τά ἔμμεσα), προτοῦ πάρουμε τήν ὀριστικήν ἀπόφαση: «νά ὑποβάλω τήν παραίτησή μου ἢ νά δεχτῶ τόν ὑποβιβασμό;» – «νά κλείσω αὐτή τή συμφωνία μέ τόν ἄλφα

παραγγελιοδότη ή μέ τον βήτα;» – «νά προτιμήσω για τό ταξίδι μου τό πλοίο, τό σιδηρόδρομο ή τό αεροπλάνο;» κ.ο.κ.

Ἐκλογή γίνεται καί ὅταν ἔχει κανείς ν' ἀποφασίσει τήν ἐκτέλεση ἢ τήν παράλειψη (ἀναβολήν ἢ ματαίωση) μιᾶς πράξης («νά πέσω στή θάλασσα νά σώσω ἕναν ἄνθρωπο πού κινδυνεύει νά πνιγεί, ἢ ὄχι;»): στήν περίπτωση αὐτή παρουσιάζεται ἕνα ἐσωτερικό ἐμπόδιο (συναίσθημα συνήθως ἢ ἐπιθυμία), πού παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στήν τάση καί στήν πράξη πού θά τήν ἐκπληρώσει. Στόν ὄριμο καί καλλιεργημένον ἄνθρωπο τά ἐσωτερικά ἐμπόδια εἶναι κατά κύριο λόγο κ ρ ί σ ε ι ς ἄ ξ ι α ς καί ἄ π α ξ ι α ς (πού ζυγίζουν δηλαδή τό βάρος τῆς σχεδιαζόμενης πράξης μέ μέτρα σταθερά): αὐτές δέν ἀφήνουν τίς τάσεις νά ὀδηγήσουν ἀμέσως στίς πράξεις χωρίς ἔλεγχο τῆς ποιότητας τοῦ σκοποῦ καί τῶν στόχων. Ἀνασχετικά ἐνεργοῦν ἀπάνω στίς τάσεις, μέσα στή συνείδηση τῶν ἀνώριμων καί τῶν ἀπαιδευτων προσώπων, ἡ διαταγή καί ἡ ἀπαγόρευση, ἡ μίμηση καί ἡ συνήθεια. Μέ αὐτές ἀρχίζει τό ἔργο τῆς ἄ γ ω γ ῆ ς , ἐπειδή ἡ κρίση δέν εἶναι ἀκόμη ἰκανή νά κατευθύνει τή θέληση.

3. Πράξεις τῆς ὀρμῆς

Π ρ ἄ ξ ε ι ς τ ῆ ς ὀ ρ μ ῆ ς ὀνομάζονται ἐκεῖνες πού γίνονται χωρίς συνειδητήν ἀπόφαση, μόλις ἐμφανιστεῖ ἡ τάση πρὸς κάποιον στόχο, ἢ ὅταν ἡ τάση αὐτή, ἀδύνατη στήν ἀρχή, ἀποκτήσει τή δύναμη πού τῆς χρειάζεται για νά φέρει ἀμέσως τήν πράξη. Ἐάν διψῶ, ἀρκεῖ νά συναντήσω στό δρόμο μου μιᾶ κρήνη, για νά τρέξω νά πιῶ: τήν ὥρα πού ἐργάζομαι μέσα σ' ἕνα κλειστό δωμάτιο, ἡ ἀνάγκη καθαροῦ ἀέρα γίνεται σιγά-σιγά τόσο δυνατή, ὥστε σηκώνομαι ἀπτότομα καί ἀνοίγω τό παράθυρο, χωρίς νά καλοσκεφτῶ τί κάνω, κ.ο.κ.

Σέ στενήν ἔννοια, πράξεις ὀρμῆς εἶναι ὅσες προκαλοῦνται ἀπό ἐμφυτες ὀρμές (π.χ. τήν ὀρμή τῆς αὐτοσυντήρησης). Κατά τήν πλατύτερη ὁμως ἔννοιά τους, πράξεις ὀρμῆς εἶναι καί ἐκεῖνες πού ὑπαγορεύονται ἀπό κ λ ί σ ε ι ς καί π ἄ θ ῆ .

Κ λ ί σ ῆ λέγεται στή γλῶσσα τῆς Ψυχολογίας ἡ δυνατή καί μόνιμη τάση πρὸς ὀρισμένον ἢ πρὸς ὀρισμένους στόχους. Τά ἀντικείμενα τῶν κλίσεων εἶναι πολλά καί διάφορα: ἔχουμε λ.χ. κλίση πρὸς τή μουσική ἢ τό σπόρ, ἀλλά καί πρὸς τήν οἰνοποίηση ἢ τή χαρτοπαιξία. Τίς κλίσεις τίς γεννᾷ ἡ φυσική προδιάθεση ἢ ἡ μακρά συνήθεια: συχνότατα καί οἱ δύο

μαζί. Ἡ συνήθεια φέρνει ἀσφαλέστερα τὸ ἀποτέλεσμα, ὅταν καί τὸ ἔδαφος εἶναι πρόσφορο.

Τὴν τάση πού ἔχει ἀποκτήσει (ἀπὸ τὴν τακτικὴ πλήρωση καί τὴν ἔλλειψη ἀντιστάσεων, ἐξωτερικῶν καί ἐσωτερικῶν) τέτοια δύναμη, ὡστε νὰ φέρεται ἀκατάσχετα πρὸς τὴν πράξη, χωρὶς νὰ μπορεῖ ἡ κρίση νὰ τὴ θέσει κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό της, τὴν ὀνομάζουμε π ἄ θ ο ς. Τὰ πάθη, ἀκόμη καί τὰ εὐγενή, εἶναι βαρὺς ζυγὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπο· περιορίζουν τὸν ὀρίζοντα τῆς σκέψης καί τῆς δραστηριότητάς του, καί δυσκολεύουν τὴν ἐπικοινωνία καί τὴ συνεργασία μὲ τοὺς ὁμοίους του. Ἡ μονομέρεια, ὁ φανατισμὸς, ἡ ἀδιαλλαξία εἶναι συνέπειές τους.

4. Πράξεις τῆς συνήθειας

Τίς π ρ ἄ ξ ε ι ς τ ῆ ς σ υ ν ῆ θ ε ι α ς τίς ἐκτελοῦμε χωρὶς νὰ ἔχουμε συνείδηση τῆς τάσης πρὸς τὸ στόχο, σκόπιμα ὅμως καί μόνο νὰ βάλουμε στὸ νοῦ μας τὸν στόχο ἢ νὰ ἀντιληφτοῦμε ὅτι ἡ «κατάσταση» εἶναι εὐνοϊκὴ, πράττουμε ὅ,τι ἔχουμε συνηθίσει νὰ πράττουμε. Ἀρχικὰ ἦσαν τυχαῖες ἢ πράξεις προαίρεσης. Μὲ τὴ συχνὴν ὅμως ἐπανάληψή τους καί τὴν ἀσκησὴ μας στὴν ἐκτέλεσή τους, ἔχουν κατὰ κάποιο τρόπο τυποποιηθεῖ καί ἀνεξαρτοποιηθεῖ ἀπὸ τὴ θέλησή μας, κι ἔτσι τίς κάνουμε χωρὶς νὰ τίς στοχαζόμαστε. Χτυποῦμε λ.χ. τὴν πόρτα προτοῦ μποῦμε σὲ κλειστὸ δωμάτιο, ἢ σηκωνόμαστε καί προσφέρουμε κάθισμα στὸν ἐπισκέπτη μας κ.ο.κ. Ἡ σκοπιμότητα τῶν πράξεων τούτων εἶναι φανερὴ (ἐπιβάλλονται, ὅπως λέγουμε, ἀπὸ τὴν καλὴ ἀνατροφή)· ἀλλὰ τὴν ὥρα πού τίς ἐκτελοῦμε οὔτε τὴν τάση μας συνειδητοποιοῦμε οὔτε τὸ στόχο της θέτουμε.

Οἱ πράξεις τῆς συνήθειας παίζουν σπουδαῖο ρόλο στὴ (ἀτομικὴ καί συλλογικὴ) ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁχι μόνο γιατί δίνουν κανονικότητα καί σταθερότητα στὴ δράση του, ἀλλὰ καί γιατί τὸν βοηθοῦν νὰ ἐξοικονομεῖ ψυχικὲς δυνάμεις (ἀπὸ τὴν αὐτόματη ρύθμιση τῶν δευτερότερων θεμάτων τῆς συμπεριφορᾶς), γιὰ νὰ τίς ξοδεύει στὶς σοβαρὲς καί δύσκολες περιστάσεις τῆς ζωῆς, ὅπου ἀπαιτεῖται συγκέντρωση τῆς προσοχῆς, δυνατὴ κρίση καί ἐπίμονη θέληση.

5. Οἱ κινήσεις

Οἱ πράξεις ἐκτελοῦνται μὲ τίς κινήσεις τοῦ σώματος καί τῶν μελῶν

του. Ἡ κίνηση εἶναι ἀποτέλεσμα συστολῆς καὶ διαστολῆς τῶν μυῶνων, κατὰ τὴν ἐντολὴν ποῦ δίνεται σ' αὐτοῦς ἀπὸ τὰ κινητικὰ κέντρα τοῦ κυρίως ἐγκεφάλου. (Αὐτὰ θεωροῦνται τὸ ὄργανον τῆς θέλησης).

Ἄλλες ὅμως οἱ κινήσεις δὲν ὑπόκεινται, κατὰ τὸν ἴδιον βαθμὸν, στὸν ἔλεγχον τῆς θέλησης. Ἀπ' αὐτὲς οἱ φυσιολογικῆς (τῆς καρδιάς, τῶν πνευμόνων, τῶν ἐντέρων κ.τ.λ.) ἐνεργοῦνται ἢ ἀναχαιτίζονται χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τῆς συνείδησης. Οἱ λοιπὲς κινήσεις κατατάσσονται στὶς ἐξῆς πέντε κατηγορίες:

α. **Αὐθόρμητες κινήσεις.** Ὅταν λ.χ. ξυπνοῦμε, τεντώνουμε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια μας· ἡ κίνηση αὐτὴ εἶναι αὐθόρμητη. Τὰ μικρὰ παιδιὰ κινοῦν αὐθόρμητα (χωρὶς συνειδητὴ προσπάθεια καὶ γνώση τοῦ στόχου) τὰ μέλη τους· αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ κινηθοῦν, γιὰ νὰ ἐκκενωθεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ δύναμη ποῦ ἔχει συσσωρευτεῖ μέσα στὸ σῶμα τους. Πηγὴ τῶν αὐθόρμητων κινήσεων θεωρεῖται τὸ πρωταρχικὸ συναίσθημα τῆς ζωῆς ποῦ πλημμυρίζει κάθε ζωντανὸ ὄργανισμό.

β. **Ἀνακλαστικῆς κινήσεις.** Τέτοιες εἶναι ὁ λόξυγκας, ὁ βήχας, τὸ χασμουρητό, τὸ ἄνοιγμα καὶ κλείσιμο τῆς κόρης τῶν ματιῶν καὶ οἱ παρόμοιες. Στὶς κινήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἀνάμεσα στὸν ἐρεθισμό καὶ στὴν ἀντίδραση ποῦ προκαλεῖ, δέ μεσολαβεῖ συνειδησιακὸ γεγονός (παράσταση, σκέψη, ἐπιθυμία, συναίσθημα). Ἡ διέγερση μεταβιβάζεται ἀπευθείας ἀπὸ τὰ αἰσθητικὰ στὰ κινητικὰ κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ἡ κίνηση ἐκτελεῖται χωρὶς καταβολὴ προσπάθειας. (Ὅταν ἀποφασίσαι νὰ παρέμβει ἡ συνείδηση, μέ κόπο κατορθώνει νὰ τὴν ἐμποδίσαι). Συγγενεῖς πρὸς τίς ἀνακλαστικῆς εἶναι οἱ μορφασμοὶ καὶ οἱ χειρονομίες μέ τίς ὁποῖες ἐκφράζονται τὰ συναίσθηματά, καὶ ἰδίως οἱ ἀψιθυμίες.

Ὅπως ἀπέδειξαν τὰ πειράματα τοῦ Ρώσου ψυχοφυσιολόγου Ivan Pavlov (1849 - 1936), τὴ διέγερση γιὰ ἀνακλαστικῆς κινήσεις μπορεῖ νὰ δώσει ὄχι μόνο ὁ κύριος ἐρεθισμός, ἀλλὰ καὶ ἕνας ἄλλος, ποῦ ἔχει κατ' ἐπανάληψη ἐνεργήσει μαζί μ' αὐτόν (καὶ ἐπομένως τὰ δύο βιῶματα ἔχουν συνδεθεῖ συνειρμικά). Συνηθίζουμε λ.χ. ἕνα σκύλο νὰ τρῶει μόλις σημαίνει μιὰ μικρὴ καμπάνα· ἀπὸ τὴν ᾠρα ἐκείνη, ἀρκεῖ νὰ χτυπήσῃ ἡ καμπάνα γιὰ νὰ «τρέξουν τὰ σάλια του», μέ ὅλο ποῦ δὲν τοῦ δώσουμε οὔτε πρόκειται νὰ τοῦ δώσουμε φαγητό. Ὁ ἥχος δηλαδὴ τῆς καμπάνας (αἰσθηματὸν ποῦ ἔχει συνειρμικὰ δεθεῖ μέ τὴν παράσταση τοῦ φαγητοῦ)

υποκαταστάθηκε στον αρχικό έρεθισμό, και αυτός πιά προκαλεί την έκκριση των αδένων. Έτσι «καλλιεργούνται» στα ζώα, αλλά και στους ανθρώπους πολλές αντιδράσεις. Η άρκουδα του ιπποδρομίου αρχίζει κιόλας να «χορεύει», όταν σταθεί μπροστά της ντυμένος για την παράσταση ο θηριοδραμαστής. Δεν χρειάζεται να ιδούμε το πρόσωπο του αντιπάλου που μάς άπειλει· άρκει ν' ακούσουμε από μακριά τη φωνή του, για να σφίξουμε τη γροθιά μας. Οί άντακλαστικές κινήσεις του είδους τούτου ονομάζονται έ ξ ε ρ τ η μ έ ν α ά ν α κ λ α σ τ ι κ ά.

γ. Έ ν σ τ ι γ μ α τ ι κ έ ς κ ι ν ή σ ε ι ς. Τό βρέφος όλα τά αντικείμενα που πιάνει, τά φέρνει άμέσως στό στόμα· από τό φόβο κραυγάζουμε και τρέχουμε· τό κοριτσάκι, όταν καλοντυθεί, συμπεριφέρεται μέ φιλαρέσκεια κ.ο.κ. Οί ένστιγματικές κινήσεις προκαλούνται όχι από άπλά αισθήματα, όπως οί ανακλαστικές, αλλά από σύνθετες έντυπώσεις και είναι έμφυτες, μέ τό νόημα ότι δεν τίς έχουμε διδαχτεί, αλλά τίς κατέχουμε από κάποιο ένστικτο. (Γιά τά ένστικτα θά μιλήσουμε στό έπόμενο κεφάλαιο).

δ. Θ ε λ η μ α τ ι κ έ ς κ ι ν ή σ ε ι ς. Είναι οί κινήσεις που βρίσκονται κάτω από τόν έλεγχο της συνείδησης· μία παράσταση (του στόχου) μαζί μέ όρισμένην επιδίωξη καθορίζει τή σύνθεση και τήν κατεύθυνσή τους.

ε. Α υ τ ό μ α τ ε ς κ ι ν ή σ ε ι ς. Αρχικά ήταν θεληματικές και για να εκτελεστούν άπαιτούσαν ειδική προσπάθεια και προσοχή· μέ τή συχνή όμως επανάληψη (τήν άσκηση) έχουν μηχανοποιηθεί σέ τέτοιο βαθμό, ώστε γίνονται μέ ακρίβεια, χωρίς να παρεμβαίνει ή συνείδηση για να τίς πειθαρχεί και να τίς κατευθύνει. Όταν λ.χ. ντυνόμαστε, κολυμπούμε, τρέχουμε μέ τό ποδήλατο, γράφουμε μέ τή γραφομηχανή κ.τ.λ., οί κινήσεις που κάνουμε είναι αυτόματες.

6. Η ελεύθερη θέληση

Στίς πράξεις της όρμης και στίς πράξεις της συνήθειας νομίζουμε ότι είμαστε, κατά κάποιο τρόπο, ξένοι· όρθότερα: όχι οί άυτουργοί, αλλά συνεργοί. Η υπόθεσή μας δεν είναι έντελώς αυθαίρετη. Οί πράξεις αυτές, σκόπιμες έστω, είτε γίνονται χωρίς τή συγκατάθεση της συνείδησης, είτε δεν έχουν πιά ανάγκη από τήν καθοδήγησή της. Όρθά λοιπόν συναισθανόμαστε ότι δεν «μάς» άνηκαν έξ άρχης, ή δεν «μάς»

ἀνήκουν πλέον. Τὴν ἐντύπωση τοῦ «ἀλλότριου» δίνουν κυρίως (μαζί μὲ τίς φυσιολογικές) ὅλες οἱ λεγόμενες ἀ κ ο ὄ σ ι ε ς κινήσεις τῶν τριῶν πρώτων κατηγοριῶν, πού ὀνομάσαμε στήν προηγούμενη παράγραφο: οἱ αὐθόρμητες, οἱ ἀνακλαστικές καί οἱ ἐνστιγματικές. Τείνω πρὸς αὐτές καί τίς ἐκτελῶ ὄχι μὲ δική μου πρωτοβουλία, ἀλλὰ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ εἶδους «ἄνθρωπος» καί γιὰ λογαριασμό του. Αὐτόν ἄλλωστε ὑπηρετοῦν καί κτῆμα του εἶναι: τίς «διδάχτηκε» ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ προσαρμοσθεῖ, ὅσο γίνεται σκοπιμότερα καί ἀσφαλέστερα, στοὺς ὅρους τῆς ζωῆς κατὰ τὴ μακρὰ πορεία τῆς βιολογικῆς του ἐξέλιξης. Καί τώρα κληροδοτοῦνται ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ ὡς ἐμφυτες τάσεις πού «ἔμαθαν» νὰ ἱκανοποιοῦνται μόνες τους.

Ἀντίθετα, ὅταν μὲ τὴ συνείδηση τοῦ σκοποῦ καί τὴ γνῶση τοῦ στόχου (ἢ τῶν στόχων) παίρνει στήν κατάλληλη στιγμή τὴν ἀπόφαση νὰ πράξει καί πράττει γιὰ νὰ ἐπιτύχει αὐτό πού ἐπιδιώκει, τότε ὁ ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι δέν ὑπακούει ἀπλῶς σὲ μίαν ἐσωτερικὴ τάση οὔτε ἀναγκάζεται ἀπὸ κάποιο ἐξωτερικὸ αἴτιο, ἀλλὰ ὅτι ἐνεργεῖ ἐ λ ε ὕ θ ε ρ α καί ἡ πράξη του ἀνήκει ἀποκλειστικά καί μόνο σ' αὐτόν. Συνήθως πρὶν ἀπὸ τὴν ὀριστικὴ θέση τοῦ σκοποῦ καί τὴν ἐκλογή τοῦ στόχου (ἢ τῶν στόχων) θρῖσκειται σὲ κατάσταση ἀνησυχίας, κάποτε καί ἀγωνίας· βασανίζει μὲ τὴ σκέψη τὰ ἐνδεχόμενα πού παρουσιάζονται (προϋποθέσεις, ὅροι, συνέπειες κτλ.), τὰ συγκρίνει, τὰ παραλλάζει, τὰ ἱεραρχεῖ καί τελικὰ κάνει τὴν προτίμησή του. Πρέπει ὅμως νὰ προχωρήσει ἀκόμη περισσότερο: νὰ ἀποφασίσει νὰ πράξει, καί νὰ πράξει. Τότε ὀλοκληρώνεται ἡ ἐκδήλωση τῆς «συνείδησης πού θέλει»· διαφορετικὰ μένει ἀπλή (ἀνολοκλήρωτη) πρόθεση.

Στόν ἑαυτὸ μας καταλογίζουμε ἐντελῶς μόνο τίς πράξεις πού προέρχονται ἀπὸ μίαν ἐλεύθερη ἐκλογή καί ἀπόφαση. Ὑ π ε ὕ θ υ ν ο τόν θεωροῦμε μόνο γι' αὐτές· ὄχι καί γιὰ 'κείνες πού δέν εἶχαμε τὴν ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς ἢ τῆς ἀπόφασης (π.χ. κατὰ τὴ μέθη, τὴν ἀρρώστια ἢ τόν ἐκβιασμό) καί τὴν ἐλευθερία τῆς δράσης (ἀπὸ φυσικὴν ἀδυναμία ἢ ἀπὸ δεσμά). Γι' αὐτό καί ἡ ἠθικὴ εὐθύνη (κατὰ τὸ ἔθος καί τὸ νόμο) ὀρίζεται ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐλευθερία τῆς ἀπόφασης καί τὴν ἐλευθερία τῆς δράσης. Στὶς περιπτώσεις ὅπου ταλαντευόμαστε ἀνάμεσα σὲ διαφορὸς ἐπιδιώξεις ἢ διστάζουμε νὰ διαλέξουμε τὰ μέσα πού θὰ δώσουν τὸ ἀποτέλεσμα, ἐπειδὴ τάσεις, διαφέροντα, βλέψεις, συνήθειες κτλ. παλεύουν μεταξύ τους, καί ἔτσι ἢ δέν παίρνουμε καμιάν ἀπόφαση ἢ ἀφοῦ

τήν πάrouμε δέν ἐπιχειροῦμε καί νά τήν ἐκτελέσουμε, ἔχουμε συναίσθημα ἀ ν ε λ ε υ θ ε ρ ί α ς καί ν τ ρ ο π ῆ ς (ιδίως ὅταν ἡ θέση μας εἶναι κρίσιμη, καί ἀπ' αὐτήν ἢ ἐκείνη τή λύση πού καλοῦμαστε νά δώσουμε, πρόκειται νά διαμορφωθεῖ ἡ τύχη μας).

Ἄνελευθερία τῆς θέλησης σέ μεγάλο βαθμο παρατηρεῖται σέ πολλές ψυχικές ἀρρώστιες. Ὅσοι λ.χ. πάσχουν ἀπό κλεπτομανία ἢ πυρομανία αισθάνονται ἀκατανίκητη ροπή πρὸς τίς κλοπές ἢ τοὺς ἐμπρησμούς. Οἱ πράξεις τους εἶναι πράξεις ἀ ν α γ κ α σ μ ο ῦ («ἀνεύθυνες»).

ΟΡΜΕΣ ΚΑΙ ΕΝΣΤΙΚΤΑ

1. 'Η όρμη

● "Επειτ' από πολύωρη ανάπαυση αισθανόμαστε τήν ανάγκη νά κινηθούμε· νά περπατήσουμε, νά πηδήσουμε, νά τρέξουμε. Αντίθετα, αποφεύγουμε τήν κίνηση, όταν είμαστε κουρασμένοι· στηρίζουμε τή ράχη μας κάπου, τεντώνουμε τά μέλη μας, κλείνουμε τά μάτια, γιά νά κοιμηθούμε κτλ.

● "Οποιοι πεινάει ή διψάει δέν μπορεί ν' αντισταθεί στή ροπή του νά φάει ή νά πιει, μόλις του παρουσιαστεί ή πρώτη εύκαιρία· είναι ακόμη ικανός ν' αγνοήσει τά προσχήματα καί νά προκαλέσει σκάνδαλο, γιά νά χορτάσει καί νά σβήσει τή δίψα του.

● Τό άκμαίο καί ώραίο πρόσωπο (του άλλου φύλου) μάς έλκει· επιζητούμε τή συντροφιά του, προσπαθούμε νά επισύρουμε τήν προσοχή του κτλ. Τό άσχημο καί φθαρμένο πρόσωπο μάς άπωθει· τό αποφεύγουμε, μάς στενοχωρεί ή παρουσία του κτλ.

Στίς περιπτώσεις αυτές, καί στίς παρόμοιες, ή έντύπωση μας είναι ότι ένας έξωτερικός έρεθισμός ή μιá έσωτερική παρόρμηση προκαλεί τίς αντιδράσεις μας χωρίς νά τίς επιθυμούμε ή νά μπορούμε νά τίς αναχαιτίσουμε. "Ο,τι αισθανόμαστε τότε είναι μιá άκαταμάχητη τάση νά ενεργήσουμε μ' ένα γνώριμό μας τρόπο, γιά ν' άπαλλαγούμε από κάτι πού μάς πιέζει, ή γιά ν' άποκτήσουμε κάτι πού μάς είναι άπαραίτητο.

Τίς προδιαθέσεις καί ροπές πού εκδηλώνονται μέ αυτό τόν τρόπο καί άποτελούν φυσικό κεφάλαιο του ψυχοφυσιολογικού μας οργανισμού, είναι δηλαδή $\xi \mu \psi \tau \epsilon \varsigma$, τίς ονομάζουμε $\omicron \rho \mu \acute{\epsilon} \varsigma$. Κατά κανόνα ύπηρετούν τίς βασικές ανάγκες τής ζωής.

Οί όρμες, γιά νά διαμορφωθούν σέ συγκεκριμένες τάσεις, χρειάζονται μάθηση καί άσκηση, συμπληρώνονται λοιπόν μέ τήν πείρα μας (τήν πληροφόρηση, τήν επινόηση, τή θέλησή μας). Μέ τό πρίσμα τούτο

μπορούμε να πούμε ότι μαθαίνουμε και ασκούμε να τρώγουμε, να βαδίζουμε, να προστατεύουμε τό βρέφος μας κτλ., μέ ὄλο πού οἱ πράξεις αὐτές θεμελιώνονται σέ ἔμφυτες ὀρμές πού τίς κληρονομοῦμε ἀπό μιά μακρά σειρά προγόνων. Μέ τή μάθηση καί τήν ἀσκηση ἡ τάση διευθύνεται πρὸς τοὺς εἰδικούς στόχους πού θά ικανοποιηθοῦν τήν ὀρμή πού τή γέννησε. Τό μικρό παιδί λ.χ., γιά νά σταθεῖ ὀρθιο, μαθαίνει νά στηρίζεται ἀπάνω σέ στερεά ἀντικείμενα· ὁ πρωτόγονος, γιά νά προστατευτεῖ ἀπό τό κρύο, ἐπινόησε καί ἀσκήθηκε νά σκεπάζει τό σῶμα του μέ φυλλώματα, δέρματα κτλ.

2. Τό ἔνστικτο

Ὅταν τό ἄτομο πού ἔρχεται στόν κόσμο, ἐκτός ἀπό τήν ἐσωτερική παρόρμηση πού αἰσθάνεται, ἐνεργεῖ ἀπό ἔμφυτη γνώση μέ τρόπο ἀρκετά περίπλοκο καί σοφά ὀργανωμένο, τυπικό γιά τό (ζωολογικό) εἶδος του, γιά νά ικανοποιήσει μιάν ἔντονη ροπή του, λέγουμε ὅτι ἡ Φύση τό ἔχει ἐφοδιάσει ὄχι ἀπλῶς μέ ὀρμή πρὸς αὐτή τή συγκεκριμένη πράξη, ἀλλά μέ ἔνστικτο. Τό ἔνστικτο λοιπόν ἐξωτερικεύεται μέ μιά σειρά σκόπιμων κινήσεων, μέ τίς ὁποῖες ὄλα τά ἄτομα τοῦ ἴδιου (ζωολογικοῦ) εἴδους, χωρίς νά ἔχουν διδαχτεῖ τόν τρόπο ἀπό τήν ἀτομική τους πείρα, ικανοποιοῦν μιά ζωτικήν ἀνάγκη. Τό ὀρνιθάκι, μόλις βγεῖ ἀπό τό αὐγό του, ἀρπάζει μέ τό ράμφος καί καταπίνει τοὺς σπόρους πού τοῦ ρίχνουμε· τό παπάκι, ἀρκεῖ νά βρεθεῖ μπροστά σέ λάκκο μέ νερό, γιά νά πέσει νά κολυμπήσει· μέ τήν ἴδια ἔμφυτη καί τυποποιημένη γνώση χτίζει τό χελιδόνη τή φωλιά του καί ἡ γάτα μαθαίνει τά μικρά της νά ἀμύνονται ἢ νά ἐνεδρεῦσιν κ.ο.κ. Ἡ ὀμαδική ζωὴ τῶν μερμηγκιῶν καί τῶν μελισσῶν παρουσιάζει τήν ἐκπληκτικὴ ὀργάνωση πού γνωρίζουμε, χάρις στά ἔνστικτα μέ τά ὁποῖα ἔχουν προικιστεῖ αὐτά τά ἔντομα.

Ἀπό τίς ὑποθέσεις πού ἔχουν προταθεῖ γιά τήν ἐξήγηση τῆς γένεσης τῶν ἔνστικτων, πιθανότερη εἶναι ἐκείνη πού ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἐνστιγματικές κινήσεις εἶναι ἀπόσταγμα πολυπλοκότερων ἄλλοτε πράξεων πού ἀπό προηγούμενες γενεές ἔγιναν καί ξανάγιναν ἐμπρόθετα, ὕστερα ὁμως ἀπό πολλές (ἄλλες ἀποτυχημένες καί ἄλλες ἐπιτυχημένες) δοκιμές ἀπλουστεύθηκαν καί σταθεροποιήθηκαν, γιατί φάνηκε ὅτι μποροῦσαν ἀσφαλέστερα καί γρηγορότερα, ἀπό ὄλες τίς ἄλλες, νά δώσουν τό ἐπιδικώμενο ἀπό τήν ὀρμή ἀποτέλεσμα. Ἡ ἀντίληψη ὅτι τό

ένστικτο μένει άνεπηρέαστο από τήν εξέλιξη του είδους, δέν είναι όρθή. "Όταν αλλάζουν οί όροι τής ζωής, γιά μιά μεγάλη σειρά γενεών, τά ένστικτα τροποποιούνται από τήν πείρα του ζώου, γιά νά προσαρμοστούν στους νέους όρους. Άκόμη και βαθμιαία τελειοποίηση παρουσιάζουν τά ένστικτα, καθώς και καθυστέρηση (έπιβίωση άχρηστων πλέον τρόπων ένστιγματικής συμπεριφοράς· ό σκύλος λ.χ. έξακολουθεί νά ξύνει μέ τά νύχια των ποδιών τής τοιμεντένιες πλάκες τής αύλης, γιά νά κρύψει τά περιπτώματά του κ' έτσι νά έξαφανίσει τά ίχνη του από ένδεχόμενους έχθρούς). Καθαυτό έμφυτη είναι ή όρμη· ή συμπεριφορά γιά τήν πλήρωσή της άποκτάται, όχι όμως μέ τήν πείρα και τήν έπιδεξιότητα ενός ή περισσότερων άτομων αλλά όλόκληρου του είδους.

"Όσο ένα ζώο είναι λιγότερο ικανό νά αντιμετώπισει μέ δική του πρωτοβουλία τής άνάγκες τής ζωής, τόσο τελειότερα συγκροτημένα και πιό παγιωμένα παρουσιάζονται τά ένστικτά του. Τά νοημονέστερα ζώα έχουν άσθενέστερον ένστιγματικό όπλισμό· ή Φύση τά έμπιστεύεται περισσότερο και αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια στή θέλησή τους. Αύτός είναι ό λόγος πού ό άνθρωπος, συγκριτικά μέ τά άλλα ζώα, έχει τά λιγότερα και άτελέστερα σχηματισμένα ένστικτα.

"Ό ρόλος των ένστίκτων είναι πολύ σημαντικός κατά τήν παιδική ηλικία, τότε δηλαδή πού ό άνθρωπος δέν έχει ακόμα φτάσει στήν πλήρη σωματική και πνευματική του ανάπτυξη και χρειάζεται τήν «κηδεμονία» τής Φύσης. Άλλά και κατά τήν ώριμότητα τά ένστικτα έξακολουθούν νά τόν έπηρεάζουν. Έπειδή όμως είναι πλέον ικανός νά ανακαλύπτει τρόπους σκόπιμης συμπεριφοράς, γιά νά προσαρμόζεται άποτελεσματικά στίς παρουσιαζόμενες καταστάσεις, άντίληψη και διάνοια αναλαβαίνουν κατά μεγάλο μέρος τό έργο των ένστίκτων.

3. Είδη ένστίκτων

Μιά συνοπτική άπογραφή του πλήθους των ένστίκτων στό βασίλειο των ζώων θά μάς έδινε τήν έξής εικόνα:

α. **Έ ν σ τ ι κ τ α α υ τ ο σ υ ν τ ή ρ η σ η ς.** Στήν τάξη αυτή ανήκουν: τό ένστικτο τής δ ι α τ ρ ο φ ή ς (λήψη τροφής και άποβολή περιττωμάτων), τό ένστικτο τής ά π ο σ τ ρ ο φ ή ς (αηδία και άπόκρουση δύσσομων άντικειμένων), τό μ α χ η τ ι κ ό ένστικτο (άρπαγή

της λείας) και τό ένστικτο της φ υ γ ή ς (σωτηρία από ισχυρότερους αντίπαλους). Σέ πολλά ζώα υπάρχουν και άλλα τρία ακόμη ένστικτα της ίδιας τάξης: τό ένστικτο της σ υ λ λ ο γ ή ς (έξοικονόμηση τροφίμων), τό ένστικτο της κ α θ α ρ ι ό τ η τ α ς (άπό άκαθαρσίες και παράσιτα) και τό ένστικτο της π ε ρ ι έ ρ γ ε ι α ς (άπέναντι σέ πρωτόγνωρα πράγματα).

β. Ένστικτα σ υ μ β ί ω σ η ς (μέ άλλο όνομα: κ ο ι ν ω ν ι κ ά). Βασικό ένστικτο του είδους τούτου είναι τό ά γ ε λ α ι ο : αυτό παρορμιά τά ζώα νά αναζητούν τή συμβίωση μέ τά όμοιά τους (μέσα στην άγέλη, στό σμήνος, στή φωλιά κτλ.): μαζί τους αισθάνονται πληρότητα και ασφάλεια, χωριστά «χάνουν», όπως λέγουμε, «τόν έαυτό τους», και μπορούν ακόμη και νά πεθάνουν από άπελπισία. Άλλα ένστικτα συναφή μέ τούτο: τό ένστικτο της μ ί μ η σ η ς («κάνουμε ό,τι και οί όμοιοί μας») και τό ένστικτο της σ υ μ π ά θ ε ι α ς («συμπάσχουμε» μέ τούς όμοίους μας, ό φόβος τους γίνεται φόβος μας, ή έξέγερσή τους και δική μας έξέγερση, ό θρίαμβός τους θρίαμβός μας κ.ο.κ.). Συνδυαζόμενο μέ τό μαχητικό, τό ένστικτο της συμπάθειας μετασχηματίζεται σέ ένστικτο ά ν τ ι π ά θ ε ι α ς ή χαιρεκακίας (άλλη μορφή της επιθετικότητας). Της ίδιας κατηγορίας ένστικτα είναι τό ένστικτο έ π ι β ο λ ή ς και της επίδειξης (ύπεροχή άπέναντι στά άδύνατα, ανήλικα, ανάπηρα κτλ. άτομα) και τό ένστικτο της ύ π ο τ α γ ή ς (του θηλυκού στό άρσενικό, των ζώων της άγέλης στόν άρχηγό, των ανήλικων στόν προστάτη κτλ.).

γ. Ένστικτα σ ε ξ ο υ α λ ι κ ά: αναφέρονται στίς τάσεις και στίς ενέργειες της σύζευξης των δύο φύλων) για τόν πολλαπλασιασμό και τή διακίωνιση του είδους. Τά σεξουαλικά ένστικτα βρίσκονται σέ συνάρτηση μέ άλλα άλλων κατηγοριών, όπως τό μαχητικό, τό ένστικτο της επίδειξης και τό ένστικτο της ύποταγής, και συχνά έκδηλώνονται μέ τέτοιο τρόπο (ιδίως στό στάδιο της άνωριμότητας και της προετοιμασίας του όργανισμού για τήν πλήρωσή τους), ώστε είναι δύσκολο, άν όχι άδύνατο, νά διαχωριστούν μέ σαφήνεια τά μέν από τά δέ.

δ. Ένστικτα τ ω ν γ ε ν ν η τ ό ρ ω ν: σκοπό έχουν νά προστατέψουν από τούς κινδύνους τά νεογέννητα, νά τά θρέψουν ενόσω

ἀκόμη δέν μποροῦν μόνα τους νά συντηρηθοῦν,καί νά τά ἐκπαιδεύσουν στούς βασικούς γιά τή ζωή τους τρόπους συμπεριφορᾶς. Μέ τά ἔνστικτα τοῦ εἴδους τούτου εἶναι προικισμένα τά ζῶα πού βρίσκονται ὑψηλότερα στή ζωολογική κλίμακα.

Τά περισσότερα ἀπό τά ἔνστικτα καί τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν στόν ἄνθρωπο ἀντιπροσωπεύονται ἀπό ὁρμές (γιά τό λόγο πού ἐξηγήσαμε στήν προηγούμενη παράγραφο), δηλαδή ἀπό ἐμφυτες τάσεις πού δέ συνοδεύονται μέ ἕνα σχηματισμένο καί πάγιο μηχανισμό γιά τήν ἐκπλήρωσή τους· ὁ ἴδιος πρέπει νά ἐπινοήσει καί νά ὀργανώσει τόν ἀπαιτούμενο γιά τήν ἱκανοποίησή τους τρόπο συμπεριφορᾶς. Ἡ ἐλευθερία αὐτή εἶναι καί προσόν καί μειονέκτημα· ἐξαιτίας τῆς ἔγινε βέβαια ὁ ζυγός τοῦ ἐνστίκτου ἐλαφρότερος γιά τό ἀνθρώπινο εἶδος, ἀλλά παράλληλα δημιουργήθηκαν στόν ψυχικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου χάσματα καί ἀνωμαλίες, παραλείψεις καί διαστροφές.

Ἄς σημειωθεῖ τέλος,ὅτι ὅλα τά εἶδη ἐνστίκτων καί ὁρμῶν δέν ἐμφανίζονται στό ζῶο ἀπό τά πρῶτα βήματα τῆς ζωῆς, ἀλλά διαδοχικά καί κατά τίς ἀνάγκες πού ἔχει μέ τήν ἐνηλικίωσή του ν' ἀντιμετωπίσει. Ὅπωςδήποτε ἡ Φύση προνοεῖ (μέ ἄλλους λόγους: οἱ γενεές ἔχουν ἀπό τήν πείρα τους διδαχθεῖ ὅ,τι πρέπει) ὁ ἐνστιγματικός ὀπλισμός νά βρίσκεται σέ κατάσταση ἐτοιμότητος,πρὶν ἀκόμη χρειαστεῖ γιά τόν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Τοῦτο συμβαίνει κυρίως στά βασικά ἔνστικτα, ὅπως εἶναι τό ἐνστικτο τῆς διατροφῆς, τό μαχητικό καί τό σεξουαλικό. (Γιά τό τελευταῖο πιστευόταν ἄλλοτε,ὅτι στόν ἄνθρωπο ἐμφανίζεται κατά τήν περίοδο τῆς ἡβης, ἢ λίγο πρὶν· σήμερα γνωρίζουμε ὅτι ἐνεργεῖ καί στή νηπιακή ἡλικία, ἐκδηλώνεται ὅμως μέ τρόπους συμπεριφορᾶς πού δέν φανερώνουν τή φύση του).

4. Οἱ ἀνικανοποίητες ὁρμές

Ἡ διερεύνηση τῶν διαταραχῶν τοῦ ψυχικοῦ βίου ἀπό τόν Sigmund Freud καί τή σχολή του ἔδειξε ὅτι οἱ ὁρμές, καί κατά κύριο λόγο ἡ σεξουαλική πού διεκδικεῖ τήν πρώτη θέση στό πρόγραμμα τῆς ζωῆς ἀφοῦ σ' αὐτήν ἔχει ἀνατεθεῖ ἡ διαίωσιση τοῦ εἴδους, ἀποτελοῦν ἕνα δυναμικό στοιχεῖο δυσήνιο· ὅταν δαμάζονται ἀπό τή συνείδηση, τῆς νίκης τό τίμημα εἶναι κάποτε πολύ βαρῦ γιά τόν ἄνθρωπο – τό μόνο μέσα στό βασίλειο τῶν ζῶων ἔμβιο ὄν πού ἀγωνίζεται νά θέσει ὑπό ἔλεγχου τίς

ὀρμές του, γιά νά μπορεῖ νά ζεῖ εἰρηνικά μέ τούς ὁμοίους του καί νά ξοδεύει τήν δραστηριότητά του στήν ἐπιδίωξη ἀνώτερων, πνευματικῶν σκοπῶν.

Κατά τήν «ψυχανάλυση» – ὅπως ὀνομάζεται ἡ θεωρία καί ἡ θεραπευτική μέθοδος τῆς φροϋδικῆς σχολῆς – ἡ ὀρμή μοιάζει μέ μιά συσσωρευμένη δύναμη πού πιέζει τόν ὀργανισμό ζητώντας διέξοδο. Ἐχει ἀναδυθεῖ ἀπό τό βάθος τῆς συνείδησης, τ ὀ ὑ π ο σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο*, ὅπου ἔχουν τή φωλιά τους οἱ ἔμφυτες τάσεις, καί ἀπαιτεῖ νά ἰκανοποιηθεῖ. Ἐάν ἡ «συνείδηση πού θέλει» ἀφήσει ἐλεύθερο τό δρόμο, ἡ ὀρμή ἐκπληρώνεται μέ τήν πράξη, καί ὁ ψυχικός κόσμος ὑστερ' ἀπό τήν προσωρινή ἔνταση ξαναβρίσκει τήν ἡρεμία του: ἡ ἐκκένωση ἔχει γίνει. Ἐάν ὅμως ἡ ὀρμή ἀναχαιτιστεῖ νά ἐκδηλωθεῖ – εἴτε ἀπό κάποιο ἀνυπέρβλητο ἐξωτερικό ἐμπόδιο, εἴτε ἀπό μιάν ἀδυσώπητη ἐσωτερική ἀνάσχεση – καί κλειστεῖ ἡ διέξοδος, παρουσιάζεται ἕνα πολύ σοβαρό γιά τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου φαινόμενο: ἡ ἀ π ῶ θ ῆ σ η. Ἡ ἀνικανοποίητη ὀρμή ἀπωθεῖται ἀπό τήν ἐπιφάνεια στό βάθος πάλι τῆς συνείδησης, στό ὑποσυνείδητο, καί ἐκεῖ ἐνεδρεύει ἀναζητώντας τρόπους νά παρακάμψει τόν φραγμό πού τῆς ἐμποδίζει τό δρόμο, καί νά ἐκδηλωθεῖ, ὄχι πλέον κατευθεῖαν καί ὀμαλά, ἀλλά πλάγια καί ἀνώμαλα, ἀκόμη καί μέ μιά νόσο – ἐλαφριά ὅπως ἡ νευρώση, ἡ βαριας μορφῆς ὅπως ἡ ψύχωση, ἀνάλογα μέ τή σύσταση τοῦ ψυχικοῦ ἐδάφους καί τή φύση τῶν περιστατικῶν πού δημιουργήσαν τή διαταραχή.

Ἐξαιρετική σπουδαιότητα γιά τήν τροπή πού θά πάρει ἡ ἐξέλιξη καί ἡ τύχη τῶν ὀρμῶν στόν βίο τοῦ κάθε ἀτόμου, ἔχουν οἱ πρῶτες δεσμεύσεις καί ὀδεύσεις, οἱ πρῶτες ἐμπειρίες καί περιπλοκές κατά τά τρυφερά χρόνια τῆς ζωῆς, τήν πρῶτη παιδική ἡλικία. Τότε πού ὁ ὀργανισμός δέν εἶναι ἀκόμη κύριος τῶν δυνάμεών του, ἡ συνείδηση δέν ἔχει τήν πείρα, τή φαντασία καί τήν κρίση νά δώσει λύση στά προβλήματά της, καί ὁ νέος ἄνθρωπος ζεῖ κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο καί τήν προστασία ἑνός προσωπικοῦ καί ἀπρόσωπου περιβάλλοντος (οἰκογενειακοῦ καί κοινωνικοῦ) πού ἀπαιτεῖ τήν τήρηση ὀρισμένων κανόνων

* Οἱ ὀπαδοί τῆς φροϋδικῆς ψυχολογίας ὀνομάζουν τό σκοτεινό βάθος τῆς συνείδησης ἄλλοτε ὀπ ο σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο καί ἄλλοτε ἄ σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο· ἄλλοτε πάλι μεταχειρίζονται καί τούς δύο ὀρους γιά νά χαρακτηρίσουν γειτονικές ζω-νες, χωρίς ὅμως καί νά καθορίζουν μέ ἀκρίβεια (καί ὄλοι κατά τόν ἴδιο τρόπο) τά ὀνορά τους.

συμπεριφορᾶς σύμφωνα μέ τόν κώδικα τῆς καθιερωμένης Ἠθικῆς. Τό μικρό παιδί εἶναι, ἐξαιτίας τῆς ἀπειρίας καί τῆς εὐαισθησίας του, ἐκτεθειμένο σέ ψυχικά τ ρ ὀ ὐ μ α τ α. Τά ἀπαγορευτικά «μή» πού ἀναχαιτίζουν τήν ἱκανοποίηση τῶν πρώτων ὁρμῶν του, μαζί μέ τήν ἀδυναμία του νά καταλάβει τό νόημα τῶν δυσκολιῶν πού ἀντιμετωπίζει, δημιουργοῦν στή συνειδησή του σοβαρές περιπλοκές· αισθάνεται σκοτεινές καί ἀντιφατικές ὁρέξεις καί συγκινήσεις, ἀπό τίς ὁποῖες μάταια ἀγωνίζεται νά ἀπαλλαγεῖ καί γιά τοῦτο τίς ἀπωθεῖ στό ὑποσυνείδητο, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἔτσι θά γλυτώσει ἀπό τήν πίεσή τους.

5. Τά συμπλέγματα

Οἱ τραυματικές περιπλοκές, τά περίφημα σ υ μ π λ έ γ μ α τ α τῆς φροϋδικῆς φρασεολογίας, ἔχουν τίς ρίζες τους πέρ' ἀπό τό χῶρο τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀτόμου, στά βιώματα τοῦ εἶδους, καί ἀνατρέχουν στούς πανάρχαιους χρόνους, τότε πού θεμελιώθηκαν οἱ πρώτες κοινωνίες τῶν ἀνθρώπων καί ἄρχισε νά διαμορφώνεται μιά πανίσχυρη ἐξουσία: ἕνα σύστημα ἐθικῶν κανόνων, ἠθικῶν νόμων, θρησκευτικῶν δοξασιῶν, φιλοσοφικῶν ἰδεῶν κτλ., πού σάν μιά ἄλλη, ὑπέρτερη θέληση (Ἵ π ε ρ ε γ ὶ) ἀσκεῖ – εἴτε μέ ἄμεσα ἀπαγορευτικά μέτρα εἴτε μέ ἔμμεσες κυρώσεις – τήν ἐπιβολή τῆς στίς ἀτομικές συνειδήσεις (στά ε γ ὶ). Τά κυριότερα συμπλέγματα (πλέγματα ἀνταγωνιστικῶν τάσεων καί διαθέσεων) εἶναι: ὁ «Οιδίπους», ἡ «Ἥλέκτρα», ἡ «Ἄρτεμη» καί ὁ «Νάρκισσος». (Ὁ Freud δανείστηκε τά ὀνόματα ἀπό τήν ἀρχαία Ἑλληνική μυθολογία, ὄχι μόνο γιατί μέ αὐτά χαρακτηρίζεται ἄριστα τό περιεχόμενό τους, ἀλλά καί ἐπειδή θέλησε νά δείξει τή στενή σχέση τῶν ψυχικῶν περιπλοκῶν μέ τά προϊόντα τῆς λαϊκῆς σοφίας, τούς κλασικούς μύθους).

Σύμπλεγμα τοῦ «Οιδίποδα»: (ἀσύνειδη) ἐρωτική προσήλωση τοῦ ἀγοριοῦ πρὸς τή μητέρα καί ἐχθρότητα πρὸς τόν πατέρα.

Σύμπλεγμα τῆς «Ἥλέκτρας»: (ἀσύνειδη) ἐρωτική προσήλωση τοῦ κοριτσιοῦ πρὸς τόν πατέρα καί ἐχθρότητα πρὸς τή μητέρα.

Σύμπλεγμα της «Άρτεμης»: πάθος άνυποταγής και άνεξαρτησίας του γυναικείου άπέναντι στο άνδρικό φύλο· φανατική ύπεράσπιση της άγνότητας, θηλυκός «άνδρισμός».

Σύμπλεγμα του «Ναρκίσσου»: αυτοέξαρση, αυτοθαυμασμός, αυτολατρεία· λαχτάρα της τελειότητας και φόβος ότι δέ θά τή φτάσουμε, ή δέ θά τή διατηρήσουμε.

6. 'Η πάλη μέ τίς όρμές

Κάτά τόν Freud κοινός παρανομαστής σέ όλα τά είδη των όρμών είναι ή libido (πόθος ήδονής). Δέν ταυτίζεται έντελώς μέ τή σεξουαλική άπόλαυση, τό sexus· τό sexus γεννιέται άπ' αυτήν και είναι ή καθαρότερη έκδήλωσή της. ('Η υπόθεση αυτή, παρά τά στοιχεία της αλήθειας που περιέχει, παρέσυρε τούς ψυχαναλυτικούς σέ ύπερβολές, θεωρητικές και πρακτικές, που επικρίθηκαν δριμύτατα άπό τούς έπιστημονικούς κύκλους και τήν κοινή γνώμη). 'Η libido είναι, κατά τόν όρθόδοξο φροϋδισμό, ένα πανίσχυρο κίνητρο στή ζωή του ανθρώπου μέ άνυπολόγιστην επίδραση σέ όλες του τίς έκδηλώσεις. Τουτο όμως δέ σημαίνει ότι τό πρόβλημά μας δέχεται δύο μόνο λύσεις: ή τή δίχως όρους παράδοση στο ζυγό της ή τήν άνυποχώρητη άρνηση των φυσικών της δικαιωμάτων. 'Η πρώτη οδηγεί στην άγροικία και στην έκβαρβάρωση, ή δεύτερη προκαλεί συχνότατα βαριές ψυχικές άνωμαλίες. 'Ο άνθρωπος δοκίμασε άνέκαθεν, και όχι σπάνια πέτυχε μέ τήν ευαισθησία και τό πνεύμα του, νά δαμάσει τή σεξουαλικήν όρμή έ ξ ι δ α ν ι κ ε υ ο υ τ α ς τήν libido, διοχετεύοντάς την δηλαδή σέ διαθέσεις και πράξεις ευγενείς: στον έρωτα, στην ποίηση, στή φιλάνθρωπία, γενικά σέ έργα πολιτισμού.

'Η αναμέτρηση λοιπόν του έγώ προς τίς όρμές (και προπάντων τή σεξουαλική) μπορεί νά παρουσιάσει τίς έξης παραλλαγές:

- α. Τό έγώ συμφιλώνεται μέ τίς όρμές δεχόμενο τήν ίκανοποίησή τους.
- β. Μέ διάφορους τρόπους αντίθεται στις απαιτήσεις τους, όποτε

ή Ι. διοχετεύει τό δυναμισμό τους σέ άλλο (ύπεραισθησιακό) επίπεδο καί ανταλλάσσει τή φυσική μέ τήν πνευματική απόλαυση («έξιδανίκευση» τών όρμών).

ή ΙΙ. προσπαθεῖ (άλλοτε μέ μεγαλύτερη καί άλλοτε μέ μικρότερη έπιτυχία) νά ικανοποιήσει (όχι άμεσα, αλλά) έμμεσα, πλάγια τίς όρμές (συμβολική πλήρωση, μετάθεση τών όρμών σέ ύποκατάστατους στόχους).

ή ΙΙΙ. άπωθεῖ τίς όρμές, μέ αποτέλεσμα μιάν (άλλοτε μεγαλύτερη καί μονιμότερη, άλλοτε μικρότερη καί προσωρινή) διαταραχή τοῦ ψυχικοῦ βίου, πού έξωτερικεύεται μέ πολλούς τρόπους, από τίς άπλές ιδιορρυθμίες έως τά σοβαρά νοσηρά συμπτώματα. Οί όρμές λ.χ. γιά νά έξαπατήσουν τήν λογική σία τοῦ έγώ μεταλλάζουν, παρουσιάζονται μέ ποιότητα διαφορετικήν από τήν πρωταρχική τους: ή ανάγκη τής θωπείας ως τάση πρós τήν καθαριότητα, ή διάθεση προβολής τοῦ άκάλυπτου σώματος ως λατρεία τοῦ σπόρ, (καί άρνητικά) ή λαγνεία ως μένος κατά τής άκολασίας κ.ο.κ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αὐτῶν τών περιπτώσεων είναι ή άπαγόρευση όδηγεῖ όχι άπλώς στήν άναπλήρωση, αλλά στήν υπερανάπληρωση τών μεταμφισμένων όρμών· μιά άπωθημένη λ.χ. έχθρότητα ίσοσταθμίζεται μέ πολλαπλές καί φορτικές περιποιήσεις πρós τό μισούμενο πρόσωπο.

(Κάποτε ή αντίθεση τοῦ έγώ πρós τίς όρμές γίνεται όχι μέ ένα από τούς τρεῖς τούτους τρόπους, αλλά καί μέ τούς τρεῖς μαζί, τόν καθένα ένόλω ή ένμέρει).

Ἀξιοσημείωτο είναι ότι, στίς διαδικασίες πού αναφέραμε, τό ενδιαφερόμενο πρόσωπο δέν έχει έπίγωση τών παθημάτων καί τών ενεργειών του. Είναι τέτοια ή αντίσταση τής συνείδησης στήν άποκάλυψη τών ρευμάτων πού διασταυρώνονται στό ύπέδαφος της, ώστε μόνο ένας όξυδερκής τρίτος (ό ψυχοθεραπευτής) μπορεί μέ όρισμένη «άγωγή» νά άνασύρει στήν έπιφάνεια τόν κόμπο τών δυσκολιών, νά δείξει τά αίτια πού τόν δημιούργησαν καί νά βοηθήσει στή λύση του.

7. Τό όμαδικό άσυνείδητο

Κατά τόν Freud (όπως είπαμε στήν § 5) ύπάρχει στενή συνάφεια τής συμβολικής «γλώσσας» τοῦ ύποσυνείδητου μέ τούς μύθους, άκόμη καί μέ τά έθιμα καί τά θέσμια τών πρωτόγονων λαών. Κάτι τό άρ-

χ α ῖ κ ὀ βρίσκεται μέσα καί στόν πιό πολιτισμένον ἄνθρωπο. Τά ἴχνη του εἶναι ἄρκετά καθαρά στίς νευρώσεις, ὅπου παρατηρεῖται ὁ π ι σ θ ο δ ρ ὀ μ η σ η τοῦ νικημένου ἀπό τά προβλήματα του ἐγώ σέ λύσεις πού εἶχαν ἐπιχειρηθεῖ «ἄλλοτε», σέ προγενέστερα στάδια τῆς ψυχικῆς ἱστορίας του, καί τώρα εἶναι ἀνεφάρμοστες.

Τίς σκέψεις αὐτές συνέχισε ὁ μαθητής καί φίλος τοῦ Freud Ἑλβετός ψυχίατρος Carl Gustav Jung (1885-1961) πού χάραξε τό δικό του δρόμο στήν «Ψυχολογία τοῦ βάθους».

Κατά τόν Jung ὁ ψυχικός κόσμος ἀποτελεῖται ἀπό στρώματα ἢ ζώνες ἐπάλληλες γύρω ἀπό ἕνα μικρό κέντρο πού εἶναι τό ἐ γ ώ. Μιά ὄχι πολύ σαφῆ διαχωριστική γραμμὴ τέμνει τό σύμπαν τοῦτο σέ δύο μέρη: τό σ υ ν ε ἰ δ η τ ὀ καί τό ἄ σ υ ν ε ἰ δ η τ ο. Ζώνες τοῦ συνειδητοῦ εἶναι ἡ αἴσθησις, ἡ σκέψις, τό συναίσθημα· τοῦ ἀσυνειδήτου οἱ ἀναμνήσεις, οἱ θυμικὲς καταστάσεις καί στίς ἀκραίες θέσεις τό π ρ ο σ ω π ι κ ὸ ἄ σ υ ν ε ἰ δ η τ ο καί (πιό πέρ' ἀκόμη ἀπ' αὐτό) τό ὀ μ α δ ι κ ὸ ἄ σ υ ν ε ἰ δ η τ ο. Ἡ διάκρισις τοῦ ὀμαδικοῦ ἀπό τό προσωπικό ἀσυνείδητο καί ὁ τονισμός τῆς σημασίας τοῦ πρώτου γιά τήν ἐσωτερική μας ζωὴ, μαζί μέ τή διεύρυνση τῆς ἔννοιας τῆς libido (πού ἀπό τή Σχολή αὐτὴ ταυτίζεται μέ τήν ψυχικὴ ἐνέργεια στή γενικότητά της), εἶναι ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ Ἑλβετοῦ ψυχιάτρου στή θεωρίαν καί στήν πράξιν τῆς Ψυχᾶνάλυσης.

Στό προσωπικό ἀσυνείδητο, λέγει ὁ Jung, φωλιάζουν καί καιροφυλακτοῦν τά συμπλέγματα πού δημιουργοῦνται ἀπό τίς προσωπικὲς δυσκολίες προσαρμογῆς τοῦ κάθε ἀτόμου. Ἀντίθετα τό ὀμαδικό ἀσυνείδητο εἶναι ἡ ἐστία τῶν ἄ ρ χ ε τ ὀ π ω ν, δηλαδή τῶν φορτισμένων μέ ἐνέργεια πρωταρχικῶν εικόνων πού ἔχουν γεννηθεῖ ἀπό συμπλέγματα πάλι, ὄχι ὅμως τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας τοῦ καθενός μας, ἀλλὰ ἔμφυτα σέ ὅλα τά ἄτομα τοῦ γένους «ἄνθρωπος». Τό φυσικό τοῦτο κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό ἐνστιγματικὲς διαθέσεις πού βοηθοῦν σέ ἀποτελεσματικὲς προσαρμογές, καί εἶναι τό «χθόνιο μέρος τῆς ψυχῆς», αὐτό πού τὴ συνδέει μέ τὴ Φύση. Τέτοια λ.χ. ἀρχέτυπα εἶναι ὁ «δράκος», ὁ «ἥρωας» πού τόν σκοτᾷνει, τό πρόσωπο «μᾶνα», ὁ «γιατρός-μάγος» κ.ἄ. Βρίσκονται στοὺς μύθους τῶν πρωτόγονων καί στά πλάσματα τῆς ποιητικῆς φαντασίας τῶν πολιτισμένων λαῶν μέ πολλές καί διάφορες μορφές. Ἀναδύονται ἐπίσης καί εἰσβάλλουν στή συνείδηση κατὰ τὸν ὕπνο, στά ὄνειρα, ὅταν τό ἐγώ περιπλεγμένο σέ δυσκολίες προσαρμο-

γής ανυπέβλητες αναζητεί βοήθεια από τό παρελθόν του γένους, από τις «ρίζες», για νά λύσει τά προβλήματά του. Κατά τούς όπαδούς του Jung, ύπάρχουν σ' αυτή τήν ενστιγματική σοφία, τή θαμμένη στά σκοτεινά βάθη τής ψυχής, άρχέτυπα πού μπορούν νά επιφέρουν ουσιαστικές τροποποιήσεις σέ μιάν ανθρώπινη ζωή.

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ**1. Χαράκτηρας καί ιδιοσυγκρασία**

Ἡ χρήση τοῦ διεθνῆ πλέον ὄρου **χ α ρ α κ τ ῆ ρ α ς** μέ τό νόημα πού τοῦ δίνουμε σήμερα (στήν ἀρχαία ἑλληνική σημαίνει τή σφραγίδα, τό ἀποτύπωμα), ἀνατρέχει στόν περιπατητικό φιλόσοφο Θεόφραστο (τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) πού ἀπαρίθμησε καί περιέγραψε τυπικούς ἀνθρώπινους «χαρακτήρες».

Ὅρισμοί ἔχουν δοθεῖ στή λέξη πολλοί. Ἐπικρατέστερος εἶναι ἐκεῖνος πού χαρακτήρα ὀνομάζει τό σύνολο τῶν διαθέσεων καί τῶν μορφῶν συμπεριφορᾶς μέ τίς ὁποῖες τό ἄτομο ἐκφράζει τόν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς του καί ἀντιδρᾷ ἀπέναντι στόν ἐξωτερικό κόσμο καί στόν ἑαυτό του. Μέ διαθέσεις καί μορφές συμπεριφορᾶς πρέπει νά ἐννοήσουμε ἐδῶ ὄλες τίς συνειδησιακές λειτουργίες, ἀπό τήν ἀντίληψη καί τή διανόηση ἕως τό συναίσθημα καί τή θέληση, καθῶς καί τό ψυχικό ὑπέδαφος (τίς ἔμφυτες καί τίς ἐπίκτητες τάσεις). Χωρίς νά παραλείψουμε καί τό σωματικό καθεστῶς, τίς φυσιολογικές ιδιότητες. Τό σύνολο τοῦτο στό χαρακτήρα δέν εἶναι ἀπλό ἄθροισμα παρατασσόμενων στοιχείων, ἀλλά μιά διαρθρωμένη μορφή, πού μπορεῖ μέ τήν ιδιορρυθμία της νά ξεχωρίζεται ἀπό τίς ὁμοιές της.

Ἐκτός ἀπό τήν ψυχολογική ὑπάρχει καί μιά ἠθική ἔννοια τοῦ χαρακτήρα. Μέ τό νόημα τοῦτο ἡ λέξη σημαίνει τήν πειθαρχημένη συνείδηση πού θέτει τίς πράξεις της κάτω ἀπό τόν ἐλεγχό σταθερῶν κανόνων (ἠθικῶν ἀρχῶν).

Ἰδιοσυγκρασίαν ὀνομάζουμε τό χαρακτήρα ἀπό τή σωματική του ἀποψη, ὅταν θέλουμε νά τονίσουμε τά κληρονομικά του θεμέλια. Ἡ λέξη κατάγεται ἀπό τή φυσιολογική θεωρία τοῦ ἀρχαίου

Ἴπποκράτη (5ος αἰ. π.Χ.) καί τῆς σχολῆς του. Ἐκεῖνος ἐδίδασκε ὅτι ὁ ὀργανισμός τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἀπό τήν «κράση» τεσσάρων βασικῶν στοιχείων: «γῆς», «νεροῦ», «ἀέρα» καί «πυρός». Ἡ κρύα καί ξερή «γῆ» ἔδρα τῆς ἔχει τή μαύρη χολή, τό κρύο καί ὑγρό «νερό» τό φλέγμα, ὁ ζεστός καί ὑγρός «ἀέρας» τό αἷμα, καί τό ζεστό καί ξερό «πῦρ» τήν κίτρινη χολή. Ἡ ἰσορροπία μείξη τῶν στοιχείων τούτων (πού κατανέμονται σέ δύο κατηγορίες: τοῦ ζεστοῦ - κρύου καί τοῦ ὑγροῦ - ξεροῦ) δίνει τήν ὑγεία· ἡ π ε ρ ῖ σ σ ε ι α τοῦ ἑνός εἰς βάρος τῶν ἄλλων προκαλεῖ διαταραχή στό σωματοψυχικό ὄργανισμó.

2. Χαρακτῆρας καί προσωπικότητα

Κύριο πυρήνα ἢ ἄξονα τοῦ χαρακτῆρα ἄλλοι ψυχολόγοι θεωροῦν τή θέληση καί ἄλλοι τίς συναισθηματικές διαθέσεις. Ὁρθότερη εἶναι ἡ συνθετική ἀντίληψη, πού βλέπει στό χαρακτῆρα τήν ἔκφραση ὁλόκληρου τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, χωρίς διάκριση πρωτευόντων ἢ δευτερευόντων στοιχείων, ὑπογραμμίζει ὅμως τή σημασία τῆς ἔμπρακτης συμπεριφορᾶς: «εἴμαστε ὅ,τι πράττουμε».

Ὁ χαρακτῆρας εἶναι προϊόν κληρονομικῶν καταβολῶν ἀλλά καί τῶν ἐπιδράσεων τοῦ (φυσικοῦ καί κοινωνικοῦ) περιβάλλοντος καί τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς. Ἡ ἀγωγή, ὡς ἐκπαίδευση καί προπάντων ὡς αὐτοδιαπαιδαγώγηση, παίζει σημαντικό ρόλο στήν ὀργάνωση καί στή σταθεροποίηση του. Κατά μεγάλο μέρος ὁ χαρακτῆρας μας εἶναι ἔργο δικό μας. Ἐπομένως καί ἡ εὐθύνη μας γι' αὐτόν εἶναι μεγάλη. Ὅταν ἀξιολογοῦμε (θετικά) ἕνα χαρακτῆρα καί θέλουμε νά ἐκφράσουμε τό θαυμασμό μας γιά τήν ὀλοκλήρωση καί τό ὑψηλό ὕφος του (παρά τίς τυχόν - ἀναπόφευκτες ἄλλωστε - σκιές πού παρουσιάζει σέ ὀρισμένες θέσεις), τόν ὀνομάζουμε π ρ ο σ ω π ι κ ὄ τ η τ α· ὁ ὀρος ἔχει περισσότερο ἠθικό καί λιγότερο ψυχολογικό περιεχόμενο. Νά πλάσει ἀπό τό χαρακτῆρα του (τίς κληρονομικές καί ἐπίκτητες ψυχοφυσιολογικές ιδιότητές του) μιά προσωπικότητα ἐπιβαλλόμενη μέ τήν ἀξία καί τήν ἀκτινοβολία τῆς, εἶναι ἄθλος καί δόξα τοῦ ἐκλεκτοῦ ἀνθρώπου. Κατά τήν πετυχημένη μεταφορά ἑνός ψυχολόγου, ὁ χαρακτῆρας εἶναι τό μουσικό ὄργανο, ἡ προσωπικότητα ἡ συμφωνία πού παίζεται ἀπάνω σ' αὐτό καί μέ αὐτό τό ὄργανο ἀπό τήν ἔμπνευση, τήν ἰκανότητα καί τό μόχθο τοῦ δημιουργικοῦ «ἐγώ».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	Σελ. 5
---------------	-----------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Όρισμός τής Ψυχολογίας	7
2. Τά ψυχικά «φαινόμενα»	7
3. Γένεση τής «έπιστημονικής» Ψυχολογίας	8
4. Μεθοδολογικά προβλήματα	9
5. Χαρακτηριστικά του ψυχικού κόσμου	9
6. Αυτόπαρατηρησία και ένσυναίσθηση	10
7. Τό έργο του ψυχολόγου	11
8. Κλάδοι τής Ψυχολογίας	11
9. Ή συνείδηση	13
10. Ή ψυχικός βίος όλον άδιαίρετο	14
11. Τά «στοιχεία» του ψυχικού κόσμου	14
12. Διαίρεση τής Ψυχολογίας	16
13. Βιβλιογραφία	16

Μέρος πρώτο

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΠΟΥ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ

Κεφάλαιο 1ο Ή αντίληψη

1. Πρώτη πράξη «γνώσης»	19
2. Οί τρεις στοιβάδες του φαινομένου	20
3. Όρισμός τής αντίληψης. Άνώμαλες περιπτώσεις	21
4. Ή κριτική λειτουργία στήν αντίληψη	22
5. Ή αντίληψη τής μορφής	23
6. Παραίσθηση και ψευδαισθησία	26

Κεφάλαιο 2ο Τά αισθήματα

1. Τό αΐσθημα	28
2. Τό νευρικό σύστημα	29
3. Έρεθισμοί. Ποιόν καί ένταση τών αισθημάτων	30
4. Διάρρηση τών αισθημάτων	31

Κεφάλαιο 3ο Αισθήσεις δερμικές καί χημικές

1. Αισθήματα θερμοκρασίας (τό θερμό καί τό ψυχρό)	45
2. Αισθήματα πίεσης (μαλακό-σκληρό, λείο-τραχύ, όξύ-άμβλύ) ...	34
3. Αισθήματα πόνου	34
4. Αισθήματα γεύσης	35
5. Αισθήματα όσφρησης	37

Κεφάλαιο 4ο Έ άκοή καί ή όραση

1. Τό αισθητήριο τής άκοής	38
2. Τά άκουστικά αισθήματα	39
3. Έ άκοή αΐσθηση αναλυτική	40
4. Τό αισθητήριο τής όρασης	40
5. Όπτικά αισθήματα: τά χρώματα	42
6. Διάγραμμα χρωμάτων	42
7. Έιδιότητες τών χρωμάτων	42
8. Τά φαινόμενα τής αντίθεσης τών χρωμάτων	45
9. Έ άχρωματοψία	47
10. Πώς δέν βλέπουμε άνάποδα τά άντικείμενα	48

Κεφάλαιο 5ο Αισθήματα άπό τό σώμα μας

1. Όργανικά αισθήματα	50
2. Μυϊκά αισθήματα	50
3. Στατικά αισθήματα	51

Κεφάλαιο 6ο Νόμοι τών αισθημάτων

1. Έ προσρμογή	53
2. Ό νόμος του Weber	54
3. Έ ειδική ένέργεια τών αισθητηρίων. Νόμος του Müller	57

Κεφάλαιο 7ο Οί παραστάσεις

1. Ἡ παράσταση	.60
2. Εἶδη παραστάσεων	.61
3. Παράσταση καί ἐντύπωση	.62
4. Ἡ ἐποπτεία	.65
5. Παραστατικοί τύποι	.65

Κεφάλαιο 8ο Συνειρμός καί ἀνάπλαση τῶν παραστάσεων

1. Ἡ σύνδεση καί ἡ ἐπαναφορά	.68
2. Νόμοι τοῦ συνειρμοῦ	.69
3. Ὁ γενικός νόμος τοῦ συνειρμοῦ	.70
4. Οἱ ὅροι τῆς ἐπιλογῆς κατὰ τήν ἀνάπλαση	.71
5. Ἡ δύναμη τῶν συνειρμῶν	.72
6. Ἡ σχέση τῶν συνειρμῶν μέ ὀλόκληρη τήν ψυχική μας κατάσταση	.75
7. Ἡ συναισθησία	.77

Κεφάλαιο 9ο Μνήμη καί φαντασία

1. Ἡ φυσιολογική βάση τῆς μνήμης	.78
2. Ἰδιότητες τῆς μνήμης	.70
3. Ἡ ἀπομνημόνευση	.80
4. Ἡ ἀνάμνηση	.81
5. Ἀσθένειες τῆς μνήμης	.82
6. Ἡ ἀξία τῆς μνήμης	.84
7. Τό ἔργο τῆς φαντασίας	.85
8. Εἶδη φαντασίας	.86
9. Ἐξέλιξη τῆς φαντασίας	.87
10. Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας	.87

Κεφάλαιο 10ο Ἡ ἀντίληψη τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου

1. Χῶρος καί χρόνος	.89
2. Ἡ ἀντίληψη τῆς ἐπιφάνειας	.89
3. Ἡ ἀντίληψη τοῦ βάθους. Αἰσθητηριακά δεδομένα	.92
4. Ἡ προτεινόμενη λύση τοῦ προβλήματος	.95
5. Ἰδιότητες τοῦ χρόνου καί χρονικές σχέσεις	.96
6. Ἡ ἀντίληψη τῆς διάρκειας	.97
7. Ἡ ἀντίληψη τῶν χρονικῶν σχέσεων	.97

Κεφάλαιο 11ο Διανόηση και λόγος

1. Έξήγηση τῶν ὄρων	100
2. Ἡ σύλληψη τῶν σχέσεων	100
3. Ἡ ἀφαίρεση	101
4. Ἀνάλυση καί σύνθεση	103
5. Ἡ κρίση	104
6. Ὁ διαλογισμός	106
7. Ἡ ἔννοια	108
8. Σχηματισμός τῶν ἐννοιῶν	110
9. Νόημα καί λέξη	111
10. Ἐννοιες κοινές καί ἐπιστημονικές	112

Μέρος δεύτερο

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΠΟΥ ΣΥΓΚΙΝΕΙΤΑΙ

Κεφάλαιο 1ο Τά συναισθήματα στὸν ψυχικό μας κόσμο

1. Ὁ ὅρος καί ἡ ἔννοια τοῦ συναισθήματος	115
2. Τά συναισθήματα στό σῶμα μας	117
3. Ἰδιότητες τῶν συναισθημάτων	119
4. Οἱ ἀψιθυμίες	121

Κεφάλαιο 2ο Χαρακτηριστικά φαινόμενα τοῦ συναισθηματικοῦ βίου

1. Ἐντύπωση καί συναίσθημα	122
2. Ἀνάπλαση τῶν συναισθημάτων	123
3. Ἀνάμειξη τῶν συναισθημάτων	125
4. Μεταφορά τοῦ συναισθήματος	126
5. Συναισθήματα καί ὁρμές	127
6. Συνειρμική ἢ συσσωρευτική ἀπήχηση	127
7. Ἡ ἀντίθεση καί ἡ ἀμβλυνση στά συναισθήματα	128
8. Συστήματα συναισθημάτων	129
9. Τό συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς	130
10. Συναισθήματα καί χαρακτήρας	130
11. Διαταραχές τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς	131

Κεφάλαιο 3ο Εἶδη τῶν συναισθημάτων

1. Πίνακες τῶν συναισθημάτων	133
2. Συναισθήματα τοῦ ἐγώ	134

3. Συναισθήματα του συ	134
4. Κοινωνικά συναισθήματα	135
5. «Κατώτερα» και «άνωτερα» συναισθήματα	136
6. Συναίσθημα και ένστικτο	137
7. Θεωρητικά συναισθήματα	138
8. Καλαιοθητικά συναίσθηματα	138
9. Ήθηκά συναίσθηματα	140
10. Θρησκευτικά συναίσθηματα	140

Μέρος τρίτο

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΠΟΥ ΘΕΛΕΙ

Κεφάλαιο 1ο **Μορφές τής θέλησης**

1. Κεντρικός πυρήνας: ή τάση	143
2. Ή γνώση του στόχου	145
3. Σύμπραξη του συναίσθηματος	146
4. Παρέμβαση τής αξιολογικής κρίσης	146
5. Ή απόφαση και πράξη	147
6. Ή αδυναμίες τής θέλησης	149

Κεφάλαιο 2ο **Ή προσοχή**

1. Ή εσωτερική βουλητική εκδήλωση	151
2. Ή ιδιότητες τής προσοχής	152
3. Οί όροι τής προσοχής	153
4. Ή αξία τής προσοχής	155

Κεφάλαιο 3ο **Οί πράξεις**

1. Είδη τών πράξεων	157
2. Πράξεις τής προαίρεσης (έκούσιες)	157
3. Πράξεις τής όρμης	158
4. Πράξεις τής συνήθειας	159
5. Οί κινήσεις	159
6. Ή ελεύθερη θέληση	161

Κεφάλαιο 4ο **Ή όρμές και ένστικτα**

1. Ή όρμή	164
2. Τό ένστικτο	165
3. Είδη ένστίκτων	166

4. Οί άνικανοποίητες όρμές	168
5. Τά «συμπλέγματα»	170
6. Ή πάλη μέ τίς όρμές	171
7. Τό όμαδικό άσυνείδητο	172

Κεφάλαιο 5ο 'Ο Χαρακτήρας

1. Χαρακτήρας καί ιδιοσυγκρασία	175
2. Χαρακτήρας καί προσωπικότητα	176

207

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ (ΙΤΥΣΣΕ)

ΕΚΔΟΣΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΚΑΤΑΧΩΡΗΜΕΝΗ - ΚΩΔ. - ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΨΗΦΙΔΑ 4-2-80
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

500

«Τά αντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τό κάτωθι βιβλιοσῆμο γιά ἀπόδειξη τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἄντίτυπο στερούμενο τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπο. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιοῦν αὐτό διώκεται κατὰ τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ Νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108)».

024000018148

ΕΚΔΟΣΗ Ε' 1980 (II) ΑΝΤΙΤΥΠΑ - 80.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 3353/6-2-80

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Κ. ΣΙΑ Ε. Ε.

